İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ZİRAAT BANKASI'NIN TAŞRADAKİ YÜZÜ: ŞUBE YAPILARI VE BAĞLAMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Merve ÇİLİNGİR

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Haziran 2020

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ZİRAAT BANKASI'NIN TAŞRADAKİ YÜZÜ: ŞUBE YAPILARI VE BAĞLAMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Merve ÇİLİNGİR
(502161113)

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynep KUBAN

Haziran 2020

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502161113 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe Merve ÇİLİNGİR, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "ZİRAAT BANKASI'NIN TAŞRADAKİ YÜZÜ: ŞUBE YAPILARI VE BAĞLAMLARI" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı :	**Prof. Dr. Zeynep KUBAN** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
Jüri Üyeleri :	**Doç. Dr. Vesile Gül CEPHANECİGİL** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Doç. Dr. Nezih AYSEL Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	.....

Teslim Tarihi : 07 Mayıs 2020
Savunma Tarihi : 05 Haziran 2020

Anneme ve babama,

ÖNSÖZ

Büyük bir heyecanla sürdürdüğüm mimarlık eğitimine, mimarlık tarihi alanında devam etmek, çok önceden verilmiş bir karar olsa da kişisel anlamı büyük. İçinde rahatça hareket edebildiğim konfor alanından çıkarak, uzun yıllar hayalini kurduğum mimarlık tarihi alanında üretebilmek ve öğrenebilmek çok değerli. Bu süreçte Ziraat Bankası yapıları üzerine yaptığım çalışma ise benim için oldukça beklenmedikti. Bu konu üzerine çalışma yapmamı teşvik eden arkadaşım ve meslektaşım Taybuğa Aybars Mamalı sanırım ilk teşekkür etmem gereken insan. Ziraat Bankası yapıları özelinde başlayan süreç, ülkenin siyasi tarihi ve merkez dışı alanların mimarlığı ile birleşerek çok keyifli bir sürece dönüştü. Ziraat Bankası mimarlığı, Anadolu'nun tümüne yayılmış şube yapılarıyla, merkez yapıları dışında çalışılmamış ve çoğunlukla belgelenmemiş bir alanı oluşturmaktadır. Hem yeterince çalışılmamış bir konuyu incelemesi hem de tümüne tez kapsamında yer verilemeyecek denli kapsamlı bir çalışma alanını oluşturması nedeniyle, bu çalışmayı geniş bir araştırma sürecinin başlangıcı olarak görmekteyim.

Tezin hazırlanma sürecinde desteğini esirgemeyen sayısız kişi var. Benimle gerekli belgeleri ve bilgileri paylaştığı için Ziraat Bankası inşaat yönetimi bölümünden Şerife Emek Yeşilyurt'a teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim ile birlikte başlayan ve sonlanan Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'ndeki görevim süresince deneyimlerini paylaşan Behiç, Beril, Bilgen, Cemre, Ceren, Ece, Elçin, Melis, Merve ve Zelal'e, mimarlığa ve hayata dair değerli fikirleri nedeniyle Ferhan Yürekli'ye, bu süreçte karşılaştığım problemlere dair desteğini esirgemeyen Batu Bayülgen'e müteşekkirim. İTÜ Mimarlık Tarihi Programı'nda bana yol gösteren hocalarıma ve tezin gelişim sürecinde çok değerli olan yorumları için Gül Cephanecigil'e ve Nezih Aysel'e içten teşekkürlerimi sunmalıyım.

Ancak tüm bu süreç boyunca bana sabırla ve anlayışla yaklaşan, danışmanım Zeynep Kuban'ın katkılarını yalnızca bu çalışmayla sınırlamak mümkün değil. Kendisine, kendimi zayıf hissettiğim her anda beni güvende hissettiren akademik danışmanlığının yanında, gösterdiği insani yaklaşım ve verdiği değer için teşekkürlerim sonsuz.

Bu süreçte bana tahammül eden arkadaşlarıma minnettarım.

Hayatıma girdiği günden itibaren desteğini hissettiğim Can Göksu olmadan ise bu çalışma tamamlanamazdı.

Son olarak, yıllardır emeğini ve desteğini gördüğüm annem Sebahat Çilingir ve babam Hâdi Çilingir'e olan minnet ve sevgim, bu çalışmanın çok ötesinde.

Haziran 2020

Ayşe Merve Çilingir
(Mimar)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xi**
ÖZET ..... **xv**
SUMMARY ..... **xix**
1. GİRİŞ **1**
2. ZİRAAT BANKASI: BANKACILIK VE ZİRAAT **5**
2.1 Ziraat Bankası'nın Kuruluşu 5
2.1.1 Osmanlı Devleti'nde bankaların ortaya çıkışı 5
2.1.2 Ziraat Bankası Kuruluyor 7
2.1.3 Ziraat Bankası'nın kuruluşundan Cumhuriyet'in ilanına 10
2.2 Cumhuriyet Döneminde Bankacılık ve Devlet Destekli Bankalar 11
2.3 Ziraat Bankası'nın Görevi ve Faaliyetleri 22
2.3.1 Ziraat Bankası'nın kuruluş amacı ve teşkilatlanma 23
2.3.2 Ziraat Bankası faaliyetleri 29
2.3.3 Tarım kooperatifleri 31
2.3.4 Ziraat Bankası kredileriyle uygulanan projeler 37
2.3.5 Tanıtım faaliyetleri 38
3. ZİRAAT BANKASI'NIN YAYILIŞI: MİMARLIK VE YER **45**
3.1 Cumhuriyet'in Kuruluşu Sonrası Kırsal Alan ve Tarıma Yönelik Çalışmalar 46
3.2 Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Şehirsel Yerleşimlere Yönelik Çalışmalar ve Ziraat Bankası'nın Yerleşim İçindeki Konumu 49
4. ZİRAAT BANKASI ŞUBELERİ: YAPI VE TEMSİL **63**
4.1 Sipariş Yöntemiyle Elde Edilen Yapılar 63
4.1.1 Sipariş yöntemi ile yapı elde etme 63
4.1.2 Ziraat Bankası'nın sipariş ile elde edilen yapıları 67
4.1.2.1 Birinci sipariş dönemi: 1926-1935 67
4.1.2.2 İkinci sipariş dönemi: 1965-1980 80
4.2 Yarışmalar ve Yarışma Projeleri 82
4.2.1 Yarışma ile yapı elde etme yöntemi 82
4.2.2 Ziraat Bankası yarışmaları ve tip proje yarışmasında yapılar 84
4.3 Uygulanan Tip Projeler 97
4.3.1 Tip Proje ile yapı elde etme yöntemi 97
4.3.2 Ziraat Bankası'nın tip proje ile uygulanmış yapıları 105
4.4 Ziraat Bankası Mimarları 126
5. SONUÇ **137**
KAYNAKLAR **141**
EKLER **147**
ÖZGEÇMİŞ **199**

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Ankara'da Bankalar Caddesi ve yerleşim. **16**
Şekil 2.2 : Samsun'da bankaların bilrlikte bulunduğu alan ve yapılar. **16**
Şekil 2.3 : Şube değişimini gösteren grafik (Yazar tarafından üretilmiştir). **29**
Şekil 2.4 : Kooperatif kurulmasının gereğine yönelik Atatürk imzalı dilekçe (Yüz yıllık teşkilatlı zirai kredi, 1963)..... **34**
Şekil 2.5 : Kooperatiflerden birine Atatürk'ün ortaklığını gösteren belge (Yüz yıllık teşkilatlı zirai kredi, 1963). **35**
Şekil 2.6 : Kooperatiflerin gelişimini gösteren grafik (Yüz yıllık teşkilatlı zirai kredi, 1963). **35**
Şekil 2.7 : Tarım kredi kooperatiflerinin yıllara bağlı teşkilatlandığı iller (Tarım kredi kooperatifleri resmi verileri kullanılarak yazar tarafından üretilmiştir). **36**
Şekil 2.8 : 1963 yılı Ziraat Bankası şube dağılımı ile tarım kooperatifi dağılımını bir arada gösteren harita (Ziraat Bankası ve tarım kooperatifleri verilerinden yararlanılarak yazar tarafından üretilmiştir). **37**
Şekil 2.9 : Ziraat Bankası aylık dergisi kapağında yer alan buğday figürü (Atatürk Kitaplığı). **40**
Şekil 2.10 : 1938 yılında Arkitekt dergisine verilen ilan (Arkitekt,1938). **40**
Şekil 2.11 : Birikim temalı İş Bankası afişi (Url-13)..... **40**
Şekil 2.12 : İhap Hulusi Görey tasarımı Ziraat Bankası afişleri (Tunabaysal, 2020). **41**
Şekil 2.13 : Ziraat Bankası resmi logosunun kullanlıldığı 1984 tarihli ilan ve başak motifli diğer logunun kullanıldığı 1976 tarihli ilan (Salt Arşiv). **41**
Şekil 2.14 : Ziraat Bankası afişlerinden örnekler (Salt Araştırma). **42**
Şekil 2.15 : Ziraat Bankası'nın Selçuk Milar tasarımı kooperatif afişleri (Url-14)... **42**
Şekil 2.16 : a. Sinema gösterimi, b. Koro yarışmasına dair ilanlar (Salt Araştırma). **43**
Şekil 3.1 : Manisa şehrinin 19. Yüzyıl sonu görünümü (Çetin, 2012). **52**
Şekil 3.2 : Manisa şehrinin 1936 yılındaki görünümü (Çetin, 2012). **52**
Şekil 3.3 : Manisa'da hükümet merkezinin bulunduğu alan ve yapılar (Yazar tarafından üretilmiştir). **53**
Şekil 3.4 : Belediyeler Dergisi'nde Manisa'nn yenilenmesine dair yayınlanan fotoğraflar (Belediyeler Dergisi, 1939). **54**
Şekil 3.5 : Isparta, Burdur ve Diyarbakır yerleşimlerinde yapıların konumları (Yazar tarafından üretilmiştir). **55**
Şekil 3.6 : A. Kömürcüoğlu tarafından hazırlanan Konya imar planı ve yapıların günümüz haritasındaki yeri (Kömürcüoğlu,1947 ve güncel harita üzerinden yazar tarafından üretilmiştir)..... **56**
Şekil 3.7 : Tasarlanan Hükümet Meydanı ve mevcut Atatürk anıtı (Kömürcüoğlu, 1947). **56**

Şekil 3.8 : Mudanya için hazırlanan imar planı ve kamu yapılarının olduğu alanın günümüz haritası üzerinden yeniden çizimi (Femir ve Akozan tarafından hazırlanan imar planı üzerinden yazar tarafından üretilmiştir). **57**
Şekil 3.9 : Mudanya imar planında kamu yapılarının bulunduğu alan ve günümüz haritası üzerinde gösterimi (Femir ve Akozan tarafından hazırlanan imar planı ve günümüz haritasından faydalanılarak yazar tarafından üretilmiştir). **58**
Şekil 3.10 : Ziraat Bankası Mudanya binası arka cephesi ve Mütareke Anıtı (Url-17). **59**
Şekil 3.11 : Ziraat Bankası Mudanya binası ön cephe (Url-18). **59**
Şekil 3.12 : Mudurnu imar planı, 1950 (Topçubaşı, 1950)..... **60**
Şekil 3.13 : Mudurnu Ziraat Bankası ve kamu yapılarının günümüz haritası üzerinde gösterimi ve 1950 planında gösterilen alan..... **61**
Şekil 3.14 : a. Manisa, b. Sivas, c. Malatya gar yapıları (Kezer, 2015). **62**
Şekil 4.1 : Ziraat Bankası genel müdürlük yapısı, 1926-1929 (Url-19). **65**
Şekil 4.2 : Bursa Ziraat Bankası (Holtay, 1936). **66**
Şekil 4.3 : Genel Müdürlük Binası, a. Temel atma töreni, b. Şantiye görünümü (Ziraat Bankası, 1973). **68**
Şekil 4.4 : Ziraat Bankası Genel Müdürlük Binası (Url-20)..... **68**
Şekil 4.5 : Ziraat Bankası yapısının bulunduğu alan, Ankara (Kezer, 2015). **69**
Şekil 4.6 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Eskişehir, b. Kütahya, c. Manisa (Saban, 2016). **69**
Şekil 4.7 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Adana, b. Aydın (Saban, 2016). **70**
Şekil 4.8 : Ziraat Bankası şube yapısı, İzmir, Konak (Url-21). **71**
Şekil 4.9 : Ziraat Bankası şube yapısı, Konya (Url-22). **72**
Şekil 4.10 : Ziraat Bankası şube yapısı, Samsun (Çilingir,2020). **72**
Şekil 4.11 : Eskişehir, Aydın, Konya ve Samsun şehirlerinde Ziraat Bankası yapılarının konumları (Yazar tarafından üretilmiştir)..... **73**
Şekil 4.12 : Samsun'da Ziraat Bankası'nın birlikte bulunduğu yapılar (Url-23). **74**
Şekil 4.13 : Eskişehir'de Ziraat Bankası'nın birlikte bulunduğu yapılar (Url-24). ... **75**
Şekil 4.14 : Bursa Ziraat Bankası şube yapısı kesit ve planlar, 1936, Arif Hikmet Holtay (Arkitekt, 1938). **76**
Şekil 4.15 : Bursa Ziraat Bankası şube yapısı, 1936, Arif Hikmet Holtay (Arkitekt, 1938). **76**
Şekil 4.16 : Bursa'da Ziraat Bankası yapısının bulunduğu meydanın günümüzdeki hali ve yeni Ziraat Bankası yapısı (Url-25)..... **77**
Şekil 4.17 : Bursa Ziraat Bankası şube yapısının bulunduğu alan ve diğer yapıların yerleşimi. 1. Ziraat Bankası, 2.PTT, 3. İş Bankası, 4. Belediye, 5. Yapı Kredi Bankası, 6. Valilik, 7. Yeni Kent Müzesi, 8. Atatürk Heykeli, 9. Devlet Tiyatrosu, 10. Eski Ziraat Bankası (Yazar tarafından hazırlanmıştır). **77**
Şekil 4.18 : Bursa Ziraat Bankası şubesinin birlikte bulunduğu yapılar (Url-26). **78**
Şekil 4.19 : Kastamonu idadisi (Url-27). **78**
Şekil 4.20 : Kastamonu hükümet konağı (Url-28). **79**
Şekil 4.21 : Kastamonu Cumhuriyet Meydanı genel görünüm (Url-29). **79**
Şekil 4.22 : Kastamonu Ziraat Bankası (Url-30). **79**
Şekil 4.23 : Ziraat Bankası Bakırköy şube yapısı (Salt Araştırma). **80**
Şekil 4.24 : Ziraat Bankası Yalova şube yapısı (Arkitekt, 1977). **81**
Şekil 4.25 : Ziraat Bankası yapıları, a. Harbiye, b. Karaköy (Arkitekt, 1967; Arkitekt 1975). **82**

Şekil 4.26 : Ziraat Bankası Tip Proje Yarışması, 2. Yarışma, ödüllendirilen projelerden üçü, 1951 (Arkitekt, 1951). **83**
Şekil 4.27 : Sümerbank proje yarışması ödüllü projeleri, 1935 (Arkitekt 1935). **83**
Şekil 4.28 : Atilla Arpat ve Aydemir Balkan'ın sıcak iklim için tasarlanmış küçük ajans projesi (Arkitekt, 1951). **85**
Şekil 4.29 : a. Soğuk iklim küçük ajans üçüncülük ödülü alan proje; b. Sıcak iklim orta ajans ikincilik ödülünü alan proje, Suha Taner, Affan Kırımlı ve Maruf Önal (Arkitekt, 1951). **86**
Şekil 4.30 : Sıcak bölge orta ajans için hazırlanmış proje, Leyla Baydar ve Ferzan Baydar (Arkitekt, 1951). **87**
Şekil 4.31 : a. Soğuk bölge küçük ajans, b. Sıcak bölge orta ajans için hazırlanmış plan çözümeri, Leyla Baydar ve Ferzan Baydar (Arkitekt, 1951). **87**
Şekil 4.32 : Sıcak bölge büyük ajans, mansiyon ödülü almış proje, Muhteşem Giray, Muhlis Türkmen ve Ekrem Bahtoğlu (Arkitekt, 1951). **88**
Şekil 4.33 : a. sıcak iklim, orta ajans mansiyon ödülü alan proje, Rüçhan Koşar, Fahri Yetman ve Vedat Onomay; b. Soğuk iklim, küçük ajans mansiyon ödülü alan proje, Lütfü Erdağ ve Reha Pamir (Arkitekt, 1951). **88**
Şekil 4.34 : Yarışmanın tekrarına dair ilan (Arkitekt, 1951). **89**
Şekil 4.35 : a. Küçük ajans soğuk iklim birincilik ödülü alan proje, b. Küçük ajans sıcak iklim birincilik ödülü alan proje, c. Büyük ajans soğuk iklim birincilik ödülü alan proje, Eyüp Kömürcüoğlı (Arkitekt, 1951). **90**
Şekil 4.36 : Soğuk iklim için tasarlanıp birincilik ödülü alan projeler, a. Küçük, b.Büyük ajans plan çözümleri, Eyüp Kömürcüoğlu (Arkitekt, 1951). . **91**
Şekil 4.37 : Küçük ajans, soğuk iklim, ikincilik ödülü alan proje, Cevdet Kösemen (Arkitekt, 1951). **92**
Şekil 4.38 : Küçük ajans, soğuk iklim, üçüncülük ödülü alan proje, Affan Kırımlı (Arkitekt, 1951). **92**
Şekil 4.39 : a. Büyük ajans soğuk iklim mansiyon ödülü, b. Küçük ajans sıcak bölge ikincilik ödülü, c. Küçük ajans, sıcak bölge bansiyon ödülü alan proje (Arkitekt, 1951). **93**
Şekil 4.40 : Soğuk iklim şube yaoısı birincilik ödülü alan proje, B. Serbes, O. Çakmakcıoğlu (Arkitekt, 1951). **94**
Şekil 4.41 : Soğuk iklim şube yapısı ikincilik ödülü A. Tayman, İ. Ural, K. Kalaycıoğlu ve B. Görkem (Arkitekt, 1951). **95**
Şekil 4.42 : Soğuk iklim şube yapısı birincilik ödülü alan projenin planları (Arkitekt, 1951). **95**
Şekil 4.43 : Soğuk iklim şube yapısı ikincilik ödülü alan projenin planları (Arkitekt, 1951). **95**
Şekil 4.44 : Ziraat Bankası Merzifon şube yapısı planları, a. Giriş kat, b. Lojman kat, 1946 (Ziraat Bankası arşivi) **96**
Şekil 4.45 : Ziraat Bankası Silivri şube yapısı planları, a. Giriş kat, b. Lojman kat, 1951 (Silivri Belediyesi arşivi). **96**
Şekil 4.46 : Üstte okul için hazırlanan tip projenin, altta uygulanmış halinin planı (Köse ve Barkul, 2012). **99**
Şekil 4.47 : Ziraat Bankası'nın tip proje ile uygulanmış yapılarından örnekler, a.Avanos (1954), b. Alaşehir (1951), c. Ladik (1951), d. Tatvan (bilinmiyor), e.Silivri (1953), f. Ortak cephe şeması. **101**
Şekil 4.48 : Ziraat Bankası için tip proje ile uygulanmış ve ek almış örnekler, a. Çan, b. Vezirköprü, c. Düzce. **102**

Şekil 4.49 : Ziraat Bankası için tip proje ile uygulanıp farklılaşan yapılar, a.Gümüşhacıköy, b. Kargı, c. Bilecik, d. Dörtyol. **103**
Şekil 4.50 : Ziraat Bankası için tip projeyle uygulanmış büyük şube yapıları, a.Merzifon, b. Sinop, c. Balıkesir, d. Edirne, e. Yozgat, f. Salihli..... **104**
Şekil 4.51 : Ziraat Bankası için tip proje ile uygulanan şube yapıları, a. Pazar, b.İnegöl, c. Görele, d. Yenişehir. **104**
Şekil 4.52 : Ziraat Bankası, Silivri şube yapısı, a. Ön görünüş, b. Yan görünüş, 1953 (Çilingir, 2020). **107**
Şekil 4.53 : Ziraat Bankası, Silivri yapısının bulunduğu parsel (Silivri Belediyesi arşivi). **108**
Şekil 4.54 : Ziraat Bankası Silivri şubesi kat planları, a. Zemin kat, b. Lojman kat, c.Bodrum kat planı (Silivri Belediyesi arşivi). **110**
Şekil 4.55 : Ziraat Bankası Silivri şubesi yan cephe (Çilingir, 2020). **110**
Şekil 4.56 : Tatvan şehir planı ve Ziraat Bankası şube yapısının diğer yapılarla ilişkisi (Tekeli,2009). **111**
Şekil 4.57 : Ziraat Bankası Tatvan şube yapısı (Url-33). **111**
Şekil 4.58 : Ziraat Bankası Vezirköprü şubesinin yerleşim içindeki konumu..... **112**
Şekil 4.59 : Ziraat Bankası Vezirköprü şube yapısı, a Ön görünüş, b. Yan görünüş. **112**
Şekil 4.60 : Ziraat Bankası Manyas şube yapısı. **114**
Şekil 4.61 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Dörtyol, b. Bilecik. **115**
Şekil 4.62 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Kargı, b. Gümüşhacıköy. **115**
Şekil 4.63 : Küçük tip projenin ülke genelinde dağılımı (Yazar tarafından üretilmiştir). **116**
Şekil 4.64 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Pazar, b. Görele, c. Yenişehir, d. Soma, e. İnegöl. **117**
Şekil 4.65 : Küçük tip projenin her iki çeşitlemesinin ülke genelinde dağılımı (Yazar tarafından üretilmiştir). **118**
Şekil 4.66 : Ziraat Bankası Merzifon şube yapısı, a. Yandan görünüş, b Önden görünüş, 1946. ..... **118**
Şekil 4.67 : Ziraat Bankası Merzifon şubesi kat planları, a. Zemin kat, b. Lojman kat, c. Bodrum kat (Ziraat Bankası arşivi). **120**
Şekil 4.68 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Mudanya, b. ve c. Kahramanmaraş. .. **120**
Şekil 4.69 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Bozüyük, b. Lüleburgaz. **120**
Şekil 4.70 : Ziraat Bankası Samsun şube yapısı, a. Önden görünüş, b. Yandan görünüş (Url-34). **121**
Şekil 4.71 : Ziraat Bankası Trabzon şubesi, a. Ön cephe, b. Yan çephe (Url-35). . **122**
Şekil 4.72 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Balıkesir b. Balıkesir yan cephe, c. Edirne, d. Sinop. **123**
Şekil 4.73 : Ziraat Bankası Bayburt şube yapısı, 1955. ..... **125**
Şekil 4.74 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Tokat, b. Tokat yan cephe, c. Ödemiş, d. Ödemiş yan cephe (Url-36). **125**
Şekil 4.75 : Ziraat Bankası Genel Müdürlük Binası (Weinberg, Salt Araştırma). .. **127**
Şekil 4.76 : Mongeri imzalı banka yapıları. a. İş Bankası, b. Osmanlı Bankası (Url-37). **128**
Şekil 4.77 : Ziraat Bankası lojman binaları, a. Yan görünüş, b.Arka görünüş, c. Ön görünüş, Mongeri, Adakale Sokak, Ankara (Çinici, 2016). **129**
Şekil 4.78 : Arif Hikmet Holtay tasarımı banka yapıları, a. Bursa Ziraat Bankası (1936), b. Bursa İş Bankası (1951), c. Konya İş Bankası (1951), d. Mersin İş Bankası (1949) (Küreğibüyük, 2011). **131**

ZİRAAT BANKASI'NIN TAŞRADAKİ YÜZÜ: ŞUBE YAPILARI VE BAĞLAMLARI

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde kurulup günümüze dek varlığını sürdüren en eski banka olan Ziraat Bankası'nın kuruluşu Memleket Sandıkları'na dayanmaktadır. Banka'nın Memleket Sandıkları'ndan köken alışı, doğrudan köy ve köylünün ekonomik desteği için kurulduğu tezini doğrular. Memleket Sandıkları'nın örgütlenme ve tek merkezliliği oluşturma gayesinin sonucu olarak ortaya çıkan Ziraat Bankası, yapılanmasında da bu etkiyi taşır. Ülkede faaliyet göstermiş ve göstermekte olan bankaların tümü önce merkez şubelerini açmış daha sonra ülke geneline yayılmıştır. Ziraat Bankası ise taşrada yayılışının ardından teşkilatlanmış ve bir merkez yönetime sahip olmuştur. Bu durum, bankanın şubelerinin bulunduğu yerlerin merkezi bir kararın ürünü olmaktan ziyade doğal bir gelişim seyrettiğini göstermektedir: sandığa en çok ihtiyaç ve talep olan yerler artık bankanın şubeleridir. Bu sayede kurum, stratejik bir genişleme politikasına ihtiyaç duymadan doğal olarak yayılmıştır.

Banka'nın tarımsal üretim ve köylüden kaynaklanan ve bu alana destek olan yapısı Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Bu yapının gücü, kurumun şekil değiştirip anonim şirket haline gelme nedeninin "köylünün olanı köylüye vermek" olarak gösterilmesinden anlaşılmaktadır. Yeni devletin siyasi ve ekonomik politikalarını tarımsal üretim üzerinden kurgulaması ve "köylü milletin efendisidir" söyleminden yola çıkarak politika üretmesi, Banka'nın ülke siyaseti ve ekonomisi içindeki rolünü de arttırmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra birçok banka kurulmuş olsa da hiç biri şube sayısı ve Anadolu'daki yaygınlığı yönünden Ziraat Bankası ile kıyaslanamaz. Yalnızca, Cumhuriyet'in ilanıyla kurulan İş Bankası, hem devlet bankası oluşu hem de çoğu yerleşim merkezinde bulunuşuyla bu kıyasa olanak tanımaktadır. Bu dönemde devlet eliyle kurulan bankaların tümü, tıpkı Ziraat Bankası'nın tarımsal kalkınmadaki rolü gibi, özel bir amaç gütmektedir. Ancak süreç içinde bu kurumlar ya amaçlarını tamamladığı için ya da değişen hükümetlerin kurguladığı yeni amaçlarla örtüşmediği için, kuruldukları şekilde günümüze dek var olamamışlardır. Bu durumun istisnası olarak karşımıza yine Ziraat Bankası ve İş Bankası çıkmaktadır. Bu noktada Ziraat Bankası'nın İş Bankası'ndan ayrılan yönü, yapılarında görülen baskın dönem karakteri ve bu yapıların çok zorunlu durumlar dışında kullanılmaya devam etmesidir. İş Bankası yapılarının süreç içinde yerlerine yeni yapılar geçerken, Ziraat Bankası yapıları büyük ölçüde oldukları gibi ayaktadır.

Ziraat Bankası'nın bankacılık faaliyetleri büyük ölçüde tarımsal üretimi desteklemek üzerine kurgulanmıştır. Ziraat Bankası'nın verdiği kredilerin başlarda tamamını, ilerleyen yıllarda ise büyük bir kısmını tarımsal krediler oluşturmaktadır. Tarım üretiminin dış etkenlere bağımlı oluşundan kaynaklanan sıkıntılar, yaşanan savaşlar,

ekonomik krizler ve iklim problemleri nedeniyle zor durumda kalan köylüye ve çiftçiye kredi sağlamakla yükümlü olan bankanın tarımsal kredi çerçevesi de giderek değişmiştir. Tarımsal üretimin ülkenin temel ekonomik faaliyeti oluşu, hali hazırda çiftçilikle uğraşanların yanında çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşacak olanlara da kredi sağlanmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda, tarımsal üretim ya da hayvancılık yapmak isteyen ancak bu konuda yeterli sermayesi olmayan kişilere de kredi açılmıştır. Tarımsal ekonominin bir sonraki aşaması sanayileşmedir. Ülkede devlet destekli sanayiciliğin gündemde olduğu yıllarda tarımsal üretimin veriminin arttırılması ve sanayi için hammadde sağlanması konuları da gündemdedir. Tarım ürününün modern teknolojilerle işlenmesine yönelik makineler için, modern hayvancılık tesislerinin kurulması için ve bu alanlarda elde edilen ürünlerin işlenme tesisleri ve fabrikalarının kurulması için gerekli ekonomik desteği de Ziraat Bankası sağlamıştır. Ziraat Bankası'nın ülkenin ekonomik örgütlenişinde oynadığı rol yalnızca bankacılık faaliyetleriyle sınırlı kalmamıştır. Tarım kooperatiflerinin kurulması ve ekonomik olarak desteklenmesi de Ziraat Bankası'nın görevleri arasındadır. Tarım kooperatifleri aracılığıyla köy ölçeğine dek inebilen banka, artık köylerde de varlık gösterebilmektedir. Bütün bu faaliyet şeması, ülkenin ekonomik politikalarının uygulanmasındaki en büyük aracının Ziraat Bankası olduğunu göstermektedir. Ziraat Bankası üstlendiği bu geniş kapsamlı amacı kendini ifade etme biçimine de yansıtır. Bankanın verdiği ilanlarda, yaptığı reklamlarda ve kullandığı kumbara, ajanda gibi ürünlerin tümünde emekçi bir köylü figürü ya da buğday başağı yer alır. Kurumun çiftçi ile iletişimde ana aracı olan şubelerin de bu fikirden bağımsız tasarlandığı düşünülemez.

Cumhuriyet'in ilanının ardından Ziraat Bankası'ndan bağımsız olarak da köyün ve köylünün kalkındırılması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Siyasi bir söylem alanı oluşturan bu çalışmalar aynı zamanda kendilerine çeşitli sanat alanlarında da yer bularak ülkenin bir döneminin entelektüel üretim alanının popüler konusu olmuştur. Bu dönemde yapılan resmi çalışmaların en önemlileri Köy Kanunu, İskân Kanunu, Köy Enstitüleri kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. Bu yasalar bütün halde düşünüldüğünde, kırsal mekânın tanımlanıp, nüfus dağılımının yapıldığı görülür. Eşitlikçi bir yaklaşımla üretim faaliyetine katılımı istenen köylünün aynı zamanda yeni devletin idealize ettiği yaşamı sürmesi umut edilmiştir. Bu kanunlar kırsal alanın şekillendirilmesinde etkili olduğu kadar, hükümetlerin değişmesinde de etkili olan güçlü maddelere sahiptir ve ülkenin siyasi şekillenişini doğrudan etkilemiştir.

Yeni Cumhuriyet'in tasarıları tabi ki kırsal alanla sınırlı kalmamıştır. Ülkenin kuruluşuyla başlayan yapım faaliyetleri 50'li yıllara dek sürmüştür. Bu yapım faaliyetlerinin arasında kentlerin yeniden planlanması da yer almaktadır. Ülke genelinde kentsel olarak tanımlanan yerleşimlerin çoğu bu dönemde yeniden planlanmıştır. Yapılan planlamayla kentler yeni ve sağlıklı görünümüne kavuşurken büyük oranda birbirlerine benzemişlerdir. Bu benzerliğin temel nedeni kent planlarının belirleyici unsurlarının sabit oluşundan kaynaklanmaktadır. Yerleşimlerde merkez olan belirlenen alanlarda olması gereken yapılar ve kentsel mekânlar bellidir ve bunların arasında Ziraat Bankası da yer almaktadır. Bu bağlamda, bankanın kent içinde oynadığı rol de belirlenmiş olmaktadır. Yerleşime hükümet yapıları yerleştirilerek

yönetim alanı oluşturulur ve bu yönetim alanının içinde devlet ekonomisini temsil eden, halkla iç içe olan banka şubesi de yer almaktadır.

Ziraat Bankası'nın yapılarını elde etme şekilleri döneme ve ihtiyaca göre değişmiştir. Erken dönem büyük kent yapılarının tümünü ve 1965 sonrası yapılarını sipariş usulü bir mimara yaptıran bankanın, 1945-1965 yılları arasında kalan, yoğun yapım faaliyetinin görüldüğü aralıkta ise çoğunlukla tip proje yöntemine başvurduğu, tip proje ile uygulanmamış yapılarının ise mimarının belli olmadığı görülmektedir. Başta Mongeri imzalı genel müdürlük yapısı olmak üzere, kurumun erken dönem yapılarının tümü büyük kentlerde görülür. Bu büyük kent yapıları 1930 yılına dek eklektik ve canlandırmacı bir üslupla yapılmıştır. Banka'nın bu dönemdeki çoğu yapısı için Mongeri ile çalışması da doğrudan bu isteğin bir göstergesidir. 1930 yılına dek yapılan çoğu yapının benzer bir görünümde oluşu, dönemin hâkim mimari dilinin Ziraat Bankası tarafından da izlendiğini gösterir. 1935 yılında Arif Hikmet Holtay tarafından tasarlanan Bursa Ziraat Bankası şube yapısı, Ziraat Bankası tarihinde görülen belki de en modern yapıdır. 1930 yılı tüm ülke mimarlığında olduğu gibi Ziraat Bankası mimarlığında da bir dönüm noktası olmuştur. Kurum, Holtay yapısının ardından mimarlarla sipariş usulü çalışmayı bırakmıştır. Holtay ise İş Bankası için tasarladığı çok sayıda yapıyla banka mimarlığına devam etmiştir. Ancak Holtay'ın Ziraat Bankası dışındaki banka tasarımları Ziraat Bankası ile kıyaslanamayacak şekilde canlandırmacıdır. Mimarın neredeyse Mongeri üslubuna dönüşü göz önünde bulundurulduğunda, Holtay'ın bu yıllarda yaptığı yapılar ile Ziraat Bankası'nın istediği temsil arasında büyük bir fark vardır. Banka yapılarında 1930 yılının ardından canlandırmacı özelliklerin tekrar görülmemesi göz önünde bulundurulduğunda, kurumun 1945-1965 yılları arasında sipariş usulü çalışmayı tercih etmemesinin nedenleri arasında, ekonomik sebeplerin yanında, bu dönemde ülke genelinde canlandırmacı ve milli mimarlığın tekrar gündeme gelmesi ve kurumun bu mimarlığa geri dönmek istemeyişi de olmalıdır. Zira anıtsal ve heybetli yapılar ne kadar mütevazı olmaya çalışırsa çalışsın bir üstünlük ve güç göstergesidir. Oysa Ziraat Bankası köylüyü efendi addeden bir anlayış üzerine temellenmiştir ve büyük kent yapıları dışında bu gösteriye ihtiyacı yoktur. Ziraat Bankası'nın ilerleyen dönemlerde ağırbaşlı ve süsten arınmış yapılarla faaliyetine devam ettiği görülmektedir.

Kurum 1945-1965 yılları arasında yoğun bir yapım faaliyetine girmiştir. Bu yapım faaliyeti yeni şubeler için yapılan yapıların yanında, faaliyet göstermekte olan şubeler için yapılan yapıları da kapsamaktadır. Bu dönemde kurum, toplamda altmıştan fazla yapısını tip proje ile elde etmiştir. Çoğunlukla ülkenin Ege, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde bulunmakla beraber, bütün Anadolu'ya yayılmış durumda olan tip projeler, bankanın bütün yapılarında olduğu gibi yerleşim büyüklüğüne göre şekillenmiştir. Yerleşim büyüklüğüne ve parsel özelliklerine göre çeşitlenen yapıların hepsi, banka girişinde oluşturulan karşılama mekânı üzerinden kimlikliklerini oluşturmuşlardır. Ziraat Bankası şubeleriyle özdeşleşen bu alanlar, dönemde sıklıkla görülen iki kat boyunca süren ince kolonlar ve uzun saçaklar ya da geriye çekilmiş cephelerle oluşturulsa da, banka şubesi ölçeğinde özeldir. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, bahsi geçen yapıların yalnızca kent merkezlerinde değil, kasaba ölçeğinde dahi görülmesidir. Bu kadar küçük yerleşimlere, tip projeyle uygulanmış dahi olsa, belli bir karaktere sahip yapılar inşa ettiren başka bir kurum daha, bu denli geniş faaliyet sahasına sahip olarak, yoktur. Banka'nın açtığı tip proje

yarışmasında da belli bir karakterde diretmesi ve bu karakteri elde etmek için yarışmayı tekrarlaması da belli bir mimari kaygının göstergesidir. Kurumun bu kararında etkili olan kurum kimliği, kurum içi bir kararın yanında toplumun şekillenişinde edindiği yere bağlı oluşmuştur.

1950'li yıllardan başlayarak ülke ekonomisinde ve siyasetinde baskın devletçilikten vazgeçilmiş, bu yıllardan başlayarak ülke mimarlığında yaşanan üslup savaşları sona ermiş ve mimarlık da biçimsel olarak küreselleşmeye başlamıştır. Ziraat Bankası özelinde bu durum 1965 yılından başlayarak görülür. Bu dönemde kurum çoğu Güzel Sanatlar Akademisi eğitmeni olan ve birçok banka yapısı tasarlamış mimarlarla çalışmaya başlamıştır. Bu yıllar aynı zamanda bankanın yerleşimlere ikinci şubelerini açtığı ve artık Anadolu'yu teşkilatlandırma aşamasından teşkilatı genişletme aşamasına geçtiği dönemdir. Maruf Önal, Muhlis Türkmen, Muhteşem Giray, Nezih Eldem ve Şevki Vanlı bu dönemde kurum için yapılar tasarlamıştır.

Ziraat Bankası yapılarının karakteri, değişimleri ve kararlılıkları tekil bir nedene bağlanamaz. İşveren ve mimar ilişkisinin çok ötesinde, kurumun sahip olduğu kimliği oluşturma süreci bu mimarlığın oluşmasındaki temel noktadır. Kimliğin biçimlenişi ise uzun ve zorlu bir sürecin sonucudur. Osmanlı Devleti'nde oluşmaya başlayan kurum Cumhuriyet ile birlikte karakterinin oluşumuna devam etmiştir. Bu karakterin kentlerde temsil edilme biçimi de kurum mimarisinin oluşumunda önemlidir. Kentte bulunduğu yer, birlikte bulunduğu yapılar ve iletişime geçtiği kitle bu biçimlenişte önemli bir rol oynamıştır. Taşra şubelerinin tip proje ile inşa edilmesi Anadolu genelinde birbirinin eşi olan yapıların görülmesine neden olmuştur. İçinde lojman da barındıran bu yapılar, toplumsal alanda oynadıkları rol kadar, bu yönüyle bireylerin hayatlarında da yer edinmiştir. Ziraat Bankası mimarlığı bu çok yönlü etkileşim alanının ürünüdür.

THE FACE OF ZİRAAT BANKASI IN THE PERIPHERY: BRANCH BUILDINGS AND THEIR CONTEXT

SUMMARY

Ziraat Bankası, the oldest remaining bank from the Ottoman State, was founded on the basis of "*Memleket Sandıkları"**. In accordance with this origin, the bank was established directly for the economic support of the village, villagers and agricultural production in general. Organizational and structural forms of Ziraat Bankası were shaped in line with Memleket Sandıkları's aim of centralization. Bank formation in Turkey has traditionally consisted in the establishment of a central branch followed by a spread throughout the country of additional branches. In stark contrast to this presiding pattern Ziraat Bankası was centralized after its expansion throughout the country; the locations of the bank's branches progressed naturally rather than as the result of a central decision. In other words, the places with the greatest need and demand for Memleket Sandıkları ultimately became the branches of the bank.

The corporate identity of the bank, rooted in agricultural production and the people it involved, as well as the bank's overarching goal of supporting agriculture, were not altered by the proclamation of the republic. The resolve of this determination can be understood by the institutions popular promotional slogan which was used in its transition to becoming a joint stock company: "to give the peasants that which already belongs to them". The fact that the new state built its political and economic policies on agricultural production and promoted a policy based on the discourse of "the peasant is the master of the nation" also increased the Bank's role in the country's politics and economy. Although many banks have been established since the declaration of the Republic, none can be compared with Ziraat Bankası in terms of the number of branches and their prevalence in Anatolia. Only İş Bankası, an institution established with the proclamation of the Republic, comes close to comparison due to its status as a state bank and thus its resulting nationwide ubiquitous presence. In this period, all banks established by the state served a special purpose, just like the role of Ziraat Bankası in agricultural development. However, many of these institutions no longer exist, either because they completed their roles or fell short of the new goals set by changing governments. As an exception to this situation, Ziraat Bankası and İş Bankası have remained steadfast. The dominant character of the period can be seen reflected in Ziraat Bankası buildings, most of which are still standing and in continuous use. İş Bankası on the other hand has opted to replace many of its buildings with more modern versions.

The banking activities of Ziraat Bankası are largely focused on supporting agricultural production. In fact, initially all of the loans extended by Ziraat Bankası were agricultural loans. In time the bank began to diversify by operating in different fields

with different types of loans. However, the majority of their loans were still tied to the agriculture sector. Problems arising from external factors such as wars, economic depressions and climate conditions have a considerable impact on small scale farmers and have the potential to reduce production levels substantially. The bank plays a key role in such crises and by increasing the supply of available loans has proven to be quite effective. The fact that agricultural production was the main economic activity of the country necessitated the provision of loans to those currently engaged in farming and animal husbandry. Likewise, loans were extended to those planning to enter agricultural production or animal husbandry that lacked sufficient capital. The logical progression of an agricultural economy is industrialization. In the years when state-supported industrialism was a main policy of the country, efforts to increase agricultural productivity and provide raw materials for the industry became topical issues. Ziraat Bankası provided the necessary economic support for machinery and financed modern technologies for the processing of agricultural products. This helped establish modern livestock farming as well as processing plants and factories for the products obtained in these areas. The role of Ziraat Bankası in the economic organization of the country is not limited to banking activities. The establishment and economic support of agricultural cooperatives are also among the duties of Ziraat Bankası. With agricultural cooperatives, the Bank has managed to reach even the smallest settlements; thereby strengthening the presence of the Bank in rural areas. All these fields of activity would suggest that Ziraat Bankası is an important tool in the implementation of the country's economic policies. Ziraat Bankası also reflects this comprehensive purpose in its self-expressive style. The bank has a peasant labourer figure or a major agricultural product like wheat centrally displayed in all branded items such as money boxes, day planners and magazines. It is impossible to think that bank branches, which serve as the institution’s main point of communication with farmers, are in any way removed from this idea.

After the proclamation of the Republic, studies were carried out on the development of villages and the villagers that reside in them. These works, which constitute a political discourse area, also found there place in various art fields where they became a popular subject of the intellectual production field in the country’s early period. The most important of the governmental works carried out in this period were the Köy Kanunu (Village Law), İskân Kanunu (the Settling Law), Köy Enstitüleri Kanunu (the Village Institutes Law) and Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (Farmers Grounding Law). Combined, these laws reshaped and redefined rural areas, both physically and demographically. The peasant, who was asked to participate in production activity with an egalitarian approach, was also expected to pursue and embody the new and healthy lifestyle idealized by the new state. These laws proved effective in developing rural areas and had powerful repercussions capable of changing governments – they directly affected the political formation of the country.

The intentions of the New Republic were of course not limited to rural areas. The construction initiatives which took off with the foundation of the country continued into the 50s. The re-planning of cities was a chief objective of these construction activities. Most of the settlements throughout the country defined as non-rural were re-planned during this period. Cities were given a new and healthy appearance and slowly became more and more uniform. The main reason for this similarity is that the

determining elements of city plans were common and often the same. The structures and urban areas to be built in centrally designated areas of settlements were often determined in part by Ziraat Bankası. In this context, the Bank played a very central role. A government area was created by placing government structures in each settlement. Within this management area, a branch building of Ziraat Bankası would also be constructed representing the interests of the state economy.

The methods of constructing structures or preparing projects for Ziraat Bankası have changed over time according to need. The bank constructed its buildings with the guidance of certain architects in the early period. Likewise, most buildings erected after 1965 are also part of this system. In the time period between 1945 and 1965, Ziraat Bankası and most of the governmental agencies took different approaches to establishing their buildings. The architects of the Ziraat Bankası branch buildings erected during this time period are unknown. When the mentioned structures are analysed, a pattern of standardized building prototypes quickly emerges. Most of the buildings have the same layout, appearance and scheme. Notably, Mongeri's headquarters building, as well as all the early buildings of the Bank, was located in big cities. These big city buildings, built before 1930, have preserved the aspect of the eclectic and historicist style of architecture. Mongeri was the top name in the Ottoman revivalist style and was responsible for designing most of the Ziraat Bankası buildings between 1923 and 1930. The fact that most buildings built before 1930 had a similar appearance, shows that the dominant architectural language of the period was followed also by Ziraat Bankası. The Bursa Ziraat Bankası branch building, designed by Arif Hikmet Holtay in 1935, is the most modern structure seen in the architectural history of Ziraat Bankası. 1930 was a turning point for Turkey's architectural style and Ziraat Bankası was no exception. After Holtay's building in Bursa, the Bank stopped working with architects until 1965. Holtay would go on to design many branches for İş Bankası. However, Holtay's bank designs are all quite revivalist with the exception of Ziraat Bankası. Considering the architect's return to a style close to Mongeri, there is a big difference between Holtay’s usual buildings and the representation demanded by Ziraat Bankası. Economic factors are largely cited as one of the main reasons why the Bank preferred not to work with known architects between 1945 and 1965. However, another reason is that the revivalist and nationalist architectural style was gaining momentum throughout the country again and the institution's demands did not match this style. Regardless of how hard majestic and monumental structures try to be unpretentious, they are inherently indicators of superiority and power. However, Ziraat Bankası is based on an opposite view which upholds the peasant as master of the land. Naturally, it does not need its small town buildings to be a showy spectacle. Ziraat Bankası continued its building activities with dignified and plain structures in the following periods.

The institution entered into a period of intense construction in 1945 which continued until 1965. This construction activity included structures for branches that were already in operation as well as structures for new branches. In this period, the institution built more than sixty structures in total using a standardized bank branch project prototype. These projects, which are spread throughout Anatolia, (mainly in the Aegean, Black Sea and Central Anatolia regions of the country) were shaped according to the size of the settlement. All of the structures, regardless of parcel

characteristics and the size of the settlement, emphasized their identity through the entrance design at the front of each bank building. These areas, a strong identifier of Ziraat Bankası branches, were formed with thin columns and long fringes or retracted facades, which are actually frequently seen throughout the period, although less common in the context of bank branches. What should not be overlooked at this point is that the mentioned structures are found not only in city centres but also in small scale towns. With these characteristic small settlement structures Ziraat Bankası holds a special place in the history of Turkish architecture. Their insistence on a certain character in their prototype project contests serves as an indication of their specific architectural concern.

Starting in the 1950s, dominant statism in politics and the economy was abandoned in Turkey. From then on, architecture began to globalize. This trend can be seen reflected in the Ziraat Bankası buildings built after 1965. During this period, the institution again began working with architects, many of whom were Güzel Sanatlar Akademisi (Fine Arts Academy) instructors and experienced in bank building design. This date also marks another phase: the Bank's transition from its organizational stage to its expansion stage. Maruf Önal, Muhlis Türkmen, Muhteşem Giray, Nezih Eldem and Şevki Vanlı designed structures for the institution in this period.

The character of Ziraat Bankası structures cannot be attributed to a single reason. The formation of identity is the result of a long and difficult process. Beyond the relationship between employer and architect, the process of establishing the identity of the institution is the main point in the formation of this architecture. The Bank, which started to form in the Ottoman era, continued its formation with the Republic. The way this character is represented in cities is also important in the formation of corporate architecture. The location in the settlement, the buildings it coexists with, and the people it communicates with played an important role in this formation. Ziraat Bankası architecture is the product of this sophisticated and multi-layered intersection.

* Ballot box system established for the credit needs of the villagers and which forms the basis of Ziraat Bankası.

1. GİRİŞ

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemine dair yapılan mimarlık tarihi çalışmaları genellikle ya büyük kamu yapılarını ya da sivil konut yapılarını konu edinmektedir. Bu çalışmalardan kamu yapılarını konu edinenler de genellikle belli mimari akımlar ya da belli mimarlar etrafında şekillenmektedir. Ziraat Bankası mimarlığı ise bir kamu kurumu olmasına rağmen kırsal üretim ile olan ilişkisi sayesinde geniş bir alanda kendine yer bulmuş ve işlevi nedeniyle ölçeği küçük kalabilmiştir. Bu durum da Ziraat Bankası mimarlığının kamu yapılarının genel mimari görünümünün dışında kalmasına neden olmuştur. Ziraat Bankası hem bir devlet kurumu oluşu hem de köylü ve çiftçi ile diyalog halinde olması ile bir arakesitte yer almaktadır. Bu ikilik durumuna bir de merkezi olmama durumu eklendiğinde tüm Anadolu'ya yayılmış bir yapı programı karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Ziraat Bankası'nın mimari faaliyetleri şube yapıları özelinde, Ziraat Bankası'nın kuruluşundan itibaren sahip olup ülkenin tarihsel süreçte yaşadığı değişimlerle birlikte şekillenen kurum karakteri ve yapı üretim süreci gözetilerek, kurum mimarisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın odağına şube yapılarının alınmasının nedeni, ülke geneline yayılmış olan yapılar arasındaki dil birliğinin, tezin çıkış noktasını oluşturmasıdır. Şube yapılarının tarihsel ve mekânsal değişimleri, kurumun mimari yaklaşımıyla birlikte, ülkenin ekonomik, siyası ve sosyal değişimlerinin de etkisinin göz önünde bulundurulduğu bir okuma yapmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Ziraat Bankası yapılarının süreç içinde nasıl şekillendiği sorusu tezin ana sorusudur.

Çalışmanın ilk aşamasını, kurum tarihi ve Ziraat Bankası'nın ülkenin bankacılık tarihinde bulunduğu yer oluşturmaktadır. Kurum kimliğinin doğru tanımlanabilmesi için gerekli olan bu kısım, Ziraat Bankası'nın ortaya çıkışında etkili koşulların incelenmesiyle başlamıştır. Bu inceleme yapılırken Osmanlı Devleti'nde bankaların ortaya çıkışı ve nedenleri ile Ziraat Bankası'nın ortaya çıkış nedenlerinin karşılaştırılması yapılıp Ziraat Bankası'nın hangi yönleriyle farklılaştığı incelenmiştir. Devlet bankası olma durumu, ülke tarihiyle yakında ilişkili bir okuma yapmayı gerektirmiştir.

İkinci aşamada ise Ziraat Bankası'nın yayılışı konu edilmiştir. Bu araştırma yapılırken, Anadolu'da bulunan Ziraat Bankası yapılarının bir kısmının, Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası kent planlarıyla birlikte ortaya çıktığı görülmüştür. Bu da Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeniden şekillendirilen köy ve kasabaları çalışma konusunun bir parçası haline getirmiştir. Ziraat Bankası'nın köylü ve çiftçi için var olma durumu kırsal alanla ilişki kurmasını gerektirmiş bu durum da kasaba şubelerini ve kooperatifleri ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından kırsal alanda dair yapılan çalışmalar ve Cumhuriyet kentlerinin yeniden planlanması bu bölümün iki ana başlığını oluşturmaktadır. Bu iki başlık Ziraat Bankası ile ilişkili olarak çalışılmıştır. Köylerde kooperatiflerle, kasabalarda şubelerle varlık gösteren bankanın bu alanlarla ilişkisi çalışmanın bu bölümünün konusunu oluşturmaktadır. Dönemin kırsal alan inşası faaliyetleri ile birlikte Ziraat Bankası'nın bu ortam içinde nerede durduğunun cevabı aranmıştır. Ardından bizzat bankanın kendisinin yerleşimlerde nerede bulunduğu konu edilmiştir. Yani bankanın hem inşa eden hem de inşa edilen olarak yerleşimlerle ilişkisi bu bölümde incelenmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin kent inşası programının bir parçası olarak yeniden tasarlanan kentler içinde bankanın yeri ve şekli başlıca inceleme konusudur.

Üçüncü bölüm ise tarihsel bağlamda incelenip, yerleşim ölçeğinde yeri tespit edilen Ziraat Bankası'nın mimari ölçekte incelenmesinden oluşmaktadır. Ziraat Bankası'nın yapım faaliyetleri, yapı elde etme yöntemleri ve çalıştığı mimarlar bu bölümün konusudur. Bankanın yapı elde etme süreci ve bu süreçteki aktörler incelenerek sonuç ürün üzerine etkileri incelenmiştir. Kurumun yapı elde etme yöntemleri bu bölümün kurgusunu da şekillendirmektedir. Yapıların elde edilme süreci ve sonuç ürünü, yapı elde etme yöntemine göre farklılık göstermektedir. Yöntem farklılığı nedeni ile oluşan bu fark Ziraat Bankası yapılarını metin içinde tasniflemek için de kullanılmıştır. İncelemeyi yaparken bu yöntemin seçilmesinin nedeni, yapı elde etme biçiminin doğrudan zaman ve mekânla ilintili oluşu dolayısıyla içinde doğal bir kronolojik gelişim de barındırmasıdır.

Çalışmada birincil kaynaklardan yararlanılarak bir belge arşivi oluşturulmuş ve bu belgelerden yapılan resmi ve kültürel çalışmalara dair veriler elde edilmiştir. Belgelerin devlet çalışmalarına yönelik kısmını, Resmi Gazete'de yayımlanan kanunlar oluşturmaktadır. Gazete ve dergilerde çıkan haber ve yazılar da, hem bu kanunların toplumsal yansımasını göstermek hem de kültürel alanda kırsal bölgelere

dair ne gibi tartışmalar ve görüşler olduğunu anlamak adına önemli belgeler arasında kabul edilmiştir. Bu verilerin yorumlanmasında ise döneme ait ve güncel ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Ziraat Bankası'nın kurum olarak tarihi ve misyonu üzerine yapılan okumalarda üç ana kaynaktan faydalanılmıştır. Bunların ilki, Yusuf Saim Atasagun tarafından hazırlanıp 1939 yılında basılan Türkiye'de Zirai Kredi Cilt 1: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası adlı kitaptır. Ziraat Bankası'nın kuruluş tarihi olan 1888 yılından 1939 yılında dek gerçekleşen bütün değişimleri, kredi miktarlarını, teşkilatlanma prensibi ve teşkilatlanılan yerleri detaylı bir şekilde anlatan bu kitap, çalışmanın ilerlemesi için gerekli olan çoğu verinin de kaynağıdır. Bu kitabın yanında, Ziraat Bankası'nın on yıl arayla çıkardığı Cumhuriyetimizin 50. yılında T.C. Ziraat Bankası ve Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi adlı yayınlar da konunun ilerleyebilmesi için, özellikle içerdikleri görseller ve 1939 yılı sonrasına ait veriler ile sıklıkla başvurulan kaynaklar arasındadır. Bu üç kitabın yanında, çeşitli ikincil kaynaklar da özellikle alan dışı konuların değerlendirilmesi hususunda oldukça faydalı olmuştur.

Ziraat Bankası yapılarına dair verilerin toplanmasında ve bu yapıların incelenmesinde ise yeterli belgenin olmayışı sebebiyle farklı bir yöntem izlenmiştir. Ziraat Bankası arşivlerinde yer alan bilgiler doğrultusunda kurum tarafından hazırlanan, tip projeyle yapılmış ajans binaları listesi temel verilerden biridir. Ancak bu liste, yapıların yalnızca belli bir grubunu göstermektedir. Bankanın kooperatiflerle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, kooperatifleşmenin yoğunlaştığı alanlarda, Yusuf Saim Atasagun'un kitabında belirlediği çeşitli yerleşimlerde ve tarımsal üretimi gelişmiş olan çeşitli bölgelerde, Ziraat Bankası'nın şube ya da ajansının olması gerektiği düşünülerek yeni bir listeleme yapılmaya çalışmıştır. Bu liste yapılırken, Atasagun'un kitabında yer alan 1938 yılına ait liste ile Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluş yılları dikkate alınarak yoğunlaştığı yerler karşılaştırılmıştır. Ancak bu yapıların varlığına dair yazılı belgelere ulaşmak çoğu noktada olanaklı olmamıştır. Bu durum, Ziraat Bankası yapılarının çoğunun hala kullanılmakta olduğu da göz önünde bulundurularak bir arazi çalışması yapılmasını gerekli kılmıştır. Banka'nın şubelerinin Anadolu'nun her yerine dağınık ve sayıca fazla oluşu ise bu arazi çalışmasını, zamansal ve ekonomik kısıtlamalarla birlikte fiziksel olarak imkânsız kılmıştır. Bu noktada, Google'ın hazırladığı haritalar uygulamasında bulunan ve yerleşimlerin belirli tarihlerdeki durumunu kayıt altına alarak sanal bir gezinti olanağı sunan Google haritalar, sokak görünümü verilerinden faydalanılmıştır. Çoğu son on yılın verisi olan bu görüntüler,

fiziksel olarak olmasa da sanal bir arazi çalışmasını mümkün kılmıştır. Çalışmada kullanılan konum ve fotoğraf bilgilerinin bir kısmı da bu yöntemle elde edilmiştir.

Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığına dair yapılan çalışmaların çoğu büyük kentleri ve devlet yapılarını merkeze almaktadır. Bununla birlikte, Ziraat Bankası özelinde ya da değil banka yapıları bir çalışmanın konusu olduğunda yine genellikle büyük kentlerde yer alan banka yapıları üzerine çalışılmıştır. Kırsal alan mimarisi üzerine yapılan kapsamlı çalışmalardan biri, Zeynep Eres'in 2008 yılında tamamladığı, "Türkiye'de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu" başlıklı doktora tezidir. Banka yapıları ise, Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığını konu edinen çeşitli kitaplarda büyük kent şubeleri ile kendilerine yer bulabilmişlerdir. Sibel Bozdoğan'ın "Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür" ve Zeynep Kezer'in "Building Modern Turkey: State, Space and Ideology in the Early Republic" adlı çalışmaları bu kitaplardan en bilinenleridir. Tamamıyla banka yapılarını konu edinen bir çalışma olarak Özlem Özcan'ın "İstanbul Tarihinde Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar" ise İstanbul içiyle sınırlanmıştır. Ziraat Bankası özelinde ise tekil binalara odaklanan birkaç çalışma dışında mimarlık alanında yapılmış kapsayıcı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Karaköy ve Mersin yapılarını konu edinen iki tez çalışması mevcuttur. Duygu Saban, "Giulio Mongeri'nin Anadolu'daki İzleri" başlıklı makalesinde tasarımı Adana, Mersin, Eskişehir, Aydın ve Kütahya şubelerini incelemiş, Damla Çinici ise "Başkent Ankara'nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü" adlı makalesi içinde genel müdürlük binasından bahsetmiştir. Bahsedilenler dışında, Ziraat Bankası yapılarının geneline odaklanan bir çalışma yoktur. Bu sebeple, bu tezin hem literatürdeki bir eksiği doldurması, hem de belgelenmemiş yapılar da dâhil olmak üzere Ziraat Bankası şubelerinin toplu halde görülebileceği bir belge olması da ikincil olarak hedeflenmiştir.

.

2. ZİRAAT BANKASI: BANKACILIK VE ZİRAAT

2.1 Ziraat Bankası'nın Kuruluşu

Ziraat Bankası'nın kuruluş yılları, Osmanlı bankacılık tarihi içinde oldukça erken bir döneme denk gelir. Osmanlı'da her ne kadar bankaların yaptığı işlerin bir kısmını üstlenen sarraf ve bankerler varsa da, kurumlaşmış bir bankaya 1840 yılına dek rastlanmaz. Ziraat Bankası yapıları söz konusu edilirken, işveren yani kurumdan bağımsız bir inceleme söz konusu olamayacağı için, Ziraat Bankası'nın nasıl bir ortamda ve neden ortaya çıktığını kavrayabilmek ve kurumun zaman içinde oluşturduğu kimliği temellendirebilmek için kurum tarihi ve dönemin bankacılık faaliyetleri incelenmelidir.

2.1.1 Osmanlı Devleti'nde bankaların ortaya çıkışı

Bankalar basit anlamıyla, para değişiminde aracı olacak ve parayı güvenli bir şekilde saklayacak kurumlar olarak İtalyan Kent devletlerinde ortaya çıkmış ve artan ticarileşmeyle farklılaşmış ve çeşitlenmiştir (Coşar, 2010, s. 1). Avrupa'da bankaların kurumsallaşma ve yaygınlaşma sebebi artan sömürgecilik faaliyetleri ve sanayi ile ilişkilidir (Akgüç, 1992, s. 11). Biriken paranın değerlendirilme ve sanayiye aktarılma ihtiyaçlarıyla birlikte banka yapılanması gelişmiş ve hükümetlerin piyasadaki para ile paranın değerini kontrol etme isteği ve hazinelerin para durumunun izlenmesi için merkez bankaları ortaya çıkmıştır (Akgüç, 1992, s. 12). Merkez bankalarının ortaya çıkışı ekonomide yeni bir aşama olarak görülürken, bu nitelikte bir banka İngiltere'de 17. Fransa'da 19. yüzyıllarda kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kurumlaşan ilk banka, basılan kâğıt paranın değerini koruma görevinin iki Galata Bankeri'ne verilmesiyle kurulan Bank-ı Dersaadet-İstanbul'dur (Banque de Constantinople) ve 1847 – 1852 yılları arasında oldukça kısa bir dönem faaliyet göstermesiyle önemli bir yer edinememiştir (Keskin ve diğ, 2008, s. 1). Ardından 1856-1875 yılları arasında yabancı sermayeli 11 banka faaliyete geçmiş, bu bankalar arasından yalnızca Osmanlı Bankası varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir (Akgüç, 1992, ss. 11-12). Bu yabancı sermayeli bankalarla ilgili olarak Akgüç önemli bir noktaya dikkat çeker: Osmanlı

Devleti, yabancı ülkelerin rekabetine sahne olmaktadır ve her yabancı banka kendi ülkesinin odağındaki bölgeye yoğunlaşmıştır (Akgüç, 1992, s. 12). Ticari banka olarak adlandırılan bu kurumlar devlet nezdinde işlevsel görülmeyerek desteklenmemiş zaman zamansa faaliyetleri kısıtlanmıştır (Toprak, 2010, s. 39). Bankacılık sistemine olan bu kayıtsızlığın sebebini Toprak, tefecilik gibi uğraşları olan çeşitli ayanların olumsuz düşünceleri olarak gösterir (2010, s. 39). Bu kayıtsızlığın diğer sebepleri arasında İslam dinin faiz ile ilişkisi ya da sanayileşememiş tarım üretimi olduğunun da düşünülmesi gerekir.

Batıdaki bu durum ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bankacılık faaliyetleri karşılaştırıldığında, bankaların ortaya çıkışının Batı'ya kıyasla geç olmasının yanında ortaya çıkış sebepleri de farklılık göstermektedir. Zafer Toprak'a göre, bankacılığın fon arz talebi üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde, batıda toplum nezdinde bu fonlara talep varken Osmanlıya baktığımızda fon talep eden devlettir (2010, s. 37). Yani, batıdaki ekonomik büyümenin aksine, İmparatorluğun son dönemlerindeki ticari duraklama ve ekonomik borçlanma ve devlet hazinesinin borç para ihtiyacı Osmanlı Devleti'ndeki bankaların ortaya çıkmasının temel sebebidir (Akgüç, 1992, ss. 10-12). 1856 yılında İngiliz sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası yönetim merkezi Londra'da olan; merkez şubesi İstanbul'da yer alan yabancı sermayeli bir banka olup 1963 yılına dek İzmir, Selanik, Beyrut ve Kalas'ta (Url-1) şubeler açmıştır (Aral, 1963, s. 51). Zafer Toprak, Osmanlı Bankası'nın sermayesinin hasat mevsiminde Türkiye'ye geldiğini, hasat mevsimi bittiğinde ise kazancın Fransa'ya aktarılarak orada değerlendirildiğini söyler (Toprak, 2010, s. 41). 1863 yılında bir devlet bankasının sahip olduğu ayrıcalıklar tanınan Banka'ya bu tarihlerde Fransız ve Avusturya sermayesinin de katılmasıyla Londra ve Paris'ten yönetilen bir devlet bankası haline gelmiş, ismi Bank-ı Osmanı-i Şahane olarak değiştirilmiştir (Akgüç, 1992, s. 115; Toprak, 2010, s. 39). Bu durum ve 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşu (Akgüç, 1992, s. 102) Osmanlı Bankası'nın "dışa karşı borçlanmada aracı" kurum olarak kurulduğu savını destekler niteliktedir.

Osmanlı Bankası'nın kuruluş dönemine dair anlatıların çoğu devletin ekonomik çöküşünü vurgular niteliktedir. Bu dönemde her ne kadar kâğıt paraya benzer "Kaime" çıkarılmış, Osmanlı Bankası'na banknot basma yetkisi tanınmış olsa da bu çabalar ilişkide olunan yabancı ülkeler karşısında Osmanlı parasının değerini koruyamamış, umulan ekonomik toparlanma gerçekleşmemiştir. Avrupa devletlerinin 18. ve 19.

yüzyıllarda gösterdiği ekonomik değişime ayak uyduramayan İmparatorluğun bankacılık tarihi de bu ekonomik çöküş tablosundan kurtulma çabasıyla başlamış oluyordu. Bankerler ve Sarraflar dönemi de dâhil olmak üzere ilk bankaların oluşmaya başladığı süreci kapsayan bu faaliyetlerin neredeyse tümü yabancı sermayeyle destekleniyor ya da yerli gayri müslimler veya levantenler tarafından yürütülüyordu. Bu manzara dâhilinde temelleri atılan Ziraat Bankası ise mevcut bankalardan bütünüyle farklı bir teşkilatlanma prensibi ve sermaye birikimiyle ortaya çıkmıştır. Merkezden çevreye yayılan ya da tek şube ile faaliyetlerini yürüten bankaların aksine, çevreye yayılmış halde bulunan Memleket Sandıkları'nın teşkilatlandırılıp merkezileşmesiyle kurumlaşan Ziraat Bankası sermayesini de önce çiftçiden sonra devletten almıştır.

2.1.2 Ziraat Bankası Kuruluyor

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal bankacılığın ortaya çıkışının 1863 yılında "Memleket Sandıkları" ile başladığı söylenebilir. Mithat Paşa tarafından kurulan ve daha sonra Ziraat Bankası'na dönüşecek olan Memleket Sandıkları, toplumun kentsel değil kırsal kesimindeki ekonomik faaliyetlerle ilişkili olmuş, çeşitli koşullarda tarım ve hayvancılık kredileri sağlayarak çoğu kırsal alanda yaşamakta olan halka destek olmuştur (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 54). Sandıkların oluşmasının gerekliliği Mithat Paşa'nın hatıratında şu şekilde belirtilmiştir:

> "Çiftçilerin daima muhtaç oldukları para için zaruri olarak murabahacılara müracaat etmekte olduklarına binaen ağır ve geçmiş günlere ait faizle birlikte ziraat arbabı borçlu olarak mahsullerinin faydasını görmediklerinden ve memlekette Avrupa gibi hafif ve mutedil faizle borç para vermek için bankalar kurulmasını sağlayacak derecede henüz istidat hâsıl olmadığından…" (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s .96)

Tarımda hasat mevsiminin kısıtlı oluşu ve para akışının yıl içinde homojen dağılmaması, ekim ve biçim işlemleri için para ihtiyacı olanları yüksek faizli borçlanmaya sürüklemektedir. Ekonomisinin geneli tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde bu durum büyük bir problem haline gelmiş ve sandıkların kurulmasıyla çözüm arayışına girilmiştir.

Memleket Sandıkları olarak adlandırılan sistem, temelinde ilçelerde imece usulü para toplanarak bir sandıkta biriktirilip ihtiyaç halinde kişilere kredi vermek ya da ortak köy ihtiyacını karşılamak üzere oluşturulmuştur. Bu sandıkların denetimi her kazanın

kendi seçtiği bir kişi tarafından sağlanmakta ve bir merkezi teşkilat bulunmamaktadır (Ziraat Bankası, 1973, s. 48). Sandık her kasabada pazarın kurulduğu gün açılmakta ve borç alıp verme işleri bu günde yapılmaktadır (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 102). Yirmi yıl bu şekilde idare edilen sandıkların merkezi bir bütünlükle yönetilmemesi, çeşitli usulsüzlüklere sebep olmuştur. Borçların geri dönmemesi, herkesten adil bir şekilde para toplanamaması, çeşitli kişilerce sandıkların suistimal edilmesi gibi sebeplerle sandık sisteminin değiştirilerek merkezileştirilmesi öngörülmüştür. 1888 yılında sandıkların merkezi bir sisteme bağlanarak sermayesi aşar vergisine ek %10 "Menafi Vergisi" alınarak oluşturulmuş ve ismi "Menafi Sandıkları" olarak değiştirilmiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 53). Menafi kelime anlamıyla fayda, yarar demektir ve Menafi Vergisi ile elde edilen kazanç sandıklarda biriktirilerek çiftçinin ve köylünün faydası için kullanılacaktır (Url-2). Memleket Sandıklarında yaşanan problemlerden kaçınmak için bu sandıkların onaylı gelir gider cetvellerinin Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilerek kayıt altında tutulması dolayısıyla merkezi bir kontrolden geçirilmesi devlet tarafından kararlaştırılmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 53). Kurulan bu sistem geniş bir imeceyle çiftçinin kendi içinde örgütlenmesini öngörerek kooperatifleşmeye benzer bir sisteme doğru atılan ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Mithat Paşa'nın kurduğu sistem ile hemen hemen eş zamanlı olarak Raiffeisen'in Almanya'da kurduğu sandıklar benzer işlevlere sahiptir (Akgüç, 1992, s. 13). Friedrich Wilhelm Raiffeisen, Almanya'da zirai alanda çeşitli yardım kuruluşları oluşturarak kooperatifçilik düşüncesini ortaya çıkarmış, ilk zirai kredi kooperatifi ile kooperatif bankasını kurmuştur (Url-3). Raiffeisen'in 1880'li yıllarda kurduğu kooperatif sistemi gelişerek Avrupa'ya yayılırken (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 11) Türkiye'de tarım kredi kooperatiflerinin ortaya çıkması için 40 yıl daha geçmesi gerekecektir. Esat Demirel 1935 yılında Lozan'da yazdığı "La Banque Agricole de Turquie et la nécessité de sa réorganisasion" başlıklı doktora tezinde, Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri hareketinin gecikmesinin sebebi olarak, kooperatifçiliğe evrilebilecek olan sandıkların kaldırılarak yerine Ziraat Bankası'nın kurulmuş olmasını göstermektedir (Aktaran Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 108). Demirel'e göre, sandık sistemi yerel bir kooperatifçiliğin öncü adımları iken sandıkların merkezileştirilip banka haline çevrilmesi bu adımı geciktirmiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 108).

“Raiffeisenbank” bugün hala dünyanın çeşitli bölgelerinde bankacılık faaliyetlerine devam etmektedir.

Memleket Sandıkları’nın tekil iş görmesinden doğan aksaklıkların giderilmesi adına Menafi Sandıkları merkezileşse de yaşanan problemler sona ermemiştir. Menafi Sandıkları’nın sermayesinin yanlış kişiler tarafından kullanılması, hazine ihtiyaçları için sandık parasının kullanılması, verilen paranın geri dönmemesi ve çeşitli usulsüzlükler görüldüğüne dair 1873-1888 tarihlerinde birçok şikâyet yazısı yazılmış, yerel gazetelere konu olmuştur (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, ss. 111-121). Yaşanan bu aksakların sonucu olarak, 15 Ağustos 1888 tarihli nizamname ile Ziraat Bankası kurulmuş, çeşitli yerlerde bulunan 331 Menafi Sandığı ise Banka’nın mahalli teşkilatına dönüştürülmüştür (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, ss. 54-55). Bu nizamnameye göre, Ziraat Bankası, merkezi İstanbul’da bulunan, Ticaret ve Nafia Nezareti’ne bağlı, 10 Milyon sermayeli bir devlet bankasıdır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 54). Banka’nın 1888 tarihli ilk nizamnamesinde, kredi işleri yalnızca ziraat ile sınırlı kalmıştır. 1916 yılında çıkarılan kanun ile Ziraat Bankası’nın kredi olanakları genişletilmiş ve çeşitli masraflardan muaf tutulmuştur. Oluşturulan kanunun ilk maddesinde Ziraat Bankası’nın kuruluş amacı “çiftçilerin ihtiyaçlarını hafifletmek ve ziraatin ilerlemesini sağlamak” olarak açıklanmıştır (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 123). Bankanın temel görevleri;

> “Taşınmaz mal rehni karşılığında veya şahsi kefaletle çiftçilere borç para verme,
> Faiz karşılığında mevduat kabul etme,
> Tarıma ilişkin sarraflık işleri görme ve aracılık yapmak” (Akgüç, 1992, s. 13)

olarak tanımlanmıştır. 1916 yılında oluşturulan bu kanun ile birlikte kooperatif kavramı ilk defa banka mevzuatında yer almış, meclis içinde de konuya dair çeşitli müzakereler başlamıştır (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 124). Her ne kadar kooperatif ve kooperatifçilik bu dönemde söz konusu edilse de, Cumhuriyet’in kuruluşuna dek bu konuda bir çalışma yapılmamıştır.

Ziraat Bankası’nın kuruluşundaki en önemli noktalardan biri, Osmanlı bankacılık tarihindeki tamamen yerli sermayeli ve ulusal ilk banka oluşudur. Ziraat Bankası kurulana kadar yabancı sermayeli bankaların ağırlıkta olmasının yanında bankaların çoğu merkezde bulunmaktaydı. Tek şubeli bankaların yanında Osmanlı Bankası dahi

sonraları şube açsa da merkez odaklı bir bankaydı. Krediye ihtiyacı olan halk için çalışmak yerine çoğunlukla devlet hazinesiyle kentteki bazı zenginlere çalışmıştır. Ziraat Bankası ise taşrada köylü, kasabalı ve çiftçinin ihtiyaçları doğrultusunda kurulan sandıkların birleşmesiyle oluşup yönetimsel olarak merkezileşmiştir. Sermayesinin sandıklardan ve devletten aktarılması, kurumu bir devlet ve halk bankası haline getirmektedir. Günümüze ulaşan süreçte Banka zaman zaman şekil değiştirse de hala ziraat ağırlıklı çalışma özelliğini korumaktadır.

2.1.3 Ziraat Bankası'nın kuruluşundan Cumhuriyet'in ilanına

19. yüzyılda popülaritesini arttıran ulusçuluk ve milliyetçilik kavramları yüzyıl sonunda Osmanlı'da da çeşitli alanlarda karşılığını bulmuştur. Devletin var olabilmesi için uygun bir ekonomik model arayışı bu dönemde ulusal bankacılık çalışmalarını arttırmıştır. Ziya Gökalp, bankacılığı devletin kalbine kredileri ise damarlarına benzetmiştir (Toprak, 2010, s. 41). Yabancı sermayeli bankacılığa ilk tepki gösterenler de Jön Türkler olmuş, ulusal bankaların sayısı da İttihat ve Terakki sayesinde artmıştır (Toprak, 2010, s. 40). 2. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ulusal bankalar artmış ancak bu bankaların çoğu faaliyetine son vermiştir (Keskin ve diğ, 2008, s. 2). 1908-1923 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin desteğiyle 24 ulusal banka kurulmuştur (Akgüç, 1992, s. 14). Bu bankaların bir kısmı Cumhuriyetin ilanından sonra da faaliyet göstermiştir. Yabancı kaynaklı bankacılık sisteminden ulusal bankacılık sistemine yapılan bu süratli geçiş, Osmanlı Devleti içindeki politik dinamiklerin değiştiğinin ve ulus devlet kurgusunun destekçi bulduğunun göstergesidir. Bu dönemde kurulan ulusal bankalar arasında yer alan Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, ileride bir merkez bankası olması için kurgulanmıştır (Akgüç, 1992, s. 14) ve 1924 yılında kurulan İş Bankası'nın öncülü olarak gösterilmektedir (Kocabaşoğlu ve diğ, 2001, s. 20). Banka, bankacılık işlemlerinin yanında demiryolu, kanal ve limanların yapımıyla tarım ve sanayinin gelişmesine yönelik kurulan şirketler kurmaya yetkilidir (Akgüç, 1992, s. 15). Kurulduğu dönem başarılı bir etkinlik gösteren banka, 1924 yılında Türkiye İş Bankası'nın kurulmasıyla 1927'de bu bankanın bünyesine katılmıştır (Toprak, 2010, s. 42). Bu birleşme ile İtibar-ı Milli Bankası'nın yalnızca sermayesi değil yapıları da İş Bankası'na geçmiştir. Bugün Eminönü'nde yer alan ve İş Bankası Müzesi olarak kullanılan yapı, İtibar-ı Milli Bankası'nın genel müdürlük binasıdır. Bu dönemin ardından kurulacak bankalar uzun bir süre ulusal nitelikte olacaktır.

Cumhuriyet döneminde bankacılığın gelişmesini takip edebilmek adına Cumhuriyet'in ilanı esnasında bankaların ne durumda olduğuna bakmak gerekir. 1923 yılında toplam 439 şube ile 22 ulusal 13 yabancı banka bulunmaktadır (Coşar, 2010, s. 45). Menafi Sandıkları'nın birleşmesiyle oluşan Ziraat Bankası'nın kurulduğu dönemde 331 sandığının olması, Ziraat Bankası'nın kendi yayınladığı kitapta yer verdiği şube grafiğinde 1923 yılında 300'ün üzerinde, 1933 yılında ise 200'ün üzerinde şubesinin olduğunu göstermesi (1973) bu şubelerin büyük çoğunluğunun Ziraat Bankası'na ait olduğunu göstermektedir. Osmanlı Dönemi'nde kurulan ulusal bankalardan 14'ü Cumhuriyet dönemine geçmiş ancak bunlardan yalnızca ikisi uzun süre faaliyetine devam edebilmiştir. Bugün bu bankalardan hala faaliyetine devam eden yalnızca Ziraat Bankası'dır.

2.2 Cumhuriyet Döneminde Bankacılık ve Devlet Destekli Bankalar

Yeni devlet kurulduğunda faaliyette olan bankaların sayıca çoğunluğunu ulusal bankalar oluştursa da tam manasıyla ulusal bir bankacılık sistemi yoktur. Ülkenin Merkez Banka'sı henüz kurulmamıştır. Ziraat Bankası'nın bu tablodaki yerini tespit edebilmek için Türkiye'de bankaların ne amaçlarla ve nasıl kurulduğuna bakmak önemlidir. Türkiye Bankalar Birliği 50. Yılına özel çıkardığı kitapta, Türkiye'de bankacılığın gelişimini altı alt başlıkta incelemiştir:

. 1923-1932 Ulusal Bankalar Dönemi

. 1933-1944 Kamu Bankaları Dönemi

. 1945-1960 Özel Bankalar Dönemi

. 1960-1980 Planlı Dönem

. 1981-2001 Serbestleşme ve Dışa Açılma Dönemi

. 2001-2007 Yeniden Yapılandırma Dönemi (Keskin ve diğ, 2008, s. 1).

Bu çalışmanın kapsamı detaylı bir bankacılık tarihi anlatımı için uygun olmasa da, Ziraat Bankası'nın değişen koşullar içindeki pozisyonunu anlayabilmek için bu dönemlerde hangi bankaların nasıl faaliyetler içinde olduğuna bakmak gereklidir.

İzmir İktisat Kongresi, ülkedeki ekonomik gelişmelerin kararlarının alındığı toplantı

olarak oldukça önemlidir. 17 Şubat 1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, tüm illerden gelen 1135 temsilciyle birlikte açılmıştır (Avcıoğlu, 1996, s. 340). Afet İnan'ın İzmir İktisat Kongresi adıyla yayınladığı kitapta, kongrenin Kazım Karabekir başkanlığında toplandığı ve Ziraat, Sanayi, Tüccar ve İşçi zümrelerinden meydana geldiği, kongrenin sonunda alınan kararların da her grup için ayrı ayrı derlendiği görülmektedir. (İnan, 1989, ss. 21-25). Her ne kadar resmi bir bağlayıcılığı olmasa da, kongrede bulunanların da etkisiyle, alınan kararların meclise yol gösterici olacağı düşünülmüştür. Kongrenin sonunda, misak-ı iktisadî esasları adıyla on iki madde oybirliği ile kabul edilmiş, bunun yanında kongreye katılan çiftçi, işçi, tüccar ve sanayi gruplarının isteklerine ve kabul-red oranlarına Afet İnan'ın daha sonra İzmir İktisat Kongresi adlı kitabın içinde yayınladığı "İktisat Esaslarımız" adlı kitapçıkta yer verilmiştir (1989). Henüz savaştan çıkmış bir ülkenin kuruluş aşamasında yapılan bu kongre, kurulmakta olan ülkenin ekonomik stratejisini anlamlandırmak için önemlidir. Nitekim kongrede çeşitli gruplarca kabul edilen maddelerin bir kısmı bugünkü yasaların temelini oluşturmuştur.

İktisat Kongresi'nde tartışılan konular yeni devletin erken dönem bankacılık politikasında belirleyici olmakla birlikte özellikle iki banka için oldukça önemlidir: Ziraat Bankası ve Türkiye İş Bankası. Kongre'de Ziraat Bankası'nın işleyişi ve kredi sistemine dair çeşitli konular tartışılmış, "Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zirai Meseleleri" başlığı altında talepler dile getirilmiştir. Çiftçi grubunun talepleri arasında yer alan bu maddelerde en çok üzerinde durulan konu hükümetin Ziraat Bankası sermayesini kullanmasıdır. Hükümetin şimdiye dek kullandığı parayı iade etmesi istenip bir daha başka amaçlarla kullanılmamasının gerekliliği vurgulanmıştır (İnan, 1989, s. 25). Aynı zamanda Ziraat Bankası hakkındaki kanunun yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Kongreden sonra 1924 yılında yürürlüğe giren İtibari Zirai Birlikleri Kanunu ile kooperatifler üzerindeki yetkilerinin tümü Ziraat Bankası'na verilmekle birlikte, kooperatif bulunan bölgelerde, kooperatif üyesi olmayanların Ziraat Bankası kredilerinden yararlanması da engellenmiştir (Varlık, t.y, ss. 103-104). Artan kooperatif sayısı düşünüldüğünde, köyün teşkilatlanması yönünde atılan önemli bir adım sayılabilecek bu yasa, kooperatif üyesi olmayan çiftçi sayısını da oldukça azaltmış olmalıdır (Şekil 2). Yine aynı yıl içinde çıkarılan Bütçe Kanunu ile Ziraat Bankası'nın devlet bankası olmaktan çıkarılıp anonim banka haline getirilmesi kararlaştırılmış, 1926 yılında Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi çıkarılmış

ve Banka'nın bu durumu 1937 yılına kadar devam etmiştir. Ziraat Bankası'nın anonim şirket haline dönüştürülmesi demek, sermayesini oluşturan menafi hisselerinin sahiplerinin yani köylünün bankası haline gelmesi demektir (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 127). Konu hakkında mecliste yapılan tartışmaların geneli de sermaye sahibi olan çiftçiye hakkı olan bankayı vermek üzerine kurgulanmıştır (Aktaran Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, ss. 129-132). Yine aynı nizamname ile Banka'nın kredilerinin alanı genişletilmiş giderek sermayesi artmıştır. Ancak daha sonra bankanın "gerçek sahiplerine" devredilme hayalinin yalnızca prensipte kaldığı ve istenen teşkilatlanma ve kooperatifleşmenin oluşturulamadığı görülmüştür.

İktisat Kongresi'ni bankacılık açısından önemli kılan bir diğer husus ise Türkiye İş Bankası'nın kurulma kararının bu kongrede şekillenmesidir. Kongre'de tüccar grubunun kabul ettiği ilk madde, bir ticaret bankasının kurulmasıdır (İnan, 1989, s. 32). Talep edilen bu ticari banka karşılığını İş Bankası ile bulmuştur (Coşar, 2010, s. 45). 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulan banka ilk şubesini 30 Ağustos'ta faaliyete geçirmiştir (Akgüç, 1992, s. 22). Türkiye İş Bankası, Cumhuriyet tarihinde kurulan ilk ulusal banka olması açısından önemlidir. İş Bankası'nın kuruluş anlatıları arasında bizzat Atatürk'ün bankanın kuruluş ve gelişim aşamalarına ne denli özen gösterildiği aktarılmaktadır. Öyle ki banka kurulurken sermayesinin 250 bin liralık kısmı bizzat Atatürk tarafından sağlanmıştır (Kocabaşoğlu ve diğ, 2001, s. 5). Bu hisseler Atatürk'ün ölümünden sonra CHP'ye geçmiştir. Atatürk'ün kuruluştaki desteği yalnızca maddi değildir. Celal Bayar İş Bankası'nın kuruluşuna dair anılarını anlattığı yazısında kendisinin çeşitli çevrelerden yönetim kurulu üyelerini belirlediğini Atatürk'ün ise bunların yerine Celal Bayar ile anlaşabilecek ve bilgili kişileri önerdiğini anlatmaktadır (Aktaran Kocabaşoğlu ve diğ, 2001, s. 17) Yönetim kuruluna bakıldığında gerçekten Atatürk'e yakın kişilerden oluştuğu ve bu durumun 1938 yılına dek bu şekilde sürdüğü görülür (Kocabaşoğlu ve diğ, 2001, s. 17). İş Bankası kuruluş tarihinden sonra şubelerini arttırmaya ve ülke geneline yayılmaya başlamıştır. 1924 yılında Türkiye İş Bankası'nın kurulmasıyla, Cumhuriyet tarihinde sürekli yan yana olacak ve kentlerde birlikte boy gösterecek iki bankanın şekillenmesi de tamamlanmıştır.

Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın nitelikleri karşılaştırıldığında, İş Bankası'nın devlet sermayesine ve merkeze daha yakın olduğu Ziraat Bankası'nın ise faaliyetlerinin çoğunu taşraya yönelik kurguladığı görülmektedir. İki bankanın da devlet ile olan

ilişkisi, kasabalara önce Ziraat Bankası olmak üzere iki bankanın da şube açmasına sebep olmuştur. Bu da iki kurumun yapılarındaki farklılıklar üzerinden yorum yapmayı olanaklı kılmaktadır.

1924 yılına gelindiğinde, Ziraat Bankası ve İş Bankası dışında 16 ulusal banka mevcut olsa da bu kuruluşların ulusal çapta anlamlı olabilecek faaliyetleri yoktur (Keskin ve diğ, 2008, s. 27). Piyasada hala yabancı sermayeli bankaların egemenliği vardır. Verilen kredilerin %53'ü yabancı, %47si yerli sermayeli bankalara ait olsa da yerli bankaların payının bu kadar yüksek olmasının sebebi Ziraat Bankası kredileridir (Keskin ve diğ, 2008, s. 28). 1924-1932 yılları arasında devlet desteğiyle kurulan üç önemli banka vardır. Bunlardan ilki 1925 yılında sanayiyi desteklemek amacıyla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'dır (Akgüç, 1992, s. 24). Sanayi ve Maadin Bankası, birçok fabrikanın işletilmesini devralmak, yeni kurulacak sanayi kuruluşlarını desteklemek ve kredi sağlamak için kurulmuştur (Toprak, 1988, s. 19). Sanayi ve Maadin Bankası, Beykoz Kundura Fabrikası, Feshane Dokuma Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası gibi İstanbul işletmelerinin yanında Anadolu'da da çok sayıda fabrikanın işletilmesinde rol oynamıştır (Toprak, 1988, s. 21). Bu bankanın hem fabrika işletme hem bankacılık işlerini sağlıklı yürütemeyeceği düşünülerek önce Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na dönüştürülmüş sonra bu banka da feshedilerek 1933'te Sümerbank kurulmuştur (Keskin ve diğ, 2008, s. 4). 1938 yılında, Başkentte inşa edilen merkez banka yapılarının arasına, Martin Elsaesser tasarımı yapıyla Sümerbank da katılmıştır. Sümerbank, bankacılık faaliyetlerinden ziyade işletme ve satış ofisleriyle faal olmuştur. Yalnızca belli başlı kentlerde banka şubeleri varken, satış ofisleri ülkenin her yanına yayılmıştır (Toprak, 1988, ss. 142-151).

Bu dönemde temelleri atılan bir diğer banka, Emlak ve Eytam Bankası'dır. 1927 yılında kurulan bankanın amacı ülkenin imar sürecine katkıda bulunmak ve inşaat sektörüne katkı sağlamaktır (Akgüç, 1992, s. 26). 1946 yılında Emlak ve Kredi Bankası'na çevrilen kurum daha sonra Türkiye Emlak Bankası olmuştur (Akgüç, 1992, s. 26). Emlak Bankası, ülkenin birçok yerinde şube açmakla birlikte başta konut olmak üzere birçok yapının inşa sürecini üstlenmiş ya da kredileriyle destek vermiştir. Ankara Merkez Bankası binası, yeni meclis binası, Türk Ocağı binası gibi yapıları desteklemiş; Bahçelievler Konutları, Saraçoğlu Mahallesi, Levent Konutları, Ataköy Sosyal Konutları gibi ülke tarihinde toplu konut adına önemli olan yapı alanlarının inşasında görev almıştır (Url-4). Emlak ve Eytam Bankası'nın 1934 yılında

tamamlanan merkez yapısı, Holzmeister tarafından tasarlanan ve Ankara'nın Ulus semtine eklenen bir diğer banka yapısıdır (Url-5)

1924-1932 yılları arasında kurulan bankalardan devlet ekonomisinin düzenlenmesi bakımından en önemli olanı Merkez Bankası'dır. 1930 yılında kabul edilen 1715 sayılı Merkez Bankası kanunu ile para basmaya yetkili, Türk parasının değerini korumak üzere önlem alabilen ve ülkenin ekonomik kalkınmasında rol oynayacak olan Merkez Bankası kurulmuş oluyordu (Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2008, s. 5). Banka resmi işleri yürütmekten sorumlu olması dolayısıyla kişisel işlemlere kapalı olması sebebiyle çok fazla şube açmamıştır. Türkiye'de 21 kent merkezinde şubesi bulunan Merkez Bankası'nın çoğu yapısı 30'lu ve 40'lı yıllarda yapılmıştır. Ankara'da bulunup 1933 yılında tamamlanan merkez şubesi ise Holzmeister tarafından Sümerbank için tasarlanmış ancak Sümerbank'ın kaynak yetersizliğinden ötürü henüz bir yapısı bulunmayan ve Ziraat Bankası Genel Müdürlük yapısının bir kısmını kullanmakta olan Merkez Bankası'na devredilmiştir (Url-6).

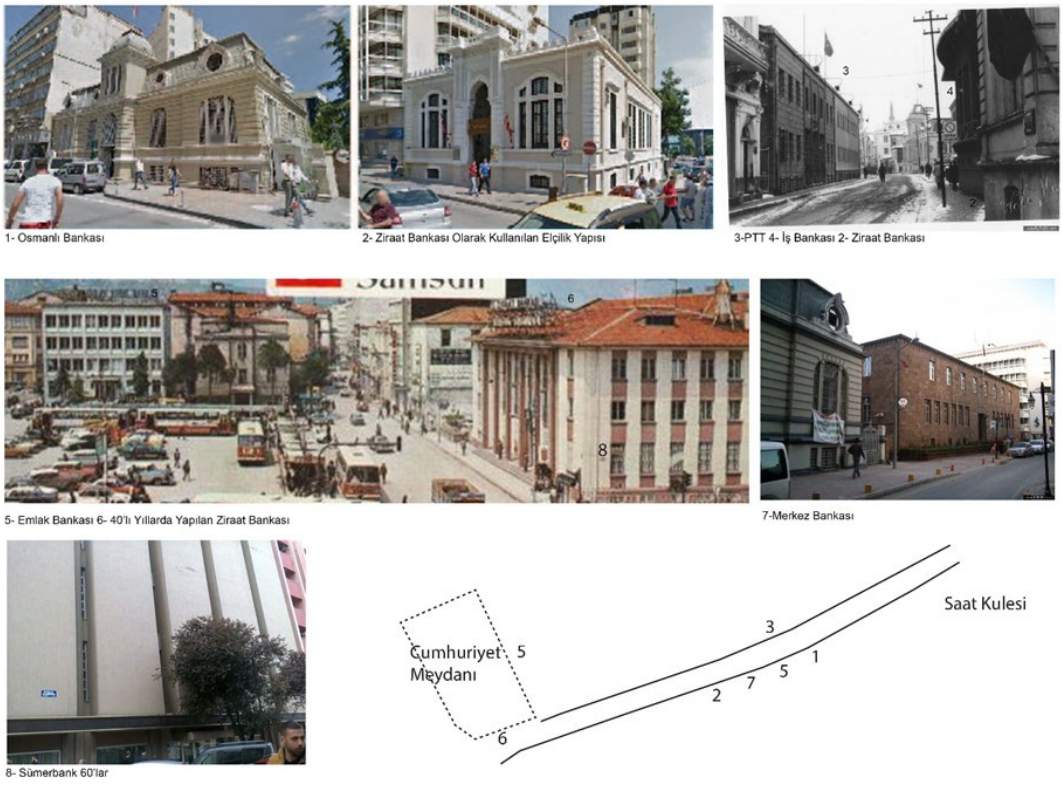
İş Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Sümerbank ve Merkez Bankası'nın kuruluşlarının tamamlanmasıyla ülkenin farklı alanlarında faaliyet gösterecek temel bankalar kurulmuş oluyordu. İş Bankası'nın ticarete, Emlak ve Eytam Bankası'nın inşaata, Sümerbank'ın üretime, Merkez Bankası'nın devlet ekonomisine katkı sağlaması planlanmış, bu kuruluşlar ülkenin kuruluş aşamasının tamamlanmasına ve ülke genelinde bu alanlarda atılım yapılabilmesine katkı sağlanmıştır. Mongeri'nin İş Bankası, Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası tasarımlarıyla başlayan Ankara Ulus'ta bankalar bölgesinin oluşumu Sümerbank, Emlak ve Eytam Bankası ve Merkez Bankası yapılarının eklenmesiyle devam etmiştir (Şekil 2.1). Bölgede toplanan yapılar bir finans merkezi oluştururken aynı zamanda mimari üslupların değişimini de göstermektedir. Mongeri'nin birinci ulusal mimari üslubundaki yapılarının yanına Holzmeister ve Elsaesser'ın sade, geometrik, simetrik ve katı formları eklenmiştir. Başkentte ilk örneğini veren bu biraradalık, bahsi geçen bankaların ülke geneline yayılmasıyla çoğu büyük kentte küçük ölçekli yansımalarını yaratmıştır (Şekil 2.2). Büyük kentlerde bu durum gözlenirken, daha küçük yerleşimlerde ve ilçelerde bütün bankaların şube açmaması ya da geç tarihlerde açması sebebiyle böyle bir tablo karşımıza çıkmaz. Küçük yerleşimlerde sürekli bulunan iki banka yapısı vardır: Ziraat Bankası ve İş Bankası.

Ülkenin kuruluş yıllarında faaliyete geçirilen bankaların ardından, 1929 yılında baş

gösteren ekonomik buhranın da etkisiyle oluşturulan 1. Beş Yıllık Sanayi planıyla yeni bir ekonomik politika izlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin temel ilkeleri arasına giren "devletçilik" temel politika olmuş, İsmet İnönü'nün "Mutedil (Ilımlı) Devletçilik" olarak adlandırdığı bu politikayla çoğu

Şekil 2.1 : Ankara'da Bankalar Caddesi ve yerleşim.

Şekil 2.2 : Samsun'da bankaların bilrlikte bulunduğu alan ve yapılar.

yatırımın devlet eliyle yapılması kararlaştırılmıştır (Yücel, 2014, s. 22). 1930 yılından başlayarak devletçilik fikri üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı ve takipçilerinin arttığı görülmektedir. Yakup Kadri, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev gibi isimleri bünyesinde toplayan Kadro dergisi ve bu derginin ismiyle anılan kadrocular bunun en bilinen örneğidir. İnönü başvekil sıfatıyla 1933 yılında Kadro dergisi için yazdığı "Fıkramızın devletçilik vasfı" başlıklı yazıda, devletçiliği yalnızca yeni düzenin bir parçası olarak değil ilerleme ve gelişmenin yolu olarak gördüğünü söylemektedir (1933, s. 4). Yine aynı derginin 19. Sayısında Vedat Nedim, devletçi politikanın ziraat için de en verimli yol olduğunu savunmakta ve liberal politikaların bir noktaya varmayacağından bahsetmektedir (1933, ss. 20-22). Ekonomik politikada gözlenen bu değişim, bu dönem içinde kurulacak bankaların niteliğini de etkilemiştir. 2000'li yıllara dek süren "Yerli Malları Haftası" da dâhil olmak üzere birçok kampanyanın ortaya çıktığı, iç üretimin desteklendiği bu dönemde; ülkenin eksik yapılanmaları da yine devlet yatırımlarıyla çözülmeye çalışılmıştır (Yücel, 2014, s. 21). Belediyeler Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Halk Bankası (1938), sanayi planıyla öngörülen işletmelerin kurulması ve işletilmesi için kamu tarafından kurulan "özel amaçlı" bankalardır (Keskin ve diğ, 2008, s. 4). Bu bankalardan Etibank, Atatürk'ün talimatıyla kurulmuş (Yücel, 2014, s. 31), maden yataklarının ve enerji kaynaklarının işletilmesi ve finanse edilmesi görevlerini üstlenmiştir (Akgüç, 1992, s. 32). Denizbank, deniz yollarının işletilmesi, Belediyeler Bankası ise altyapı ve bayındırlık işleri için kredi sağlamak ile yükümlüydüler (Akgüç, 1992, ss. 32-34). Halk Bankası ise küçük esnaf ve sanatkârın kredi ihtiyacını karşılamak için kurulmuş ve Halk Sandıkları ile birlikte bu amaca hizmet etmişlerdir (Keskin ve diğ, 2008). Bu bankalardan, Halk Bankası ile birlikte kurulan Halk Sandıkları ayrı tutulduğunda, söz konusu kurumların bankacılık faaliyetlerinden ziyade yatırım ve işletme faaliyetleriyle ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin Halk Bankası, 1938 yılından 1950 yılına dek şube açmamış ve sandıklar dışında kredi vermemiştir (Halk Bankası Faaliyet Raporu, 2008, s. 4). Öztin Akgüç, Ziraat Bankası'nı da tarıma ayrılmış geniş kredileri ve kuruluş amacı olan ziraat ile ilişkisi sebebiyle özel amaçlı bankalar arasına dâhil etmiştir. Her ne kadar kuruluş tarihi daha eskiye dayansa da ismi değişerek Sümerbank olan kurum da sanayi yatırımlarını en çok destekleyen ve 1. Beş Yıllık Sanayi planının uygulanmasında en büyük rolü oynayan bir diğer özel amaçlı bankadır (Yücel, 2014, s. 24)

Devlet bankaları dönemi olarak adlandırılan 1933- 1944 yılları arasında açılan ve hali hazırda faaliyette olan bankalar, ülkenin izlemeye başladığı devletçi ekonomik politikalar ile örtüşen faaliyetler göstermiştir. Sanayi planlarının hayata geçirilmesi ve çeşitli yatırımların yapılmasında etkin rol oynayan bankalar arasında yalnızca bu dönem kurulan bankalar yoktur. Sanayisi henüz gelişmemiş olan ülkede, hem ekonomik hem de sosyal boyutta önemli etkileri olan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası 1934'te İş Bankası kredileri; dört ayrı fabrikanın bir çatı altına toplanması ile oluşan Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi ise Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş Bankası ortak kredileri ile desteklenmiştir (Yücel, 2014, ss. 30-31). Kamu bankalarının bankacılık alanında olmasa da yatırım ve işletme alanlarına sağladığı krediler ile ülkenin temel yatırımlarının ilk adımları atılmış oluyordu. Bu dönemde faaliyete geçen Şişe Cam fabrikası Paşabahçe semtini sosyal ve ekonomik boyutlarıyla etkilemiş ve hala ayakta olan Paşabahçe markasına temel oluşturmuş. Şeker fabrikaları, kampüs içinde yer alan ve üretim faaliyetlerinin yanında okul, kreş, spor tesisleri, lokanta, sinema, cami gibi sosyal üniteleri de barındıran Erken Cumhuriyet döneminin önemli yatırımları arasındadır (Öngören ve diğ, 2019, s. 59). Özel amaçlı bankalar aracılığıyla gerçekleştirilen yatırımlar, yeni ülkenin eksiklerinin giderilmesi ve bugün birçoğunu yitirdiğimiz kültürel mirasın oluşmasında rol oynamıştır.

Devlet yatırımlarının yoğunlukta olduğu bu dönemden sonra serbest ekonomik politikalar ve özel bankacılığın geliştiği döneme girilmektedir. Öztin Akgüç'ün "Özel Bankalar Dönemi" olarak adlandırdığı bu dönemde birçok özel sermayeli banka kurulmuştur (1992). 1945 yılında başlayan bu dönemde izlenen ekonomik politikanın değişimi, savaş yıllarında yaşanan kıtlıktan kazanç sağlayan toprak ağaları ve ticaretteki varlıklı kişilerin zarar görmemesi sonucu ortaya çıkan ekonomik olarak güçlü kesime bağlanmaktadır (Keskin ve diğ, 2008, s. 5). Kuşkusuz bu dönemde politik gücünü toplayan Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve çok partili döneme geçiş de bu durumda en etkili faktörlerden biridir. Demokrat Parti'nin iktidara gelişini hazırlayan nedenlerden biri olarak çeşitli kaynaklarda Toprak Reformu –resmi adıyla Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu- ve bu reforma karşı oluşan blok gösterilmektedir. O güne dek devletin kuruluş aşamasında olunması, tek partili yönetim ve yaşanan kriz süreçleri devletçi ekonomik politikayı belki de kaçınılmaz kılıyordu. Savaşın sona ermesi ve savaş sonrasında değişen ekonomik dengeler ise izlenen politikaların değişimini beraberinde getirmişti. 1945 yılında yayınlanan Çiftçiyi Topraklandırma

Kanunu, katı devletçi politikanın uygulanmaya çalışıldığı son kanun olarak görülebilir. Bu bağlamda Toprak Reformu'nun ortaya çıkışına ve içerdiği tartışmalara göz atmak dönemin politik yaşantısına ve doğal olarak ekonomik değişim ile özel bankacılığın hız kazanmasına dair fikir vermesi açısından önemlidir.

Ülkede bu 1945 yılına kadar, özellikle doğu kesimlerinde, özel kişilere ait toprağın kamulaştırıldığı görülmüştür. En son 1934 İskân Kanunu ile tarikat ya da aşiret başlarına ait büyük dönümlü araziler için geçerli olan, özel mülkün kamulaştırılması durumu, 1945 yılına yaklaşılırken daha büyük ölçekte tartışılmaya başlanmıştır. 1936 yılı meclis açılış konuşmasında Atatürk, "Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, kesinlikle gereklidir." diyerek toprak kanunu çalışmalarının bitirilmesini talep etmiş, 1937 yılına gelindiğinde ise yine meclis açılış konuşmasında, "Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlanması gereklidir." diyerek, büyük toprak sahiplerinin topraklarının bir kısmının kamulaştırılarak küçük çiftlik sahiplerine ya da üzerinde çalışan işçilere devredilebileceğinin sinyallerini vermiştir (Url-7). 1945 yılına dek çeşitli yasa tasarıları yapılsa da başarılı olunamamış, 1945 yılında ise Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanlığı esnasında yasa çıkarılmış ancak geniş kapsamlı bir uygulama sahası bulamamıştır (Avcıoğlu. 1996, s. 489). Büyük tartışmalara yol açan, küçük ve orta ölçekli çiftçilerin ekonomik olarak hayatta kalabilmesi için yapılması gerekli görülen toprak reformunun daha çok politik bir hamle olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira mecliste de bu konu derinlemesine tartışılarak geciktirilmiş ve bundan doğan fikir ayrılıkları Demokrat Parti'nin kurulmasına, sonrasında da iktidarına neden olmuştur (Pamuk, 2012). Anadolu'nun genelinde yaygın olan büyük toprak sahiplerinin arazilerinde yıl boyu ya da sezonluk işçi çalıştırması başka bir deyişle toprak ağalığı bu yasanın tepki görmesine neden olmuştur. Bahsedilen toprak ağalarının ekonomik durumları eğitimlerinin de iyi olmasına izin vermesi sebebiyle, dönemin meclis üyelerinin de bir kısmı bu sınıfta yer almaktadır (Pamuk, 2012, s. 201).

Çıkarılan yasanın temelinde, kırsal alanla alakalı yapılan tüm diğer kanun çalışmaları gibi, küçük ve orta boyutlu çiftçinin kalkındırılması ve güçlendirilmesi amacı yatar. Bunu yapmak için de, özellikle doğuda görülen ve çiftçi için hazırlanan yardımların da çoğunlukla faydalanıcısı olan, toprak ağalarının gücünü kırarak, küçük çiftçileri boyunduruktan kurtarıp gelişmelerini sağlamaktır. Görünen o ki, bunu yapmak için

bulunan çözüm güçlü toprak sahiplerinin topraklarını dağıtmaktır. Yasanın ekonomik değil politik bir motivasyonla çıkarıldığı fikri ise, Şevket Pamuk'un deyişiyle köylünün toprağa değil öküze ve sabana ihtiyacı olmasından ötürü bir sonuç alınabilmesinin mümkün olmamasıyla desteklenebilir (Pamuk, 2012). Benzer bir şekilde, İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Kadro dergisinde yayınlanan bir yazıda, toprak reformu ülkenin doğusunda politik, diğer kısımlarında ekonomik amaçlar gütmektedir ve "Kürt meselesinin kökünden tasfiyesi" anlamına gelir (İsmail Hüsrev, 1933, s. 36). Kanunun 17. maddesi açık bir şekilde, toprağın üzerinde çalışan işçi ve ortakçıya dağıtılmasının önünü açmaktadır. Mecliste özellikle Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak, Halil Menteşe gibi isimlerin tepkisini çekerek tartışılan tasarının yumuşatılması, bizzat İnönü'nün talebiyle 17. maddenin eklenmesini engelleyememiştir (Pamuk, 2012, s. 201). Her ne kadar kanun geçirilmiş olsa da, Çiftçiyi Topraklandırma Tüzüğü 1947 yılında çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 1947). Şevket Pamuk ve Doğan Avcıoğlu'na göre yasa hiç bir zaman kapsamlı bir şekilde uygulanamadıysa da toplumun büyük bir kesiminin algısını çeşitli şekillerde değiştirmiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çevresinde yaşanan bu tartışmaların bütünü Demokrat Parti'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ise ekonomik açıdan büyük değişimlerin habercisidir. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve ekonomik değişimler 1950 yılında resmiyet kazanmış olsa da 1945 yılından itibaren gerek meclisteki muhalefetleri gerekse yeni bir partinin hazırlık aşamasında oluşu izlenen politikalara yön vermiştir. Adnan Menderes 1950 yılında iktidara geldikten sonra yaptığı meclis açılış konuşmasında, iktidarın beş yıllık çetin mücadelenin sonucu olduğunu belirtmektedir (Neziroğlu ve diğ, 2013, s. 7). Ekonomideki liberalleşme süreci ise 1954 yılına dek sürmüştür. 1945'ten itibaren görülen özel bankaların kuruluş süreci de bu politikalarla ilintilidir. 1945 – 1960 yılları arasında aralarında Yapı ve Kredi Bankası (1944), Garanti Bankası (1946), Akbank (1948), Pamukbank (1955) ve Türkiye Sinai Kalkınma Bankası (1950) da bulunan 30 özel banka kurulmuştur (Keskin ve diğ, 2008; Akgüç, 1992.). Bunların yanında Vakıflar Bankası(1954), Denizcilik Bankası (1951) ve Öğretmenler Bankası (1959) özel yasa ile kurulmuş kamu bankaları olarak bu dönemde faaliyetlerine başlamışlardır (Akgüç, 1992). 1959 yılı 59'u ulusal olmak üzere 62 bankayla ulusal düzeyde faaliyette olan banka sayısının en çok olduğu yıldır (Akgüç, 1992, s. 51). Banka

sayısında görülen bu artış rekabet politikalarının ve mesleki uygulamanın kontrolünü gerektirmiş ve bunun sonucunda 1958 yılında Türkiye Bankalar Birliği kurulmuştur (Keskin ve diğ, 2008, s. 6). 1945 yılı sonrasında yaşanan bu gelişmeler ile birlikte bankacılık sektörü yalnızca kamu sermayeli bankalar ve yatırım bankalarının tekeli olmaktan çıkıp çok unsurlu bir hale gelmiştir.

1945 yılından itibaren görülen banka sayısındaki artışın yanı sıra hali hazırda faaliyet göstermekte olan bankalar da şube sayısını arttırmıştır. 1944 yılında 605 olan toplam şube sayısı, 1959 yılının sonuna gelindiğinde 1759'a ulaşmıştır (Akgüç, 1992, s. 44). Ziraat Bankası özelinde bakıldığında, 1943 yılında 200'ün biraz üzerinde olan şube sayısı 1961 yılında 600'ü geçmiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973). Ziraat Bankası'nın şubelerinin artış ivmesinin en çok olduğu aralık bu yıllara denk gelmektedir. Banka'nın bu yıllarda inşa edilmiş yapıları incelendiğinde bunların büyük bir kısmını Anadolu'ya dağılmış tip projelerin oluşturduğu görülmektedir. Serbest piyasanın getirdiği rekabetin yanında, Demokrat Parti'nin izlediği tarım politikaları ve çiftçiyi kendi saflarında toplaması da bu artışta etkili olmuş olmalıdır. Artan yapı ihtiyacına cevap hızlı ve ekonomik cevabı verecek yöntem olarak tip proje seçilmiştir.

1950'li yılların sonunda yaşanan ekonomik durgunluk bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Bu dönemde az şubeli bankaların bir kısmı kapanmış, banka sayısı azalmış ancak toplam şube sayısı artmıştır. 1960 yılında 1720 olan şube sayısı 1980 yılına gelindiğinde 5769'a yükselmiştir (Akgüç, 1992, s. 66). 1960-1980 döneminde ekonominin düzenlenmesi amacıyla beşer yıllık kalkınma planları oluşturulmuştur. İlki 1963-1967 yıllarını kapsayan bu sanayi planlarının uygulamaya konması bu dönemi planlı dönem olarak adlandırmaya sebep olmuştur (Keskin ve diğ, 2008). Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile bu planı gerektiren durumların anlatıldığı kitapçıkta, 1963 yılında hızlı artan nüfustan, tarımda yaşanan verim düşüklüğünden ve işsizlik oranlarından bahsetmenin yanında halkın karşı karşıya kaldığı yoksunluklardan da bahsetmektedir. Buna göre, 1963 yılında nüfusun %55i temiz suya ulaşamamakta, %65'i elektrik kullanamamakta ve doğan her 1000 çocuktan 165'i bir yıl içinde ölmektedir (Kalkınma Planı, 1963, s. 26). Hazırlanan kalkınma planları ile bu durumdan kurtulmak amaçlanmıştır. Bölgeler arası kişi başına düşen benzer kamu hizmetleri karşılaştırıldıktan sonra iktisadi planların anlatıldığı bu kitapçık 15 yıllık bir planın ilk aşaması olarak

değerlendirilmiştir.

Bu yıllarda bankacılık faaliyetlerinde görülen değişim de kalkınma planları doğrultusunda uygulanan politikaların sonucudur. 1970 yılından itibaren, desteklenen özel kesimle birlikte holdingleşme artmış ve holding bankacılığı ortaya çıkmıştır (Keskin ve diğ, 2008, s. 13). Bir yönetim kurulu tarafından yönetilen büyük şirketler olan holdingler var olan bankaların hisselerini elde etmek için birbiriyle rekabet etmiş ya da sıfırdan banka kurmuşlardır (Akgüç, 1992, s. 66). Aile holdinglerinin, dolayısıyla zengin aile gruplarının piyasada yerinin büyümesi bu döneme denk gelir. Bu bağlamda Koç grubu Yapı ve Kredi Bankası'nı, Sabancı grubu Akbank'ı, Uzan grubu İmar Bankası'nı, Doğuş grubu Garanti Bankası'nı bünyesine katmıştır. Bu gibi büyük bankaların egemen olduğu bankacılık piyasasında 1980 sonrası kurulan bankalar da büyük şirketler aracılığıyla kurulmuştur (Akgüç, 1993, ss. 66-72). Dışa açılım ve yurtdışı şubelerinin kuruluşu da serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı bu döneme denk gelir. 2020 yılına gelindiğinde ise Türkiye genelinde şube sayısı 10.000'e ulaşmış, 1733 şube ile Ziraat Bankası en çok şubesi olan banka olma özelliğini korumuştur.

2.3 Ziraat Bankası'nın Görevi ve Faaliyetleri

1863 yılında Mithat Paşa tarafından Memleket Sandıkları olarak kuruluşundan itibaren kırsal üretim ve yaşayışla doğrudan ilişkili olan Ziraat Bankası ekonominin tarıma dayalı olduğu Osmanlı'da önemli bir boşluğu doldurmuştur. Kırsal ekonominin düzenlenmesinde de rol alan Banka bu dönemde tarım ve hayvancılık kredileri sağlamış, köylünün ortak ihtiyaçlarının karşılanması için maddi güvence oluşturmuştur. Savaş sonrası sanayiden yoksun ve ekonomik faaliyetlerinin büyük kısmı tarıma dayanan yeni ülkede de bu konum sabit kalmakla birlikte çıkarılan çeşitli yasalarla birlikte müdahale alanı genişlemiştir. Banka, tarım ve hayvancılığa ayrılmış kredilerinin yanında, kooperatifler kurmuş ve köylerin sıhhileştirilme çalışmalarına da destek olmuştur. Kır nüfusunun kent nüfusuna olan baskınlığı, Ziraat Bankası'nın faaliyet alanını fiziksel ve ekonomik olarak genişletmektedir. Kentte yaşayan çoğunluğu varlıklı toplulukların aksine, taşrada yaşayan halkın günlük hayatında tarım ve hayvancılıkla ilgili ekonomik ve sosyal faaliyetler belirliyicidir. Ziraat Bankası'nı Cumhuriyet'in ve yeni ülkenin kuruluşunda önemli bir yere koyan durum da tarımsal ekonomi içindeki yeridir.

2.3.1 Ziraat Bankası'nın kuruluş amacı ve teşkilatlanma

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl içindeki durumuna bakıldığında, sürekli değişim çabası içinde olan bir devlet karşımıza çıkar. Yüzyıl içinde art arda Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanları yayınlanmış, 1. Meşrutiyet ilan edilmiş (1876) ve Kanun-i Esasi hazırlanmış (1876) bunların dışında da kurumların modernleşmesi adına birçok çalışma yapılmıştır (Url-8). Askeriye ile başlayan kurumların Avrupa ülkelerinin sistematik haline yaklaştırılması giderek devletin bütün kurumlarına yayılmıştır. Donald Quataert, bürokratik değişimin ölçeğini belirtmek adına 18. yüzyılda 2000 olan sivil devlet çalışanı sayısının 1908 yılında 35.000-50.000 arasına ulaştığını belirtir (2005, s. 62). Bu yoğun yenileşme hareketlerinin temelinde, dünya ekonomi pazarında yer etme kaygısı büyük yer kaplar. 19. yüzyıl başladığında ülke nüfusunun yüzde 80-90 civarı tarım ve hayvancılıkla uğraşıyor, göçebe ya da yerleşik, taşrada yaşıyordu (Quataert, 2005). Bu durum da ülke ekonomisinin büyük oranda tarımsal faaliyete dayandığını gösterir. Osmanlı Devleti'nin, bu dönemde Avrupa ülkelerinin içine girdiği hızlı endüstrileşme sürecine yeterince hızlı adapte olamaması, Osmanlı'yı ham madde tedarikçisi konumuna getirmiştir. Tarım söz konusu olduğunda, eskiden kendi topraklarında az miktarlarda üretim yapan ve kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik yaşayan kırsal kesimin (Quataert, 2005, ss. 130-133), artan talebi karşılamak üzere hızlı ve verimli üretim yapması gerekmiş; bu koşulları karşılayabilmek için ise geleneksel yöntemlerin modernleşmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu modernleşme adımı, devlet sisteminde yapılan değişikliklerle bir araya geldiğinde ortaya çıkacak olan sonucun bir tür tarım bakanlığı olduğu öngörülebilir. Bu yönde atılan ilk adım 1793 yılında Zahire Nezareti'nin kurulmasıdır (Nelson, 2019, s. 81). Zahire Nezareti tam anlamıyla tarım ve hayvancılıkla ilgilenmese de başta buğday olmak üzere tahıl üretimini ve dağılımını kontrol etmek amacıyla kurulmuştur (Güran, 1998, s. 17). Ziraat üzerine kapsamlı çalışmaların yapılması için ise Tanzimat dönemine kadar beklemek gerekecektir. 1838 ziraatin iyileştirilmesi için çalışacak olan Ziraat ve Sanayi Meclisi kurulmuş 1941 yılında Ziraat Meclisi adı altında kapsamı genişletilmiştir (Güran, 1998, s. 45). 1841-1879 yılları arasında bu yönde çokça çalışma yapılmıştır. Bu adımların arasında köy meclisinin tarıma dair kararlarının merkeze bildirilmesi ve her sancağa bir ziraat müdürü kaza ve nahiyelere ise ziraat müdür vekili atayarak tarımın gelişmesi için yapılabileceklere dair merkeze bilgi verilmesi gibi çalışmalar yer almaktadır (Nelson, 2019, s. 82). Yapılan bu çalışmalarda

yerel ve yerinde çalışacak kişilerin görevlendirilmesi ziraat alanında merkezden yapılabilecek şeylerin kısıtlı olduğunun anlaşılmasıdır (Nelson, 2019, s. 82). Örnek tarlalar ve okulların açılması, teşvik için vergilerin indirilmesi, iyi ürün yetiştirenleri desteklemek adına yarışmaların açılması bu çalışmaların arasındadır (Güran, 1998, ss. 41-59). Tarıma yönelik bu denli kapsamlı çalışmaların yapılmasındaki temel amaç kuşkusuz ülkenin ekonomisinin çok büyük bir kısmının tarıma dayalı oluşu ve endüstrisi gelişmiş ülkelerin hammadde ihtiyacını karşılayarak pazarda yer edinme çabasıdır. Tevfik Güran, Osmanlı tarım Ekonomisi, 1840-1910 adlı çalışmasında, tarımsal üretimin büyük bir kısmının hanelerin kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu, ticari tarımın buna kıyasla oldukça düşük olduğunu söylemiş ve Osmanlı kırsalının yaşam şeklinin ticari tarıma yönelik olmadığını belirtmiştir (1998). Ticari tarım yapılabilmesi için çok miktarda ürünün hızlı bir şekilde üretilmesi gerekmektedir.

Tarımsal üretimde karşılaşılan bir diğer sorun ise yetersiz hasatlar ve dönemsel krizlerdir. Hem ticari üretimi desteklemek hem de küçük üreticinin iklim ve hastalıklardan doğan dönemsel üretim düşüşünü destekleyebilmek için tarımsal kredinin örgütlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Tefecilik ve sarraflıkla karşılanan ve küçük üreticiyi daha da zora sokan sistemi değiştirebilmek için çeşitli fonlar ve kredi sistemleri oluşturulmuşsa da 1863 yılına gelene dek iyi işleyen bir yöntem bulunamamıştır (Güran, 1998, ss. 136-150). 1863 yılında o dönemde Tuna'da valilik yapmakta olan Mithat Paşa, hem zirai üreticinin kredi ihtiyacını karşılamak hem de köyün ortak ihtiyaçlarını karşılamak için bir sandık kurulmasını önermiştir (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 97). Çiftçilere kredi sağlamak ve köyün bayındırlık işleri için maddi kaynak olmak üzere kurulan sandığın sermayesi de ya sandık ortaklarından toplanıyor ya da boş bir arazinin imece usulü ekilip karının sandığa aktarılmasıyla oluşturuluyordu (Nelson, 2019, s. 84). Memleket Sandıkları'nın kurulmasıyla modern anlamıyla zirai kredi sağlayacak bir kurumun temelleri atılmış oluyordu.

Memleket Sandıkları'nın kurucusu olarak anılan Mithat Paşa, sandıkların kurulmasına öncülük etmenin yanında kırsal alnın kalkınması için birçok girişimde bulunmuştur. Niş valiliği yaptığı esnada güvenliğin sağlanması için tedbirler almış, İslam ve Hıristiyan ahalisi arasındaki anlaşmazlıkları çözme yönünde çeşitli adımlar atıp, köprüler ve yolların yapılmasını sağlamış ayrıca kimsesiz çocukların sanat eğitimi

aldığı bir "islahhane" kurmuştur (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 77). Niş'teki uygulamaların başarısı üzerine, Silistre ve Vidin eyaletleriyle birleştirilerek Tuna adını alan eyaletin valiliğine devam etmiştir (Yüz Yıllık teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 77). Sinan Marufoğlu, Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinin tarımsal ıslahatını tartıştığı çalışmasında, bu yerlerdeki tarımsal ıslahatların büyük kısmının da Mithat Paşa tarafından gerçekleştirildiğini söyler. Bağdat'a vali olarak atanmasıyla göçebe aşiretleri topraklandırarak tarıma kazandırmış, tapu verilmesini sağlamış ve çeşitli raporlar hazırlamıştır (Marufoğlu, 2019, s. 441). Badat'taki tarımsal üretimin Mithat Paşa'nın valiliği esnasında (1869-1872) %70 arttığı belirtilmektedir (Marufoğlu, 2019, s. 415). Sandıklar 1863 yılından itibaren sayılarını arttırarak yayılmaya devam etmiştir.

Mithat Paşa, tarımsal kalkınma adına yaptığı çalışmalarla öne çıktığı kadar siyasi hayatıyla da anılmaktadır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde suç ortağı olarak yargılanan Mithat Paşa, olayın gerçekleştiği günden itibaren devam eden çeşitli tartışmalarda da kendine yer bulmuştur. Namık Kemal ile olan ilişkisi ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde oynadığı rol nedeniyle Türk modernleşmesinin esas insanlarından biri olduğundan Abdülaziz'in öldürülmesinde parmağı olduğu iddiasıyla vatan hainliğine kadar uzanan geniş bir çerçevede değerlendirilmiştir. Tartışmalar çeşitli olsa da, Abdülhamit tarafından, Abdülaziz'e suikast nedeniyle yargılanıp sürgün edildiği ve burada boğdurulduğu bilinmektedir (Haydaroğlu, t.y, s. 125). Mithat Paşa'nın siyasi hayatı bu çalışmanın konusu olmasa da, devlet içindeki gücü ve yaptığı çalışmaların ülke çapında etkinliğini anlamak adına önemlidir. Mithat Paşa'nın kemikleri 1951 yılında Türkiye'ye getirilmiş (Haydaroğlu) ve Ziraat Bankası tarafından açılan proje yarışmasıyla anıt mezarı Abide-i Hürriyet Meydanı'na yapılmıştır (Mithat Paşa Anıt Mezar Yarışması, 1951).

1883 yılında vergilere eklenen Menafi hissesiyle Menafi Sandıkları adını alacak 1888 yılında ise Ziraat Bankası'na dönüşecek olan memleket Sandıkları ülke geneline büyük bir hızla yayılmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, ss. 52-54). Sandıkların sermayesi 1967 yılında 20 milyona, 1878 yılında ise 72 milyona ulaşmıştır (Güran, 1998, ss. 150-151). Sandıkların yoğunluk kazandığı alanlar tarımsal üretimin de fazla olduğu Rumeli ve Ege olmuşsa da Anadolu'nun genelinde sandıkların olduğu bilinmektedir. 1878 yılında yüksek sermayeli sandıkların Edirne, Tuna, Selanik, Kosova, Konya, Kastamonu, Erzurum ve Van'da olduğu tespit

edilmiştir (Güran, 1998, s. 151). 1879 yılında Batı Anadolu'da Ödemiş, Tire, Bergama, Aydın, Urla, Menemen, Çeşme, Alaçatı, Seferihisar, Kuşadası ve Bayındır'da sandıklar vardır (Nelson, 2010, s. 84). Sandık sisteminin güvenliğinin yerel sandık yöneticilerinin insafına kalmış olması ve ihtiyaç halinde sandıktan hazineye para aktarılması bu sandıkların düzgün işleyememesine neden olmuştur. Güven sorununu çözmek ve sistemi tek bir merkezden yönetmek için 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuş ve sandıklar Banka'ya devredilmiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 54). Devredilen sandıkların bir kısmı şubeye çevrilmiş bir kısmı ise Banka'ya bağlı sandık olarak faaliyete devam etmiştir. Hali hazırda taşrada örgütlenmiş bir sistemin merkezileşmesiyle teşkilatlanmaya başlayan Ziraat Bankası kısa sürede çok sayıda şubeye ulaşmıştır. Kuruluşundan bir yıl sonra 87 şube ve 244 sandık ile 331, 1897'de 435, 1917 yılında ise 485 noktada faaliyet gösteriyordu (Güran, 1998, s. 154; Atasagun, 1939, s. 124).

Ziraat Bankası'nın nizamnamesinde yer alan maddelere göre, Banka'nın kurulmasıyla zirai kredi merkezileşmiş olmakla birlikte şubelere, mahalli idare meclisleri aracılığıyla merkezden bağımsız bazı haklar tanınmaktadır (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 120). Şubeler maksimum %6 faiz alabilir ve bir kişiye verilecek en yüksek kredi miktarı şubenin sermayesiyle orantılı olarak belirlenmiştir (Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1963, s. 120). Yalnızca çiftçi olanlar yani bizzat ya da kiracı veya ortakçı olarak ziraat işleriyle uğraşan ve krediyi bu yönde kullanacak olanlara teminat olarak taşınmaz bir mal gösterdikleri takdirde kredi verilmektedir (Atasagun, 1939, s. 203). Banka'nın kuruluşundan itibaren çok sayıda kişi kredilerden faydalanmıştır. 1889 yılında 18 bin kişi, 1899 yılında 103 bin, 1910 yılında ise 2 milyonu geçkin kişi Ziraat Bankası kredilerini kullanmıştır. 1914 yılında yapılan sayımda Osmanlı nüfusunun 13 milyon civarı olduğu düşünüldüğünde (Url-9) bu sayı toplam nüfusun yaklaşık yüzde 18'ine tekabül etmektedir. Ancak tarımsal ekonominin genel ekonomi içindeki payının yüzde 80 – 90 arasında olduğu düşünüldüğünde istenilen oranda olmadığı da açıktır. Ziraat Bankası küçük çiftçinin para problemine çözüm olması için kurulsa da bu hususta da ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Nizamnamede yer alan taşınmaz mal teminatı, gerçekten paraya ihtiyacı olan çiftçiye kredinin verilmesinin önüne geçmiş ve krediler daha çok kasabalı ya da şehirli zengin arazi sahiplerinin işine yaramıştır (Güran, 1998, s. 158). Hangi tür zirai üretim yapıldığını verilen kredi miktarını gösteren iki tablo incelendiğinde, sanayiye yönelik

tarımsal ürün üretimi yapan bölgeler ile kredilerden yararlanma miktarları arasında görülen paralellik de bunu destekler niteliktedir. Ziraat Bankası tek başına bütün zirai kredi problemine çözüm olamamış olsa da taşra teşkilatının yaygınlığı ile ülke geneline yayılmış en önemli banka olmuştur.

Zirai üretimin veriminin istenilen oranda arttırılamamasının tek nedeni kuşkusuz zirai kredi politikasındaki aksaklıklar değildir. Ulaşım ağının yeterince geniş olmaması iç bölgelerin pazara uzak kalmasına neden oluyordu (Pamuk, 2012, s. 141). Osmanlı'da 1860 yılından itibaren demiryollarının yapımı hususunda çeşitli faaliyetler görülse de bunlar bütün pazarları ticaret limanlarına bağlayacak kadar yeterli değildir. Yine 1860 yılı sonrasında yapılan çeşitli düzenlemelerle toprak mülkiyeti hakkının gelmesi ve vergi muafiyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tarım üretimini gözle görülür oranda arttırmıştır (Baskıcı, t.y, s. 32). Ne var ki ülkenin 20. yüzyıl başında içine girdiği on yıllık savaş süreci bu artışı önemsiz kılmıştır. Şevket Pamuk'a göre zaten işgücü kıtlığı çeken tarım sektörüne bir de erkeklerin askere çağrılması ve yük hayvanlarına ordu için el konulması durumu daha da kötüleştirmiştir (2012, ss. 149-150). Benzer şekilde kırsal bölgelerde yaşanan çatışmalar, toprak sahiplerinin sürgünü ve tarımsal ürünlerin ticaretini yapan tüccarların ülkeden gitmesi gibi sebeplerle bu dönemde tarımsal üretim gerilemiştir (Pamuk, 2012). Osmanlı Devleti'nin her alanda problemlerle uğraştığı bu yıllar hem değişim hem de yıkılış dönemi olmuştur. Dünya çapında oluşan yeni fikirler ve çıkan savaşlar imparatorluğun da ulus devlete dönüşmesinde etkilidir. Yaşanan bu dönüşüm yıllarında Osmanlı'nın ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerin büyük kısmının endüstrileşmesi Osmanlı'da karşılığını tam olarak bulamamış, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da devlet uzun süre tarıma dayalı ekonomisini canlandırmak üzere çalışmıştır.

Savaş yılları Ziraat Bankası sermayesini ve şube sayısını da etkilemiştir. Banka şube ve ajanslarının durumu incelendiğinde, 1889 yılı itibariyle 331 şubesi olup bunu 1917 yılında 485'e çıkardığı görülmektedir (Atasagun, 1939, s. 124). Bu artışın ardından 1933 yılına dek hızlı bir düşüş yaşanmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 90) ki bu düşüşün, yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları göz önünde tutulduğunda kaçınılmaz olduğu söylenebilir. İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi grubunun istekleri arasında hükümetin Banka'dan aldığı bütün parayı iade etmesine ve Ziraat Bankası sermayesinin hükümet tarafından tekrar ziraat dışı işler için harcanmaması isteği bunun göstergesidir (İnan, 1989, s. 25). Yine aynı maddeler

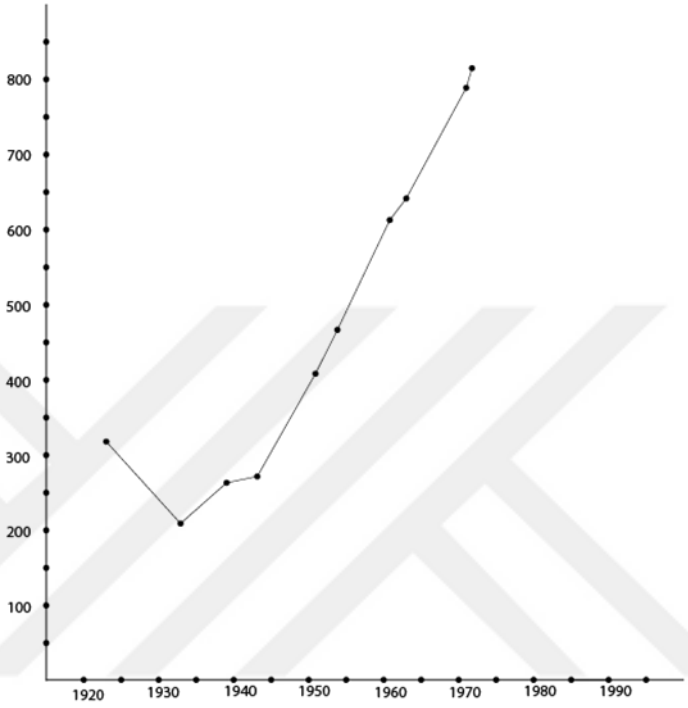
içinde hükümetin savaş dönemi köylüden aldığı hayvan ve hububatın karşılığının da geri ödenmesi istenmiştir (İnan, 1989, s. 25). 1923 sonrası yaşanan düşüş ise gelirleri masraflarını karşılamayan ya da kredi veremez duruma gelen sandıkların kapanması olarak açıklanmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 90). Bu dönemde Banka'nın sermayesi de savaş için harcanmıştır.

Anadolu'nun tarım ağırlıklı ekonomisi göz önünde bulundurulduğunda, banka şubelerinin bütün coğrafyaya yayılması öngörülebilir. Ziraat Bankası'nın şube açma politikaları incelendiğinde, Atasagun, il merkezlerinin ardından, ziraat bakımından iyi durumda olan önemli ilçelere ve kazalara da şubelerin açıldığı, hatta çiftçiden uzak kalmamak adına bazı kazalardaki şubelerin merkezlere taşınmamasına karar verildiğini yazmaktadır (Atasagun, 1939, s. 110). Kırsal alan ile birebir ilişkide olma gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda, Ziraat Bankası'nın şubelerini bu alanlara yakın tutması ve mümkün olduğunca çok çiftçi ile temasta olması istenilen durum olmalıdır. Banka'nın teşkilat şeması istisnalarıyla birlikte küçük yerleşim ajanslarının büyük yerleşimlere, bölgelere ve en son merkeze bağlanmasıyla oluşturulmuştur (Atasagun ,1939, s. 112). Buna göre her kaza bağlı olduğu vilayete tabidir ancak üretimin ve çiftçinin yoğun olduğu Bergama, Edremit, Nazilli, Ayvalık gibi yerler istisna olarak tutulmuş ve doğrudan genel müdürlüğe bağlanmıştır. Yusuf Saim Atasagun'un belirttiğine göre, 1938 yılında, Hakkâri hariç bütün kent merkezlerinde olmak üzere toplam 262 Ziraat Bankası şube ve ajansı vardır ve bu tarihte ülkede 435 kaza bulunmaktadır (1939, s. 127). Bu durumda, 262 şube ajansın 61'i illerin merkez ilçelerinde, 201 tanesi kazalarda bulunurken 172 ilçede ise Ziraat Bankası bulunmamaktadır. Ajans yapılarının ilçelere göre dağılımı incelendiğinde her ilin merkez ilçesinde bir şube ya da ajans yapısı olsa da Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde teşkilatlanmanın daha yoğun olduğu, Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde ise diğer bölgelere kıyasla teşkilatlanmanın oldukça düşük olduğu, hatta çoğunlukla bir ilde yalnızca bir Ziraat Bankası şube ya da ajansı olacak şekilde dağıldığı görülmektedir.

Bu dengesizliğin temel sebebi verimli tarım arazilerinin konumu olsa da Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde yaşanan iskân ve yeniden yerleştirme, devlet teşkilatının bu bölgelerde zayıf oluşu gibi sebeplerin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Ziraat Bankası'nın kendi yayınları ve Arkitekt dergisine verdikleri ilanlar derlendiğinde, Banka'nın şube ve ajans sayılarını 1933 yılından itibaren sürekli

arttırdığı, bu artışın 1945 yılından sonra hızlandığı görülmektedir (Şekil 2.3). Yaşanan bu artışla ülke genelindeki dağılım giderek homojenleşmiştir. Şube sayıları 1943 yılında 267'ye, 1951 yılında 406'ya 1971 yılında ise 792'ye yükselmiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 90). 2020 yılında 1733 şube ile Ziraat Bankası, ülke geneline yayılmış en çok şubesi olan bankadır.

Şekil 2.3 : Şube değişimini gösteren grafik (Yazar tarafından üretilmiştir).

2.3.2 Ziraat Bankası faaliyetleri

Ziraat Bankası'nın bankacılık işleri de dâhil olmak üzere en önemli faaliyeti zirai kredilerdir. Çiftçiye ve köylüye destek olmak için kurulan sandık döneminden itibaren temel gayesi özellikle küçük çiftçiyi destekleyici krediler vermektir. Ziraat Bankası hakkında çıkarılan yasaların büyük bir kısmı da hem zirai kredi meselesini hem de kooperatifleri söz konusu yapmaktadır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 135). Banka'nın kredilerinden faydalanabilmek için, kredi isteyen kişinin çiftçi olması ve istenilen krediyi tarımsal üretim için kullanması şartı aranmaktadır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 137). 1923 yılından sonra ülkeye göçle gelen kişilere de kredi verilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 137). Ziraat Bankası kredilerinden faydalanabilmek için çiftçi olmanın yanı sıra belli bir teminat göstermek de gerekiyordu. Gösterilen bu teminatın taşınmaz bir mal ya da taşınmaz malı olan bir

kefil olması gerektiği ve bunun sonuçları yukarıda tartışılmıştır. 1917 yılında çıkarılan nizamname ile bu kredilerin yanı sıra "müteselsil kefaletli kredi" adı altında ürünü zarar gören çiftçileri desteklemek için ikincil bir kredi sistemdi daha geliştirilmiş ve bu kredi için taşınmaz mal teminatı aranmamıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 138). İlerleyen yıllarda banka "ticari kredi" adı altında çiftçi olmayanlara da kredi vermeye başlamış, bu kredinin koşullarını zirai krediden farklı tutmuştur. 1953 yılında yapılan düzenlemeyle Zirai Kredi'nin kapsamı genişletilmiş ve yalnızca toprak mahsulü değil süngercilik, arıcılık, balıkçılık gibi diğer üretim alanları da eklenmiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 142). Zirai Kredi kapsamına alan uğraşların geneli değerlendirildiğinde, insan gücüyle doğadan edinilen üretimleri tanımladığı düşünülmelidir. Doğadan edinilen kazanımdan kasıt; hayvancılık ve her türlü hayvani ürün eldesi (süt, yün vs.), arıcılık, süngercilik, balıkçılık, zeytincilik, şarap üretimi gibi günümüzde şirketleşse de geçmişte kırsal alanda yaşayan ailelerin doğa ile kurdukları ilişki sonucu sağlanan ürünlerdir. Tarım Kredi Kooperatifleri ile birlikte Ziraat Bankası bu alanları ticari kredilerinden düşük faiz oranlarıyla ayrılan kredilerle desteklemiştir. Zirai Kredi'nin küçük çiftçinin yanında tarımda teknolojik gelişmeyi verimi arttıracak şekilde faaliyette bulunan şirketlere de verilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 145). Sonuç olarak çiftçi traktör, biçer-döver, hayvan, tesis gereksinimi, balıkçı teknesi, arı kovanı gibi ihtiyaçlar için krediye başvurabilmektedir. Ülkedeki tarım ve hayvancılıkta verimin artmasını desteklemek amacıyla bu yöndeki uygulamalara öncelik verilmektedir. 1972 yılına gelindiğinde banka kredilerinin %80'i zirai kredidir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 171). 1961 yılında ABD ile yapılan anlaşma sonucu, Ziraat Bankası dâhilinde Tarım Bakanlığı ile birlikte çalışacak olan Zirai Kalkınma Kredileri Müdürlüğü kurulmuştur (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, ss.191-192). Bu müdürlüğün amacı belli bir iş planı doğrultusunda tarım ya da hayvancılık alanında faaliyet göstermek isteyen kişilerin desteklenmesi ve işlerini gerçekleştirmeleri için kredi sağlanmasıdır. Hali hazırda tarımla uğraşıp koşulları elverişli olmayan çiftçiye de bu kredi ile destek verilmiş ve yeni zeytinlikler, seralar gibi alanların oluşması hedeflenmiştir.

Bireysel kredilerin yanında çeşitli projelere de kredi verilmiştir. Banka'nın kırsal hayata ve tarım ekonomisine dair çalışmaları büyük oranda verdiği kredilerle

olmuştur. Yani doğrudan bir işi üstlenmek yerine desteklemek istediği işe kredi sağlamıştır. Bu projelerden en önemlisi Cumhuriyet'in erken yıllarında hayata geçen örnek köy projeleri ve var olan köylerin ıslahı ya da taşınmasıdır. Köylerin ıslahı ve yeniden yapımı için Ziraat Bankası özel fon oluşturmuş ve kurulacak olan köyler için bu fondan harcama yapılmıştır. 1956 yılında 50 milyon lira olan bu kredi fonunun ne kadar verimli kullanıldığı ise tartışmalıdır (Sayar, 1956, s.4). Yine 1956 yılında yayınlanan ve Amerikan yardım heyeti üyesi Bernard Wagner tarafından hazırlanan konuya dair raporda, Ziraat Bankası'nın 60 milyon lirayı bu işe ayırdığı bunun da kabaca yılda 20 bin köy evi demek olduğunu ancak ayrılan bu para ile bu hızda ev inşası için ne yeterli malzemenin ne yeterli işçinin olduğu belirtilmektedir (Wagner, 1956, s. 123). 1957 yılında aynı konu ile ilgili Arkitekt dergisinde "Mesken Davası Hakkında Hayret ve İbretle Okunacak Bir Rapor" adıyla yayınlanan yazıda bu raporun bir bölümü aktarılmıştır. Bahse konu olan yazıda, Ziraat Bankası'nın senelik ayırdığı fon ile yapmayı planladığı konut ve köy işletmelerinin mevcut köylü için gereğinden çok daha pahalı olduğu ve geri ödenmesinin sıkıntılı olacağı yazılmaktadır (Arkitekt, 1957, ss. 57-58). Takip eden yıllarda da bankanın bu konuda ne denli çaba gösterdiğine ve bu çabaların nasıl sonuçları olduğuna dair birçok yazı vardır. Köy ile ilgili bu çalışmalar bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

2.3.3 Tarım kooperatifleri

Ziraat Bankası'nın kredi faaliyetleri kadar önemli bir diğer unsur ise kooperatifleşme sürecinde oynadığı roldür. Fransızca "coopérative" kelimesinden dilimize geçen kooperatif sözcüğü temelde belli bir iş üzerine ortaklarının gereksinimlerini uygun şartlarda karşılamak üzere kurulan birlikler anlamına gelmektedir (Url-10). Bu anlamıyla Anadolu'da kooperatif benzeri örgütlerin gelişimine bakıldığında Ahi bilirlikleri, loncalar, imece usulü görülen işler örnek gösterilse de (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008, s. 138), ülke genelinde örgütlü bir şekilde ortaya çıkan kooperatif benzeri ilk yapı Memleket Sandıklarıdır. Yapısı gereği köyün ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve köylüye – yani üyelerine- kredi sağlamak amacıyla kurulan bu sandıklar günümüzde Tarım Kredi Kooperatiflerinin yaptığı işleri üstlenmekte ve aynı temele dayanmaktadırlar. Kooperatifleşme konusu 20. yüzyılın başlarında gündeme gelmiş, Avrupa örneklerine dair kitaplar ve makaleler yayınlanmış, fikirsel çalışmalar yapılmıştır (Yüz Yıllık Teşkilatlı Kredi, 1963, s. 174). Bu yıllarda yerel düzeyde ve bağımsız bir iki kooperatifleşme denemesi olsa da bunlar savaşın da etkisiyle uzun

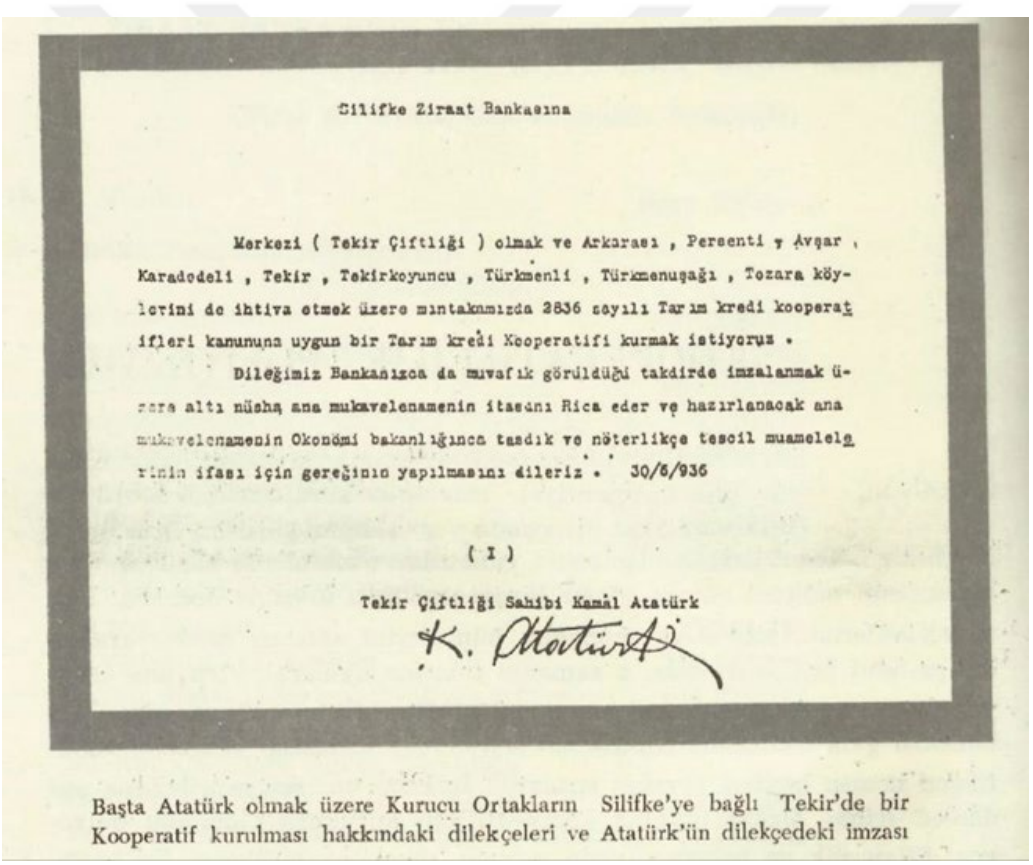
ömürlü olmamıştır. Memleket Sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüşmesi ise kooperatifçilik düşüncesinin gelişmesini engellediği sebebiyle eleştirilmiştir.

Örgütlü bir tarımsal kredi için kurumlaşıp banka haline gelmesinin ardından, 1924 yılında tarımsal kooperatiflerin maddi kaynağı olarak da görev yapmaya başlayan Ziraat Bankası, Türkiye'de kooperatifçilik düşüncesinin gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 1924 yılında çıkarılan İtibarı Zirai Birlikleri Kanunu, resmi olarak kooperatifleşmeyi öngören ve bu konuyu teşvik eden ilk kanundur (Url-11). Bu kanun ile kooperatifler üzerindeki yetkilerinin tümü Ziraat Bankası'na verilmekle birlikte, kooperatif bulunan bölgelerde, kooperatif üyesi olmayanların Ziraat Bankası kredilerinden yararlanması da engellenmiştir (Varlık, t.y, ss. 103-104). Her ne kadar 1924 yılında çıkarılan kanun ile hızlı bir kooperatifleşme amaçlansa da bu kanun istenilen amaca ulaşamamış ve bu kanunun ertesinde kurulan az sayıdaki birlik faaliyetine devam edememiştir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 247). Türkiye'de kooperatifleşme sürecinin hız kazanması 5 Haziran 1929 tarihli Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile olmuştur. Bugün hala faaliyette olan kooperatiflerin en eskileri de bu kanunla kurulmuştur. Bu kanuna göre, kooperatiflerin kuruluşu için Ziraat Bankası ve İktisat Vekaleti'nin ortak onayı gerekmekte olup Ziraat Bankası'nın denetimi altında faaliyet göstermeleri gerekmektedir (Resmi Gazete, 1929). Kanunun, kooperatiflerin yalnızca Ziraat Bankası kredilerinden faydalanabileceği ve bölgesinde kooperatif bulunduğu halde üye olmayanların Ziraat Bankası'nın aynı amaçlı kredilerinden faydalanamayacağı yönündeki maddeleri ile kooperatifleşme teşvik edilmiş bazı durumlar için ise zorunlu kılınmıştır (Resmi Gazete, 1929). Bu kanun, kooperatif üyelerine tanınan ayrıcalıklar ve kooperatif üyesi olmayan köylüye uygulanan kısıtlamalarla köylüyü teşkilatlanmaya teşvik etmenin yanında, Ziraat Bankası'nı da bu çerçevenin merkezine yerleştirerek, kırsal alanda yaşayan herkesin Ziraat Bankası ile ilişkide olmasını sağlamaktadır. Banka'nın önceliklerinin uzun bir süre tarım kooperatiflerinin kurulması ve çiftçinin ihtiyaçlarının karşılanması oluşu, cumhuriyetin yapılandırılması sırasındaki köy ve köylü politikalarıyla yan yana koyulduğunda, Erken Cumhuriyet dönemindeki önemini vurgular niteliktedir. Ziraat Bankası'nın 50. yılında yayınladığı kitapta da bu durum, "Memleketimizin zirai bünyesi itibariyle bir küçük çiftçi memleketi olması ve millî ölçüde bir kalkınmanın ancak küçük çiftçilerimizin kalkındırılmaları ile mümkün olacağı düşüncesiyle, bir taraftan küçük çiftçinin

vasıfları tayin olunmuş ve zirai kredinin tevziinde evvelâ küçük çiftçinin ihtiyaçlarının karşılanması ve bunların teşkilâtlandırılması göz önünde bulundurulmuştur." cümlesiyle öne çıkarılmaktadır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 60). Ziraat Bankası'nın bu idealleri gerçekleştirmek için önemli bir araç olduğu barizdir ve kooperatifleşme sürecinde kredileriyle en temel rolü oynamıştır.

1935 yılında resmileşen, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış kooperatifleri ve Birlikleri kanunları ise hem 1929 tarihli yasanın eksikliklerini gidermekte hem de kredi kooperatiflerinin yanında satışa yönelik kooperatifleşmeye dair de düzenleme getirmektedir (Resmi Gazete, 1935). 1929 yılında çıkarılan yasa güncellenerek kooperatiflerin hizmet sahası genişletilmiş, eğitim, donatım gibi alanlarda da faaliyet göstermelerine olanak tanınmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 248). Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Kanunu'nun amacı olarak ise ürünlerin ederinden düşük fiyatlara satılmasını önleyip ortakların ve piyasaların arzularına uygun tip ve kalitede ürünün satışını sağlamak olduğu belirtilmiştir (Varlık, t.y, s. 118). Kanuna göre bir yerde aynı ürünün satışı için tek kooperatif bulunabilir ve ortaklar ürününün tümünü kooperatife satmak zorundadır (Resmi Gazete, 1935). Tarım Satış Kooperatifine üye olanlar Tarım Kredi Kooperatifine de üye olmak zorundadırlar. 1935 yılında çıkarılan bu iki yasa ile zirai üreticinin örgütlenmesi tamamlanmış oluyor ve yalnızca kredi vermenin yanında ürünlerin satışına dair de yeni şeyler söylenmiş oluyordu. Köylünün hakkını korumaya ve kaliteli mal üretmeye yönelik çıkarılan bu yasaların tam tersine köylüyü boyunduruk altına aldığı yönünde de görüşler vardır. Bülent Varlık yasayı kırsal alandaki sömürüyü sistematikleşmeye yönelik olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir (t.y.). Devletçi bir ekonomik politikanın izlendiği bu yıllarda devletin, ekonomideki yüzdesi bu kadar yüksek olan bir alana müdahalesiz kalamayacağı kesindir. Nitekim 1941 yılından itibaren savaşın ekonomik etkileri sebebiyle tarımsal ürünlerin satış fiyatlarının devlet tarafından belirlenmesi ve bir kısmının zorunlu olarak devlete satılmasının gerekli kılınması bu kontrolü gösterir niteliktedir (Pamuk, 2012). Kurulan bu kooperatiflerin devletin ihtiyaçlarına göre belirlenmesinin yanı sıra bazılarının doğrudan Kemal Atatürk tarafından önerildiği bazen de ortakları arasında bizzat kendisi olduğu görülmektedir (Şekil 2.4 ve 2.5). Bu durum, devlet için de kooperatifleşmenin ve köylüyü teşkilatlandırmanın önemini vurgular niteliktedir. Kırsal alanın örgütlenmesinde önemli bir bileşen olan kooperatifçiliğin erken cumhuriyet döneminde yankısı da büyük olmuştur. Suphi Nuri,

İsmail Hüsrev gibi isimlerin, kadro grubu olarak adlandırılan Kadro dergisi yazarlarının, önemli tartışma noktalarından biridir. Öyle ki, Suphi Nuri kooperatiflerin yeni devlet içindeki yerini tariflerken, " Kooperatif tam anlamıyla yeni bir din ve imandır" sözlerini kullanmıştır (Aktaran Varlık, t.y, s. 110). Kooperatifçiliği milli bir zorunluluk olarak gören Vedat Nedim de kadro dergisindeki yazılarıyla, kooperatifçiliği desteklemiş ve nasıl olması gerektiğini dile getirmiştir (Vedat Nedim, 1934, s. 18). Bütün bunlar, kırsal alanın en küçük birimi olan köy tasarıları kadar, köyün örgütlenişinin de genç ülkenin aydınları için heyecanlı bir konu olduğunu gösterir. Teorik bağlamda yapılan bu tartışmalar ülkenin gündeminde geniş bir yer kaplamakta olup çalışmanın sınırları dâhilinde bu tartışmalara yer vermek mümkün değildir.

Silifke Ziraat Bankasına

Merkezi (Tekir Çiftliği) olmak ve Arkaraez , Persenti y Avşar , Karadedeli , Tekir , Tekirkoyuncu , Türkmenli , Türkmenuşağı , Tozara köylerini de ihtiva etmek üzere mıntakamızda 2836 sayılı Tarım kredi kooperatifleri kanununa uygun bir Tarım kredi Kooperatifi kurmak istiyoruz .

Dileğimiz Bankanızca da muvafık görüldüğü takdirde imzalanmak üzere altı nüsha ana mukavelenamenin itasını Rica eder ve hazırlanacak ana mukavelenamenin Okonomi bakanlığınca tasdik ve nöterlikçe tescil muamelelerinin ifası için gereğinin yapılmasını dileriz . 30/6/936

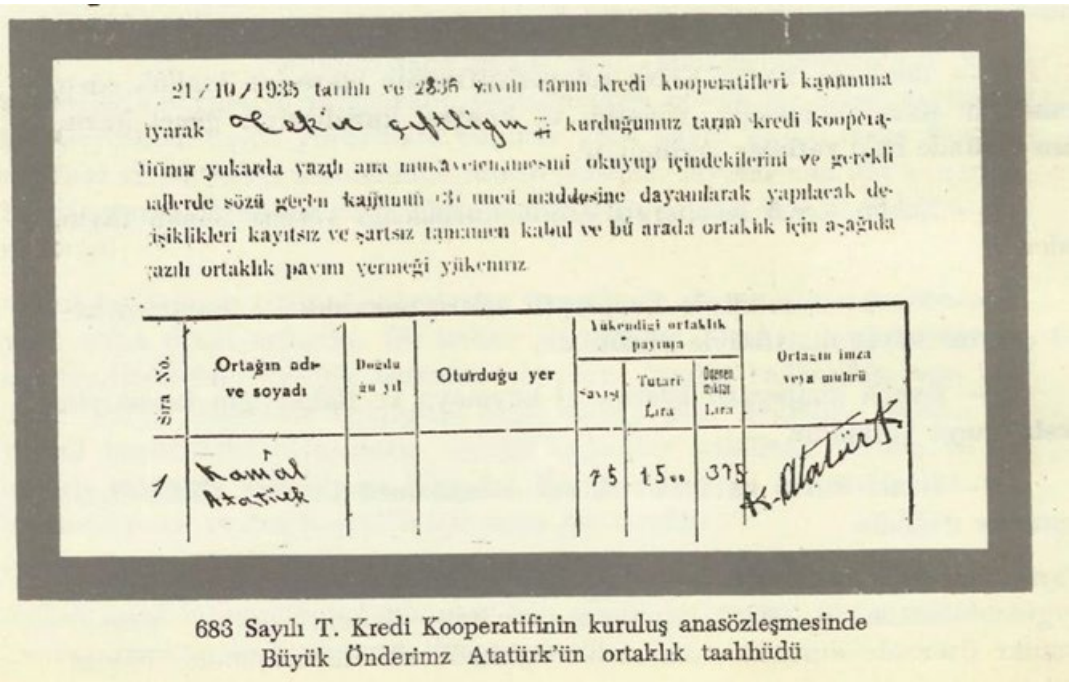
(I)

Tekir Çiftliği Sahibi Kamal Atatürk

K. Atatürk

Başta Atatürk olmak üzere Kurucu Ortakların Silifke'ye bağlı Tekir'de bir Kooperatif kurulması hakkındaki dilekçeleri ve Atatürk'ün dilekçedeki imzası

Şekil 2.4 : Kooperatif kurulmasının gereğine yönelik Atatürk imzalı dilekçe (Yüz yıllık teşkilatlı zirai kredi, 1963).

21 / 10 / 1935 tarihli ve 2836 sayılı tarım kredi kooperatifleri kanununa uyarak Ankara şehrinde kurduğumuz tarım kredi kooperatifimiz yukarda yazılı ana muka[illegible]namesini okuyup içindekilerini ve gerekli hallerde sözü geçen kanunun 31 inci maddesine dayanılarak yapılacak değişiklikleri kayıtsız ve şartsız tamamen kabul ve bu arada ortaklık için aşağıda yazılı ortaklık payını yerneği yükümüz

Sıra No.	Ortağın adı ve soyadı	Doğduğu yıl	Oturduğu yer	Yükendiği ortaklık payına Sayısı	Tutarı Lira	Ödenen miktar Lira	Ortağın imza veya mührü
1	Kemal Atatürk			75	1.5..	375	K. Atatürk

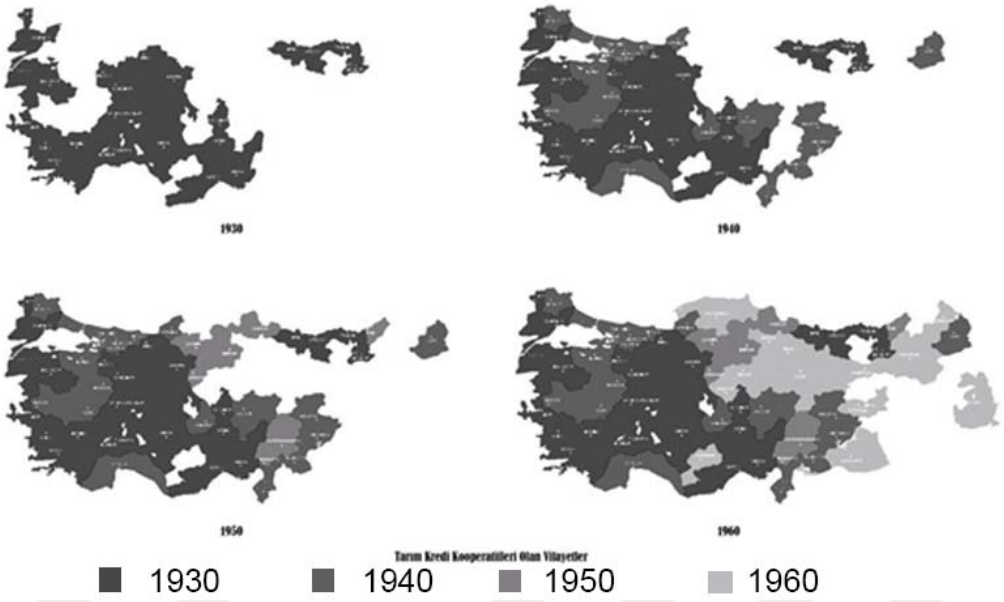
683 Sayılı T. Kredi Kooperatifinin kuruluş anasözleşmesinde Büyük Önderimz Atatürk'ün ortaklık taahhüdü

Şekil 2.5 : Kooperatiflerden birine Atatürk'ün ortaklığını gösteren belge (Yüz yıllık teşkilatlı zirai kredi, 1963).

Her ne kadar kooperatif sistemine getirilen eleştiriler olsa da içinde bulunulan koşulların zorunlu kıldığı devletçi ekonomi politikası 1941 yılına dek işe yaramış Kooperatifler, Ziraat Bankası içinde de büyük yer kaplamaktadır. Banka'nın idari birimleri içinde en kalabalık olan birimlerden biri olarak yayılabilmesi için 1960 sonrasını beklemek gerekecektir. Artan kooperatif sayısının ve tarım alanında yapılan değişikliklerin olumlu sonuç verdiği tarıma dair istatistiklerde görülmektedir. 1930'lu yıllarda tarımsal üretim yüzde 50 ile 70 arasında artış göstermiştir (Pamuk, 2012, s. 179). İlerleyen yıllarda yaşanan ekonomik krizler durumu kötüleştirmiştir (Şekil 2.6 ve Şekil 2.7).

Şekil 2.6 : Kooperatiflerin gelişimini gösteren grafik (Yüz yıllık teşkilatlı zirai kredi, 1963).

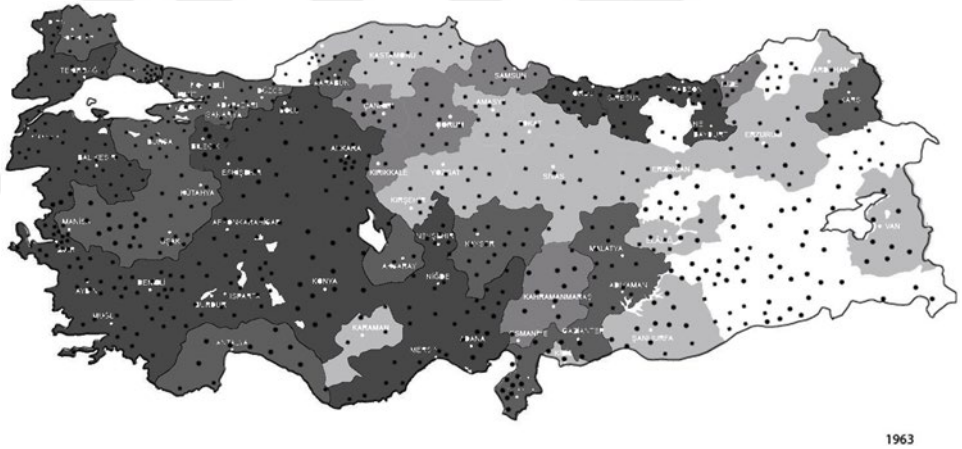

Şekil 2.7 : Tarım kredi kooperatiflerinin yıllara bağlı teşkilatlandığı iller (Tarım kredi kooperatifleri resmi verileri kullanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

Kooperatifler Müdürlüğü'dür (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 247). Müdürlüğün tanımı yapılırken Ziraat Bankası için "kooperatif kredisi sistemini kurmuş ve memleketimizdeki her çeşitten Tarım Kooperatifleri hareketinin yayılması ve başarıya ulaşmasında büyük gayretler göstermiştir" denilerek kooperatiflerin yayılmasında kendini nereye konumlandırdığını göstermektedir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 249). Özellikle Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Ziraat Bankası için önemi büyüktür. Ziraat Bankası teşkilat şemasına bakıldığında en küçük yerleşim birimi olarak ilçelere şube veya ajans açmaktadır ancak ulaşmak istediği kesim kırsal alanda, köylerde ve kazalarda yaşamaktadır. Kooperatifler ise en az yüz hanesi olan tüm köylerde kurulabilmektedir. Kooperatifler de Banka'nın bir alt birimi olarak görüldüğünde, üreticilerle doğrudan teması kuran bu birimlerdir. Banka kooperatife kredi sağlamakta, üreticiler de kredilerini kooperatiflerden almaktadırlar.

Kooperatiflerin kredi ve satış dışında zamanla üstlendiği çeşitli görevler de vardır. Tarımda traktör ve makine devrine geçilmesiyle bu araçları elde edemeyecek köylü yerine kooperatif bu malları edinmekte ve ortaklarının kullanımına sunmaktadır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 263). Hayvan ilaçlarının alınması, ağaçlandırma işlerinin yapılması, yem ve gübre dağıtımı, sanat kurslarının açılması gibi işler zamanla kooperatiflerin sağladığı hizmetler arasına girmiştir. Artan görevler ve kooperatif sayısıyla birlikte bu birliklerin personel, yapı ve eğitim ihtiyacı

doğmuştur. Kooperatif işlerinin yürütülebilmesi için hizmet binaları, ürün ve gübre gibi maddeleri depolayabilmek için depo, işlerin sağlıklı yürütülebilmesi için memur ve memurların eğitim ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kurslar oluşturulmaya başlanmıştır. 1972 yılının verileriyle kooperatiflerin 1473 hizmet binası, 1397 deposu, 3542 memuru vardır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, ss. 266-270). 1942 yılında merkezi olarak verilmeye başlanan kurslar ise 1961'den itibaren bölgesel olarak da verilmektedir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 271). Ziraat Bankası ve kooperatifler birlikte ülke genelinde faaliyet gösteren tarımsal bir organizasyondur ve bu organizasyonun temel amacı köylüyü ve üreticiyi örgütleyerek hem kırsal alanın kalkınmasını sağlamak hem de tarımsal ekonomiyi güçlendirmektir (Şekil 2.8). 2000 yılı sonrasına bakıldığında hâlâ Ziraat Bankası en geniş teşkilata sahip olan banka konumunda olup kooperatifler ülke genelinde 1620'si kredi 322'si satış olmak üzere 1942 kooperatif faaliyettedir (Url-12).

Şekil 2.8 : 1963 yılı Ziraat Bankası şube dağılımı ile tarım kooperatifi dağılımını bir arada gösteren harita (Ziraat Bankası ve tarım kooperatifleri verilerinden yararlanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

2.3.4 Ziraat Bankası kredileriyle uygulanan projeler

Ziraat Bankası tarafından doğrudan yaptırılmasa da, bankanın kredileri ile desteklenerek elde edilen yapılar, yapı tipleri açısından önemlidir. Ziraat Bankası'nın kredilerinin büyük kısmını çiftçilere yönelik olduğu ilerleyen zamanla hali hazırda çiftçilik yapanların yanında tarım ile ilgili işletme kuracak olan ya da çiftçiliğe başlayacak olanlara da kredi sağlamaya başlamış, bu durum da banka kredileriyle yapılan tarım yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur Bahsi geçen tarım

yapılarının mimari üslup kaygıları olmayıp, işlevsel üretim yapılarıdır. Bu üretim yapıları, alabalık tesisi, tavşan çiftliği, arı kovanları ve yanındaki küçük bir tesis, sera yapıları, modernize edilmiş ahırlar ve kümesler gibi küçük ölçekli yapılar olabileceği gibi yeri geldiğinde pamuk fabrikası, su ve sulama tesisleri, büyük ölçekli fabrikalar ve endüstrileşmiş hayvan yetiştiriciliği ile tarım ürünü işleme tesisleri de olabilmektedir.

Ziraat Bankası, doğrudan kredilerle desteklediği yapıların yanında tarım kooperatiflerinin ihtiyacı olan yapıların fonlanmasında da rol alan kuruluştur. Kooperatif yapıları genelde yerleşimlerde bulunan yapıların içine yerleşse de, Silivri örneğinde olduğu gibi Ziraat Bankası ile yakın konumlu ve kendine ait binada işlerini sürdürdüğü durumlar da vardır. Kooperatiflerin ana binalarının yanında, eğitim yapıları, satış binaları ve depoları da Ziraat Bankası bütçesi kullanılarak yaptırılmıştır. Kooperatifler aracılığıyla, kooperatif üyeleri ve köy halkının vakit geçireceği eğitim yapıları da bu kredilerle inşa edilmiştir.

Ziraat Bankası'nın kredilerinin kullanıldığı en önemli alanlardan biri, köylerin ıslah edilmesi ve örnek cumhuriyet köylerinin inşasıdır. Köy kanunun çıkması ve ideal köy tasarılarının oluşmasıyla inşa edilmeye başlayan birçok köy vardır. Bu köylerin bir kısmı yeni oluşturulurken bir kısmı eski köylerin ıslahı ya da elverişsiz arazide bulunan köylerin taşınmasıyla yapılmıştır. Banka, bu işler için yüklü bir kredi miktarı ayırsa da, hem kredilerin yetersizliği hem de uygulanan köy projelerinin yerle ve kullanıcıyla yeterli ilişkiyi kuramaması eleştiri konusu olmuştur. Ziraat Bankası'nın şube ve ajans yapılarıyla kendini temsilinin yanında, önceki bölümlerde bahsedilen "kırın kolonizasyonu" fikri dâhilinde uygulanan çoğu projeyi fonlayarak cumhuriyetin kırsal alandaki temsilinde de rol almıştır.

2.3.5 Tanıtım faaliyetleri

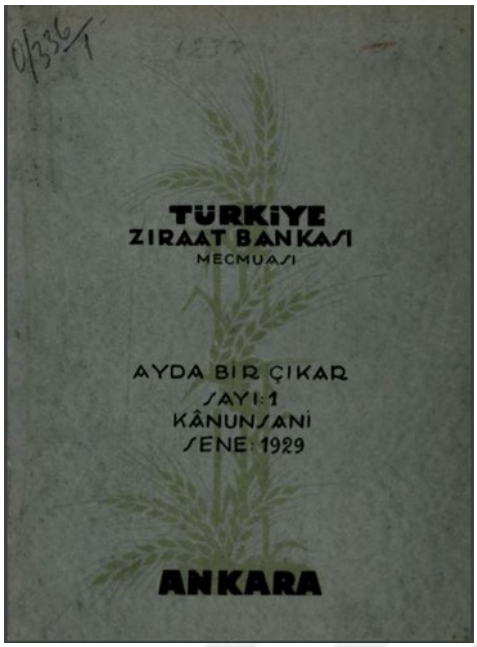
Ziraat Bankası'nın kırsal alan ve tarımsal üretim ile doğrudan ilişkisi, kurumun kendini biçimlendirişine de yansımıştır. Memleket Sandıkları olarak kuruluşundan itibaren aynı amaçla hizmet veren bankanın zaman içinde işleri çeşitlense de tarımsal kredi ve tarım kooperatifleri ile ilişkisi hiçbir zaman bozulmamıştır. Bankanın kurulduğu yıllarda profesyonel anlamda bir kimlik inşasından söz edilemese de görsel içerikli ilan vermeye başladığı andan itibaren kendini köylüyle ve çiftçiyle bağdaştıran birçok afişi vardır. Karabay, kurum kimliği tanımını yaparken tıpkı bireysel kimlikte olduğu

gibi kurumun “kendisi” ve “diğerleri” kavramlarından bahsederek, her türlü davranış, faaliyet, iletişim, ilişkiler, tasarım ve görünüm araçları ile diğerlerine yapılan dışsal yansıtmanın kurum kimliği olduğundan bahseder (2000, s. 76). Yani kurumlar, kendilerini temsil etmek amacıyla diğerleri – kurum dışında kalan herkes- üzerinde ayırt edici –kimlik oluşturucu- bir etki bırakmak isterler. Bu etkinin inşası günümüzde çok çeşitli kanallarla yapılmaktadır. Ziraat Bankası söz konusu olduğunda ise kimlik sonradan üretilmekten ziyade kendiliğinden oluşmuş gibi görünmektedir. Banka’nın kuruluş amacıyla örtüşür bir biçimde ürettiği söylemler kurumun kimliğini de oluşturmaktadır.

Banka’nın kendini temsil edişinde en önemli unsurlardan biri kuşkusuz yapılarıdır ancak mimari temsil ve yapılara dair detaylı inceleme 4. Bölümde yapılacağı için burada değinilmeyecektir. Ziraat Bankası, tarımsal üretimle ilişkisi ve üretimi teşvik edici rolü sebebiyle kendini çiftçinin ve köylünün yanında, tarımın temel destekçisi konumunda göstermektedir. Bunun için de en temel tarım ve gıda ürünü olan buğday başağı sembolünü Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kullanmaktadır (Şekil 2. 9). Banka’nın sembolü haline gelen buğday başağı, bankanın kendi ürettiği dergi, gazete gibi yayınlarda karşımıza çıksa da, o yıllarda verilen reklamlar yalnızca şube sayısı ve sermaye miktarını gösteren yazılı ilanlar şeklindedir (Şekil 2.10).

Yaşanan ekonomik buhranlar bankaları birikime özendirmeye yöneltmiştir ve bankaların neredeyse hepsi kumbaralar piyasaya sürüp para biriktirmenin önemini vurgulayan afişler hazırlatmıştır (Şekil 2.11). Ziraat Bankası’nın İhap Hulusi Görey tasarımı olan 1945 tarihli afişinde de birikim yapmanın önemini gösterir nitelikte kumbarasıyla birlikte bir köylü resmedilmiştir (Şekil 2.12). Yine İhap Hulusi Görey’e ait olan bir diğer afişte ise başında buğday başağından tacını taşıyan ve kumbara taşıyan bir insan figürü resmedilmiştir.

Tarım denildiğinde akla ilk gelen imge ve en temel besin maddesi olan buğday, Ziraat Bankası’nın ilerleyen yıllardaki çoğu afişinde görülür (Şekil 2.13). Giderek bir logo haline gelen figür farklı şekillerde kullanılmışsa da Ziraat Bankası’nın aşina olduğumuz Z ve B harflerinden oluşan başak logosu 1961 yılında açılan bir tasarım yarışmasıyla elde edilir. 1961 yılından sonra banka bu figürü resmi logo olarak kabul etse de zaman zaman başka figürler de kullanmıştır.

Şekil 2.9 : Ziraat Bankası aylık dergisi kapağında yer alan buğday figürü (Atatürk Kitaplığı).

Şekil 2.10 : 1938 yılında Arkitekt dergisine verilen ilan (Arkitekt,1938).

Şekil 2.11 : Birikim temalı İş Bankası afişi (Url-13).

Şekil 2.12 : İhap Hulusi Görey tasarımı Ziraat Bankası afişleri (Tunabaysal, 2020).

Şekil 2.13 : Ziraat Bankası resmi logosunun kullanlıldığı 1984 tarihli ilan ve başak motifli diğer logunun kullanıldığı 1976 tarihli ilan (Salt Arşiv).

Bahsi geçen logonun tasarımcısının kim olduğuna dair bir fikir birliği yoktur. Afiş tasarımlarından kaynaklı bir yanılsamayla çoğu yerde İhap Hulusi Görey loğunun tasarımcısı olarak geçse de bir yayında 1961 yılında açılan yarışmanın kazananının Ayhan Akalp olduğu dolayısıyla logonun bu isme ait olduğu belirtilmiştir (Altıntaş, 2014, s. 142). Çetin Ünalın'ın Erken Cumhuriyet Dönemi afiş ve logo tasarımlarını incelediği yazısında Şevki Vanlı'dan aktardığına göre ise tasarımın sahibi Selçuk Milar'dır (Ünalın, 2012). Logo'nun tasarımcısının kim olduğu konusunda net bir fikir birliğine varılamasa da Banka ile özdeşleşmiş ve ülke çapında tanınan bir logo haline gelmiştir.

Banka'nın tarımsal üretim ve kırsal alanla kurduğu ilişki yalnızca logosunda buğday başağı barındırmakla kalmamış yayınladığı çoğu reklam ve afişinde bu ilişkiye vurgu

yapılmıştır. Artan banka sayısı ile birlikte rekabet ortamı oluşması bu reklamların sayısının artmasında etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen köylü vurgusu Ziraat Bankası afişlerinde de devam etmiştir. Bazen bir traktör ya da biçerdöverle sağlanan bu ilişki bazen köylü figürleriyle ya da mutlu genç insanlarla sağlanmıştır (Şekil 2.14 ve 2.15). Artan rekabet ortamı farklı kampanyalar düzenlenmesine de neden olmuştur. Diğer bankalarda görülen ikramiye evleri ya da çekilişler benzeri etkinlikler Ziraat Bankası tarafından da düzenlenmiştir. Çocuklara yönelik sinema gösterimleri düzenlendiğini gösteren afiş ve koro yarışması açıldığına dair ilan bunun en güzel örneğidir (Şekil 2.16). Ziraat Bankası'nın bir kamu kuruluşu oluşu bu etkinliklerin sınırlı kalmasında etkili olmuş olmalıdır.

Şekil 2.14 : Ziraat Bankası afişlerinden örnekler (Salt Araştırma).

Şekil 2.15 : Ziraat Bankası'nın Selçuk Milar tasarımı kooperatif afişleri (Url-14).

Şekil 2.16 : a. Sinema gösterimi, b. Koro yarışmasına dair ilanlar (Salt Araştırma).

3. ZİRAAT BANKASI'NIN YAYILIŞI: MİMARLIK VE YER

Ziraat Bankası'nın kuruluş sürecinde geçirdiği evreler ve bankacılık sistemi içinde edindiği yer kadar; köy, kasaba ve kent ölçeğinde etkinlikleri de kurumun ülke tarihi içindeki konumunu anlamlandırabilmek açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de nüfusun büyük kısmının kırsal alanda yaşıyor oluşu ve ekonominin büyük ölçüde tarıma dayalı oluşu çok uzun süre değişmemiştir. Bu durum, ülkenin siyasi ve ekonomik söylemlerini de otomatik olarak bu alanlara yöneltmiştir. 1923 yılından 1950 yılına dek kırsal alan ve köy ile doğrudan ilişkili birçok resmi çalışma yapılmış, bu çalışmaların etkisiyle ortaya çıkan çeşitli düşünceler ve tartışmalar kır, taşra, köy ve köylülük üzerine çeşitli alanlarda yoğun bir üretim faaliyetine neden olmuştur. Köyün problemleri ve yönetimin kırsal alana yaklaşımları çerçevesinde filmler çekilmiş, kitaplar yazılmış ve çalışma alanları oluşmuştur. 1940'lı yıllarda ülke gündemini kaplayan ve şiddetli tartışmalara neden olan "Toprak Reformu" da bu konuların kilit rol onayanlarından biridir. Topraksız çiftçiyi topraklandırmaya yönelik hazırlanan bu tasarının sıklıkla 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle ilişkilendirilmesi, bu durumun "taşranın iktidara gelişi" olarak nitelendirilmesi ve "köylünün milletin efendisi" oluşu, kıra dair söylemlerin siyasette ne derece belirleyici unsur olduğunu gösterir niteliktedir. Çalışmanın konusu dâhilinde, siyasi alanda yapılan çalışmaların mimari yansıması olarak köy tasarıları, köy evleri ve örnek köyler ile bu köylerin kredileriyle maddi destekçisi olan Ziraat Bankası'nın ilişkisi önemlidir. Bu dönemde yapılan çalışmalar kırsal alanla sınırlı değildir. Cumhuriyet'in ilanının ardından ülkede yayılmaya çalışılan yeni düşünce ve yönetim sistemi ile bu sistemin araçlarını oluşturma faaliyetlerinin yanında, ülkenin görünüşüne dair de çok yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en çarpıcı olanı kuşkusuz Ankara'nın bir başkent görünümüne kavuşturulmasıdır ancak ülke geneline bakıldığında ölçekleri birbirinden farklı birçok kentte yoğun imar faaliyetleri görülür. Bu imar faaliyetleri, kentlere yeni devletin temsil edilecekleri yapıları inşa etmek ve kentlere yeni bir görünüm kazandırmak amaçlıdır. Bu faaliyetler, yerleşimlerde Ziraat

Bankası'nın konumlanışını da doğrudan etkilemiştir. Yerleşim yerleriyle doğrudan ilişkili olmasıyla bu iki konu birlikte bu bölümde incelenecektir.

3.1 Cumhuriyet'in Kuruluşu Sonrası Kırsal Alan ve Tarıma Yönelik Çalışmalar

1923 yılında İktisat Kongresi ile birlikte kıra ve köylüye dair söylemler ve çalışmalar da hız kazanmıştır. 1924 yılında çıkan Köy Kanunu ile köylerin fiziksel ve sosyal yapısına dair düzenlemelere gidilmiştir. Ekonomiyle alakalı yapılan çalışmaların yanı sıra, ideal köy ve köylünün refah seviyesi üzerine pek çok çalışma ve tartışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunun sebebi, köy nüfusunun köyde ideal şartlarda yaşamasını, dolayısıyla köyü terk etmemesini sağlamak ve temel ekonomik unsur olan ziraatin devamlılığını garanti altına almak olduğu söylenebilir. Köy Kanunu, bu konunun ülkenin temelinde nasıl bir yer ettiğine ya da köylerin mevcut durumuna dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Kanun, köyün idari fonksiyonunu ve işleyişini tanımlamakla kalmayıp, evlerin nasıl yapılacağı, köy meydanının nerede olacağı ve köy meydanının etrafında nelerin yer alacağı gibi köyün fiziksel halinin nasıl olması gerektiğine dair de düzenlemeler içerir (Resmi Gazete, 1924). Yine kanunun 13. ve 14. maddeleri ile birlikte köyde yaşayanların yapması gereken zorunlu ve gönüllü işler tanımlanmıştır ve bu işlerin içinde "etrafı temiz tutmak", "ağaç dikmek", "hasta olana imece usulü yardım etmek" gibi yükümlülükler de vardır. İdari maddelerin yanında bu gibi sosyal yaşamı düzenleyici maddelerin oluşu, yapılan tasarının yalnızca bir yönetim birimi olarak köyü değil, sosyal yaşam biçimi olarak da köyü tanımladığını düşündürür. Oluşturulmaya çalışılan bu düzenle, köylerin sağlıklı bir hale getirilip gerekli eğitim verilerek sorunlarını kendi kendine çözebilen ve kendi içinde işleyebilen köyler kurgulanmıştır. Tanyeli, 442 numaralı Köy Kanunu'nun içerdiği yaşayışa dair maddelerin bir ütopya yaratmak üzerine kurgulandığını söylemektedir (Tanyeli, 2001, s. 86). Nitekim hukuki sınırlar tanımlamak üzere temellenen bir kanunun içinde, davranışa ve yaşayışa dair maddeler bulunması, devlet tarafından idealize edilen bir toplumu ve bu toplumu oluşturacak bireyi - ya da bu örnekte en azından köyü ve köylüyü - şekillendirme amacı gütmesi bu fikri destekler niteliktedir. Dönemin entelektüel çevresinin üretimlerine bakıldığında da, aydın ve üretken Cumhuriyet köylüsünü oluşturmaya yönelik fikirsel tasarılara sıkça rastlanmaktadır. Falih Rıfkı, Kadro dergisine yazdığı bir yazıda, Etimesut köyünün durumundan ve geleceğinden bahsederken, hedefin "Kemalist Köy" olduğundan bahseder (Falih Rıfkı,

1933, s. 15). Yine de, İktisat Kongresinde kabul edilen maddelerle birlikte değerlendirildiğinde, yapılan bu düzenlemeler her ne kadar yeni bir toplum yaratmaya yönelik gibi görünse de, tarımsal üretimin canlandırılması yönü de göz ardı edilmemelidir.

1930'lu yıllarda çıkarılan kanunlardan yaşayışı etkileyen bir diğeri de 1934 tarihli İskân Kanunudur. Daha önce çıkarılan yasalarla kırsal alanda yaşamın nasıl olması gerektiğine yönelik şekillendirmeler yapılmış, mekânsal olarak köy tanımlanmış ve ekonomik olarak bu alanların nasıl kalkındırılabileceğine yönelik metinler kanunlaştırılmıştır. İskân Kanunu ile bahsedilen bu alanlar da dâhil olmak üzere geniş bir nüfus dağılımı tasarısı yapılmaktadır. Kanun ile yeniden iskân edilecek kişiler gruplandırılmış ve bu grupların nerelere ne şartlarda yerleştirileceği belirlenmiştir. Bahsi geçen gruplar arasında "kendini Türk kültürüne ait hissetmeyenler", "göçmenler" ve "anadili Türkçe olmayanlar" gibi grupların oluşu ve bu grupların homojen olarak dağılımının öngörülmesi, kırsal alanda da ulus devletin homojenleştirici etkisine örnektir. Dünya genelinde milliyetçi ideolojilerin bütün sertliğiyle baskınlığını gösterdiği bu yıllarda, genç ülkenin otoritesini sağlamlaştırmak adına attığı bu ve benzeri adımlar zamanının şartlarında beklenmedik değildir. Bahsi geçen yeniden iskânlar da yeni köy alanlarının planlanması üzerinde etkilidir.

İzmir İktisat Kongresi'nde de özellikle vurgulandığı gibi, kırsal nüfusun ve tarım ekonomisinin kalkındırılmasındaki en önemli başlıklardan birisi eğitimdir. Bu bağlamda, Köy Eğitmenleri ve Köy Enstitüleri kanunları gerekli düzenlemeyi yapmaya yöneliktir. Cumhuriyet fikrine bağlı, aydın ve çağdaş köylüler yetiştirmek, erken cumhuriyet dönemi hükümetinin önemli gayelerinden birisi olmuştur (Aytemur'dan Aktaran Çorakbaş ve Sümertaş, 2012, s. 12). Kırsal alanın eğitimine dair çıkarılan yasaların önemli bir diğer sebebi de, zirai üretimin verimli bir şekilde arttırılmasıdır (Gümüşoğlu, 2014, s. 8). O zamana dek yapılan üretim, geleneksel ve aile büyüklerinden öğrenilen alışkanlıklar iken, yeni makinelerin tarıma girmesi ve bilimsel yöntemlerin gelişmesi mesleki anlamda da tarım eğitimini zorunlu kılmıştır. Enstitülerin programındaki zirai eğitimin ağırlığı, bu kurumların Eğitim Bakanlığı'nın yanında Ziraat Bakanlığı ile de ilişkili olmasını gerektirmiştir. Köylüye doğru tarımı ve hayvancılığı gösteren öğretmen, okulun arazisini örnek bir şekilde işlemek, hayvanlara bakmak ve gerekli olan okul işliklerini yapmakla görevlidir. Bu yönleriyle yalnızca bir mesleki pratikten çok, çocuğuna gündelik işleri öğreten ve onu eğiten bir

ebeveyn rolüyle benzeşir. Çünkü köy enstitüleri yönergesinde tanımlandığı haliyle, sorumlu olduğu öğrencilerin yanında köy halkını panayır, fuar, müze gibi yerleri ziyarete yönlendirmek, tarihi eserlerin korunması için somut adımlar atmakla da görevlidir (Resmi Gazete, 1940). Dolayısıyla, okul mekânları yeri geldiğinde meslek edindirme kursu ve akşam kursları ile de faaliyet göstermektedirler.

En son 1934 İskan Kanunu ile tarikat ya da aşiret başlarına ait büyük dönümlü araziler için geçerli olan, özel mülkün kamulaştırılması durumu, 1945 yılına yaklaşılırken daha büyük ölçekte tartışılmaya başlanmıştır. 1936 yılı meclis açılış konuşmasında Atatürk, "Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, kesinlikle gereklidir." diyerek toprak kanunu çalışmalarının bitirilmesini talep etmiş, 1937 yılına gelindiğinde ise yine meclis açılış konuşmasında, "Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlanması gereklidir." diyerek, büyük toprak sahiplerinin topraklarının bir kısmının kamulaştırılarak küçük çiftlik sahiplerine ya da üzerinde çalışan işçilere devredilebileceğinin sinyallerini vermiştir (Url-15). 1945 yılına dek çeşitli yasa tasarıları yapılsa da başarılı olunamamış, 1945 yılında ise Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanlığı esnasında yasa çıkarılmış ancak geniş kapsamlı bir uygulama sahası bulamamıştır (Avcıoğlu. 1996, s. 489). Büyük tartışmalara yol açan, küçük ve orta ölçekli çiftçilerin ekonomik olarak hayatta kalabilmesi için yapılması gerekli görülen toprak reformunun daha çok politik bir hamle olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü mecliste de bu konu derinlemesine tartışılarak geciktirilmiş ve bundan doğan fikir ayrılıkları Demokrat Parti'nin kurulmasına, sonrasında da iktidarına neden olmuştur (Pamuk, 2012). Anadolu'nun genelinde yaygın olan büyük toprak sahiplerinin arazilerinde yıl boyu ya da sezonluk işçi çalıştırması başka bir deyişle toprak ağalığı bu yasanın tepki görmesine neden olmuştur. Bahsedilen toprak ağalarının ekonomik durumları eğitimlerinin de iyi olmasına izin vermesi sebebiyle, dönemin meclis üyelerinin de bir kısmı bu sınıfta yer almaktadır (Pamuk, 2012, s. 201). Çıkarılan yasanın temelinde, kırsal alanla alakalı yapılan tüm diğer kanun çalışmaları gibi, küçük ve orta boyutlu çiftçinin kalkındırılması ve güçlendirilmesi amacı yatar.

3.2 Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Şehirsel Yerleşimlere Yönelik Çalışmalar ve Ziraat Bankası'nın Yerleşim İçindeki Konumu

Yerleşimlerin nitelikleri ve tanımlanma biçimleri tarihsel süreç boyunca değişime uğradığı gibi disiplinler arası da farklılaşan tanımlarla ifade edilirler. Kent sosyolojisi üzerine çalışmalarıyla bilinen Mübeccel Kıray şehri "tarım dışı" olarak tanımlamıştır (Kıray, 1998, s. 17). Bu tanımla, tarım dışı üretimin yapıldığı ve ürünlerin dağıtım fonksiyonlarının toplandığı, belirli büyüklüğe ulaşmış yerleşimler olarak ifade edilen şehirlerin (Kıray, 1998, s. 17), tarım dışı olma durumu Ziraat Bankası'nın çalışma alanlarıyla birlikte değerlendirildiğinde önemlidir. Ziraat Bankası şubelerinin bulunduğu yerler dönemin ifadesiyle şehirler ve kasabalardır. 20'li yılların kasabalarının günümüzün şehirleri olduğu göz önünde bulundurulursa, sözlük tanımıyla, "şehirden küçük köyden büyük olup henüz kırsal alan özelliklerini yitirmemiş" yerleşimler (Url-16) olarak anılan kasabalar Banka'nın teşkilatlandığı önemli yerleşim birimleridir. Kasabalar, nüfusu 5000 ile 20000 arasında bulunan yerleşimler olarak tanımlanırken, 20000 üzerinde nüfusu barındıran yerleşimler şehir olarak adlandırılmış, bu ikisine ise şehirsel yerleşimler denmiştir (Yüceşahin ve diğ, 2004, s. 25). 1927 yılında Türkiye'de 355'i kasaba olmak üzere 383 şehirsel yerleşim bulunmaktadır (Yüceşahin ve diğ, 2004, s. 15). Bu yılda ülke nüfusunun %76'sının kırsal alanda yaşadığı (Yılmaz, t.y, s. 161) göz önünde bulundurulduğunda geri kalan %24'lük oranın yaşadığı şehirsel yerleşimlerin büyük kısmının da tarımsal özelliklerini tamamıyla yitirmediği bir önceki tanıma dayanarak söylenebilir. Atasagun, 1938 senesi için ülkede 373 ilçe ve 62 il olduğunu belirtip Hakkâri hariç bütün il merkezlerinde ve 201 ilçede Ziraat Bankası olduğunu söyler (Atasagun, 1939, ss. 124-127). Atasagun'un ilçe olarak bahsettiği 373 yerleşim biriminin kaçının kasaba ölçeğinde kaçının şehir ölçeğinde olduğu bilinmemektedir. Başka bir deyişle 1938 yılında ilçe olarak bahsi geçen yerleşimlerin kaçının nüfusunun 5.000 ile 20.000 arasında olduğu tespit edilememiştir. İstanbul Üniversitesi Coğrafya bölümü öğretim üyelerinden Talip Yücel, 1961 yılında şehirleşmeye dair çalışmasında bu sınırı 3000 almış ve 3000'in altında nüfus barındıran yerleşimlere köy üstüne ise kasaba ve şehir demiştir (Yücel, 1961, s. 30). Bahsi geçen çalışmada, Türkiye'de 1950 yılına kadar görülen şehirleşme hareketlerinin gösterildiği bir harita yer almaktadır. Sonradan şehir özelliği göstermeye başlayan yerleşimlerin bulunduğu haritada dikkat çekici olan, doğu bölgelerinde oluşan yeni şehir nitelikli yerleşim bölgelerinin daha fazla oluşudur.

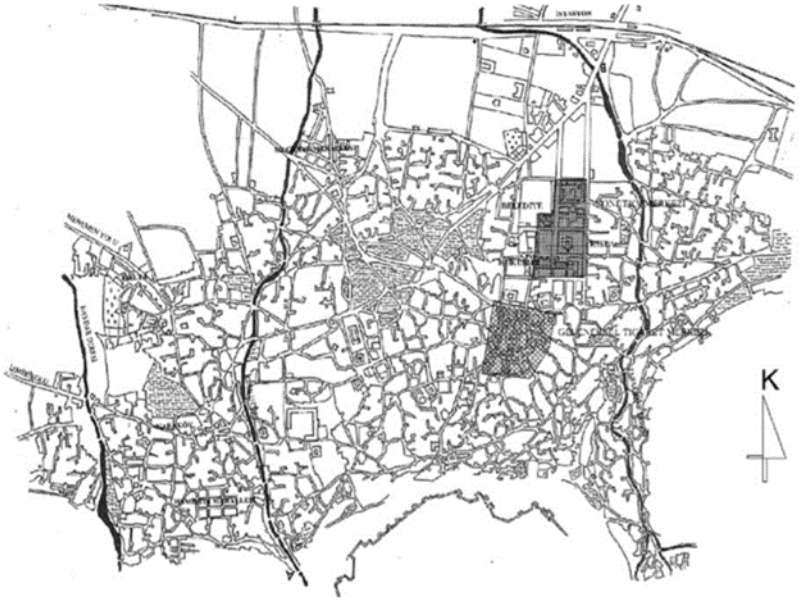
Çalışmada bunun sebebini, doğu ve kuzey bölgelerdeki iklim koşullarının diğer bölgelere kıyasla tarım için daha elverişsiz oluşu ve yaşanan tarım krizlerinin bu sebeple bu bölgeleri daha fazla etkileyip şehirleşmeye yöneltmesi gösterilmiştir (Yücel, 1961, ss. 34-35). Bahsi geçen bölgede, coğrafi özellikleri nedeniyle dağınık yerleşme görülmesi ve buna karşılık diğer bölgelerin toplu ve kalabalık nüfusu barındırabilecek yerleşimlerinin daha fazla oluşu da bu sonuçta etkili olmalıdır.

Temel olarak kırsal alandan kentsel yerleşimlere göç, 19. Ve 20. yüzyılın sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan karakteristik özelliklerindendir. Şehirsel yerleşimlerin ortaya çıkmasında ve yeni yerleşimlerin oluşmasında etkili bir diğer konu ise Balkan savaşları ile başlayan uzun süreli savaş durumu ve karşılıklı göç dalgalarının oluşmasıdır (Arlı, 2005, s. 289). Bahsi geçen göç dalgalarıyla yerleşimlerden gidenler, yeni gelenler ve savaşa gidip dönmeyenler göz önünde bulundurulduğunda, yerleşimlerin sakinlerinin ve sosyal yapının değiştiği söylenebilir (Çabuk, 2012, s. 25). Yaşanan bu değişiklikler, oluşan yeni şehirsel yerleşimler ve var olan yerleşimlerin tahribatından doğan nedenlerle ülke çapında kentlilik ve kentleşme üzerine yapılan tartışmalar hız kazanmış, yeni yerleşimlerin ve yeni rejimin karakterine özgü kent planları üretilmeye başlanmıştır. Tekeli, kentlileşmeyi yalnızca kentli tüketim ve üretim faaliyetine geçmenin ötesinde, yeni değerlerin benimsenmesiyle olgunlaşan bir yurttaşlık biçimi ve çağdaşlaşma politikası olarak yorumlar (Tekeli, 2016, s. 106). Söz konusu imar faaliyetleri, savaş sonrası yıkıma uğrayan kentlerinin yapımının yanında politik bir amaç da güder.

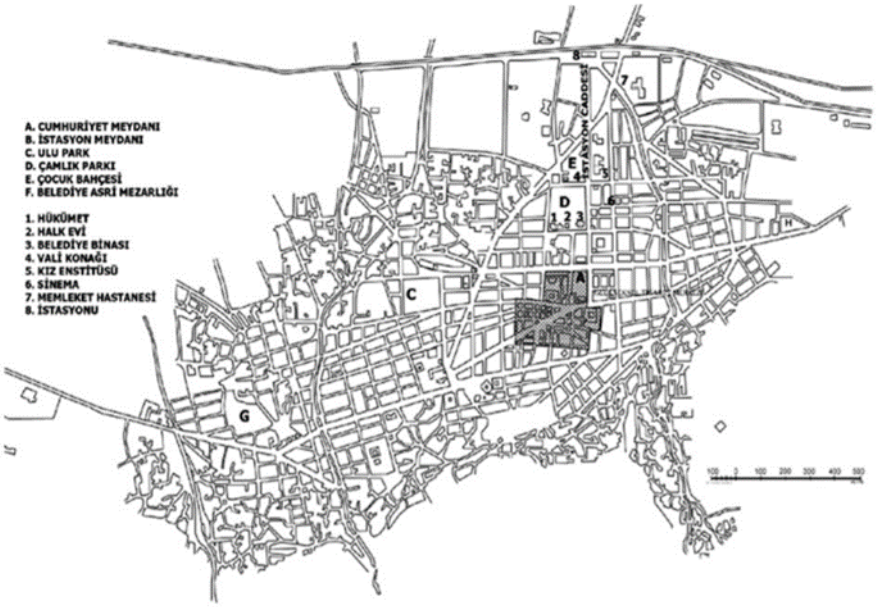
Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra şehirlerdeki imar faaliyetlerine bakıldığında hızlı yapılaşma ve kent planlaması çalışmaları göze çarpmaktadır. Ankara'nın kent planı ve imar süreci başta olmak üzere küçüklü büyüklü çoğu yerleşimde benzer bir faaliyet görülür. Bu inşa faaliyetleri esnasında oluşturulan kent merkezleri ve kamu yapıları bölgesi Ziraat Bankası'nı da kapsadığı için çalışma açısından önemlidir. Yapılan çalışmaların başında Ankara'nın planlaması ve inşa süreci gelmektedir. 1928 yılında 1351 sayılı yasayla Ankara Şehri İmar Müdürlüğü'nün kurulmasıyla başlayan süreç (Tekeli, 2016, s. 113), 1928-1935 yılları arasında Ankara şehrinin imarına dair çıkarılan yirmiyi aşkın kanunla devam etmiştir. (Resmi Gazete) Çıkarılan kanunlar, açılan yarışmalar ve yükselen binalarla Anakara, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti haline getirilmiştir. Başkentin sıfırdan inşa edilmesi sürecinde planlama ve tasarım konusunda karşılaşılan problemler ve çözümler ülkenin diğer şehirlerinin

planlanmasına dair bir deneyim kaynağı olmuş olmalıdır. Ankara'nın yeni görünümü de, eski Osmanlı şehirlerinden ve İstanbul'dan oldukça farklı görünmektedir ve "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma" yolunda mimarlık bağlamında ve kent ölçeğinde atılan ilk ve en önemli adım olmuştu rUlaşılan bu yeni ve modern kentin, ülkenin diğer kentlerinde de karşılığını bulması istenmiştir. Falih Rıfkı'nın, Anadolu'nun geri kalanının da, "aynı kalıbı kullanarak hamuru şekillendirir gibi" yapılmasına dair isteğini belirten sözleri de bunun işaretidir (Aktaran Kezer, 2015, s. 169). Nitekim 1930 yılından itibaren çıkarılan çeşitli kanunlarla belediyelerin şehircilik işlerine dair çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler ve kanunlarla, belirli bir ölçekten büyük yerleşimlere kent planı zorunluluğu getiriliyordu (Tekeli, 2016, s. 115) ve ülke çapında şehirsel yerleşmelerin modern bir kurguya kavuşturulması öngörülmüştü.

1930 sonrası kentlerde görülen imar faaliyetleri benzer bir program dâhilinde yürütülmüştür. Savaş sonrası tahribat yaşayan kentlere, nüfusu 20.000 üzerinde olan kentlere ve nüfusu 5.000-20.000 arası olup hızlı göç alan kentlere belediyeler tarafından harita ve şehir planı yaptırılması zorunlu tutulmuştur ki bu ülkenin çoğu şehri demektir (Tekeli, 2009, ss. 41-43). Özellikle demiryolları yapım faaliyetleri ile birleşen kentleşme süreçleri incelendiğinde, bu şehirlerin birbirleriyle oldukça benzer yapılara ve planlara sahip olduğu görülmektedir. Önceki bölümlerde bahsedilen ulaşım zorlukları ve iç bölgelerin limanlarla bağlanamaması problemlerinden doğan ekonomik sıkıntılar ve güvenlik sorunlarının çözümünün bir ayağı ülkeyi "demir ağlarla örmek" olmuş, bu doğrultuda demiryolları yenilenmiş, ağ genişletilmiş ve istasyon binaları yapılmıştır (Kezer, 2015, ss. 170-171). Demiryolları üzerinde olan şehirlere yen istasyon binaları yapılması ve istasyon binalarından şehirlerin merkezine ulaşan ve genelinin ismi "istasyon caddesi" olan yolların açılmasıyla kent planlarına yeni unsurlar eklenmiştir. Örneğin Manisa şehrinin 19. yüzyıl sonundaki yerleşim planı ile 1936 yılındaki planı karşılaştırıldığında, yaşanan değişim açık bir şekilde görülmektedir (Şekil 3.1 ve Şekil 3.2).

Şekil 3.1 : Manisa şehrinin 19. Yüzyıl sonu görünümü (Çetin, 2012).

Şekil 3.2 : Manisa şehrinin 1936 yılındaki görünümü (Çetin, 2012).

Her ne kadar Manisa kentinin plan doğrultusunda yapımına, geçirdiği yangın sebebiyle 1923 yılından itibaren başlansa (Çetin, 2012, s. 99) da ülke genelinde 30'lu yıllardan sonra yapılan planlarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Organik bir şekilde oluşan caddeleri ve çıkmaz sokaklarıyla karakterize olan eski kent dokusu, yeni geniş caddelerin açılıp grid sisteme ulaşma çabasıyla kolay kavranabilir ve rasyonel bir görünüme yakınsamıştır. Çetin'in kullandığı 1936 yılı haritasında bazı yapıların yerlerinde hatalar olsa da; tren istasyonu, istasyon caddesi, cumhuriyet meydanı,

hükümet konağı, belediye binası, halkevi ve park bütün cumhuriyet kentlerinde görülen temel "hükümet merkezi" bileşenleridir. Yapıların doğru konumlandırılmış halinin günümüz haritası üzerinde gösterildiği haritada, üç ana cadde ile sınırlandırılmış bölge ve bu bölgeye yerleşmiş kamu yapıları görülmektedir (Şekil 3.3). Kent ölçeğinde yapılan çoğu çalışmada, hükümet merkezinde yer alan ve yeni cumhuriyet kentini tanımlayan bileşenler arasında gösterilmese de bu merkezlerin hemen hemen hepsinde yer alan Ziraat Bankası yapıları, oluşturulan hükümet merkezlerinin yapı programına dâhildir. Belediyeler Dergisi'nin 1939 yılının Eylül ayı sayısında, Manisa'nın belediyecilik işlerine ayrılan sayfalarda yeni açılan caddeler, yapılan parklar, istasyon binası ve kentin 1939 yılındaki durumu fotoğraflardan görülebilmektedir ve yazıdan anlaşıldığı üzere yapım faaliyetleri hala sürmektedir (Belediyeler Dergisi, 1939, ss. 39-46). Manisa örneğinde Valilik binasının karşı çaprazında yer alan Ziraat Bankası yapısının şekilsel özelliklerinden 1920'li yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.4). Kentin yangın sonrası yeniden yapımına 1923 yılında başlanıp 1930'lu yılların ortasına dek devam ettiği göz önünde bulundurulursa, Ziraat Bankası yapısının kente ilk yerleştirilen yapılardan biri olduğu sonucuna varılır.

Şekil 3.3 : Manisa'da hükümet merkezinin bulunduğu alan ve yapılar (Yazar tarafından üretilmiştir).

Şekil 3.4 : Belediyeler Dergisi'nde Manisa'nn yenilenmesine dair yayınlanan fotoğraflar (Belediyeler Dergisi, 1939).

1930'lu yıllarda demiryolu ağının genişlemesiyle, demiryolunun geçtiği çoğu kentin kurgusu benzer şekilde ilerlemiştir. Manisa dışında, Burdur, Isparta, Diyarbakır örneklerine bakıldığında da aynı kent elemanlarının benzer bir kurguyla kent içine yerleştiği görülmektedir. Şehirlerin tümünde, gar yapısını şehir merkezine bağlayan ve İstasyon Caddesi adını alan geniş bir bulvar, bulvarın merkezde ulaştığı noktanın yakınlarında oluşturulmuş ve etrafı hükümet yapılarıyla çevrilmiş bir meydan ve bu meydana yürüme uzaklığına konumlandırılmış okul, PTT, banka, halkevi gibi yapılarla karakterize olur (Şekil 3.5). Yolların ve caddelerin biçimlenişi, yerleşimlerin eski kent dokusuyla bir ikilik oluşturacak şekilde geniş ve gridaldir. Bahsi geçen şehirlerde Ziraat Bankası'nın mevcut konumları tespit edilmiş ve ülke genelinde Ziraat Bankası merkez arazilerinin el değiştirmemesinden yola çıkarak Banka'nın eski yapılarının da bu arazilerde olduğu çıkarımı yapılmış ancak herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

Kent planlarında görülen bu program benzerliği yalnızca demiryolu üzerindeki kentler için geçerli değildir. 1930 sonrası planlanan ve plan üzerinden yeniden düzenlenen kentlerin birçoğu aynı merkez görünümüne sahiptir. 1930-1950 yılları arasında imar planları hazırlanmış ve tamamen ya da kısmen uygulanmış birçok yerleşim vardır. Yukarıda belirtilen sebeplerle imar planı uygulanan şehirler Konya gibi büyük ve yayılmış yerleşimler olabileceği gibi az nüfus barındıran ve diğer şehirsel yerleşimlere kıyasla alan olarak da az yer kaplayan Mudurnu gibi yerleşimler de olabilmektedir. Bu denli farklı nitelikteki yerleşimlere uygulanan planlama yaklaşımı da kuşkusuz farklıdır. Konya için 1946 yılında Asım Kömürcüoğlu tarafından hazırlanan imar planı, kentin hali hazırda oldukça yayılmış oluşu var olan yapıların ıslahı ve düzenlenmesiyle planın hazırlanmasına yönlendirmiştir (Kömürcüoğlu, 1947, s. 14).

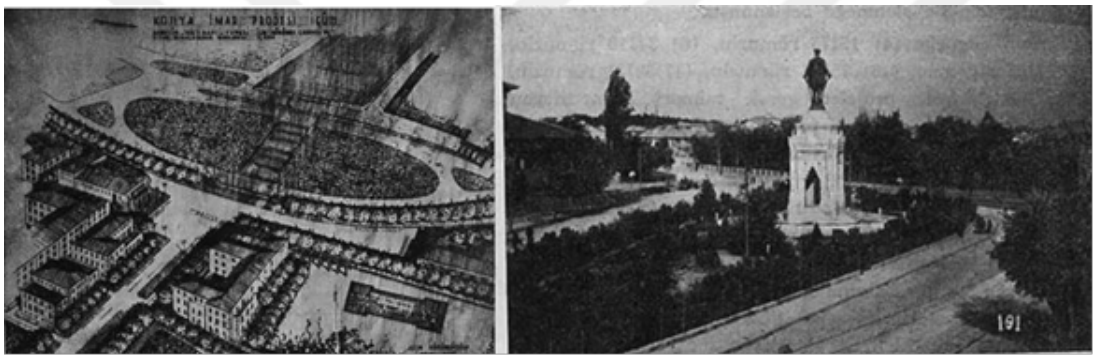

Şekil 3.5 : Isparta, Burdur ve Diyarbakır yerleşimlerinde yapıların konumları (Yazar tarafından üretilmiştir).

Şehrin merkezinde yer alan Alâettin tepesi hem şehir için bir odak noktası oluşu hem de höyük oluşu sebebiyle merkez olarak muhafaza edilmiş ve hükümet yapıları bu merkezden uzanan ve genişletilen bir cadde üzerinde konumlandırılmıştır (Şekil 3.6). Raporda, merkezi oluşturan bu alandan tren garına ulaşan bir İstasyon Caddesi'nden de bahsedilmektedir (Kömürcüoğlu, 1947, s. 14). Gara giden bu cadde üzerinde var olan ve 1926 yılında H. Krippel tarafından yapılan Atatürk heykelinin yerine dokunulmamıştır (Dülgerler ve Karadayı Yenice, 2008, s. 71). Kömürcüoğlu planı açıklarken, Alaettin tepesi antresi ile hükümet caddesi arasında oluşturulan bir tören alanından bahseder ve tasarlanan bu alanın çizimini gösterir (Şekil 3.7). Bahsi geçen bu tören alanı günümüzde mevcut değildir ve uygulanıp uygulanmadığına dair bir belgeye ulaşılamamıştır.

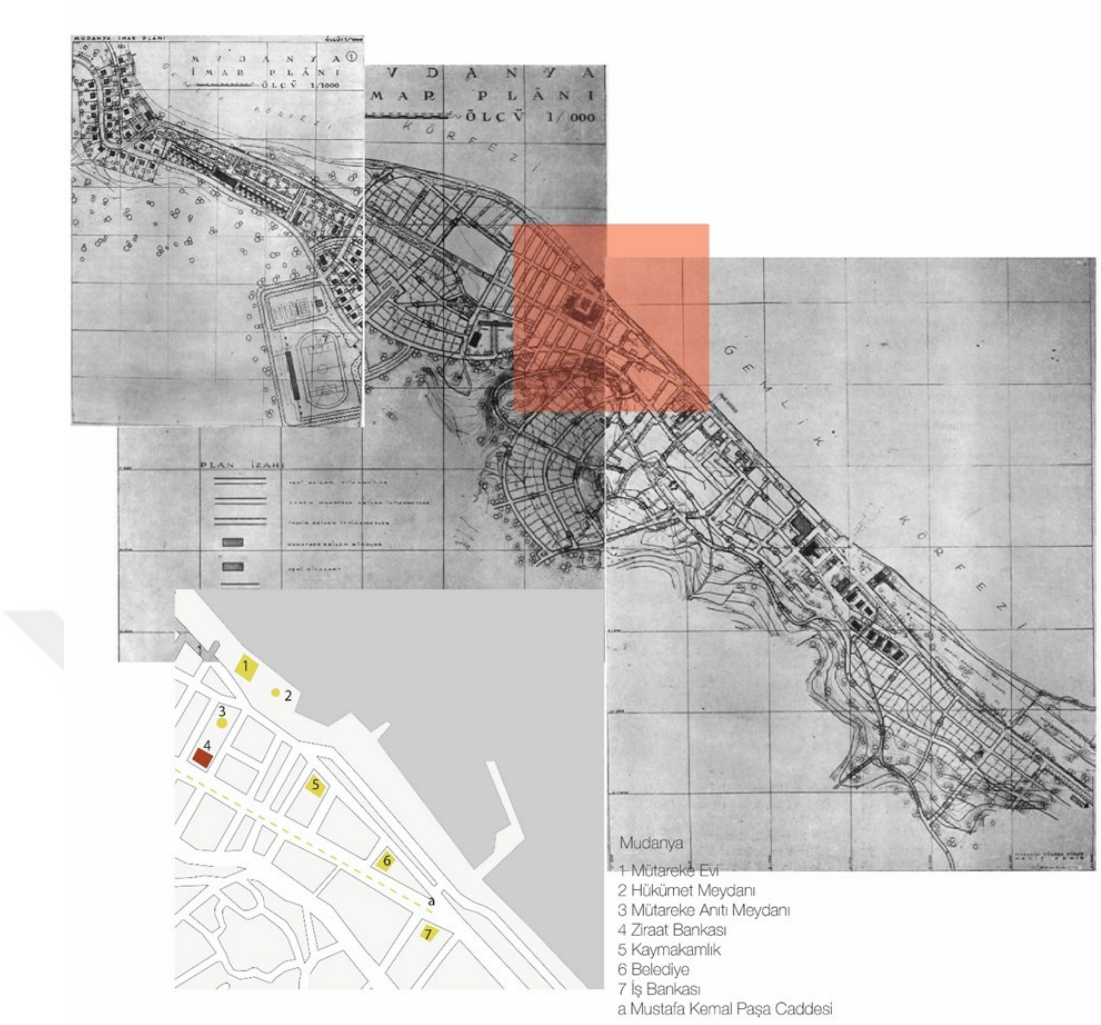
Şekil 3.6 : A. Kömürcüoğlu tarafından hazırlanan Konya imar planı ve yapıların günümüz haritasındaki yeri (Kömürcüoğlu,1947 ve güncel harita üzerinden yazar tarafından üretilmiştir).

Şekil 3.7 : Tazarlanan Hükümet Meydanı ve mevcut Atatürk anıtı (Kömürcüoğlu, 1947).

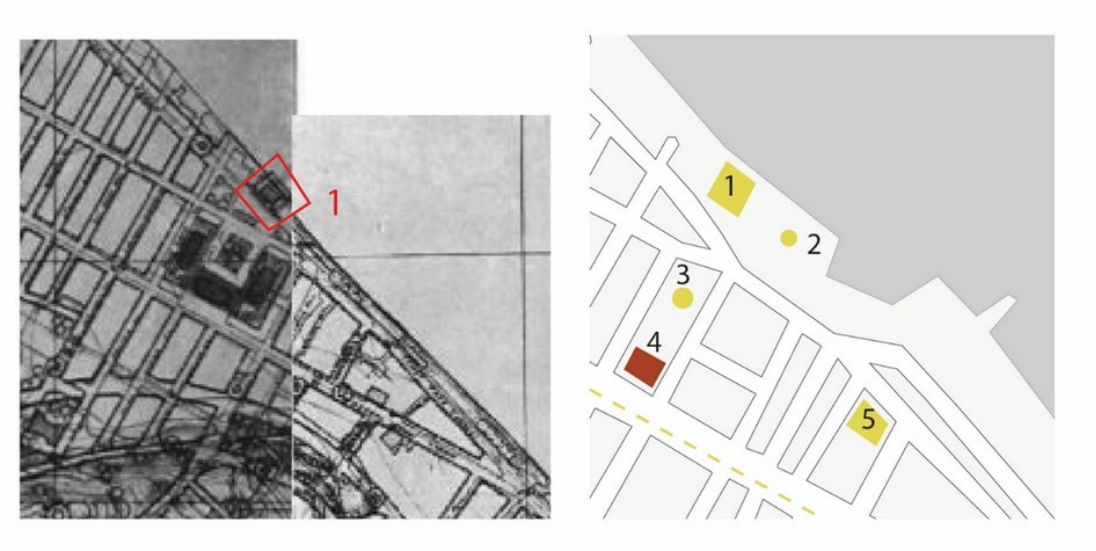
1946 tarihli plan hazırlanırken, Konya'nın mevcut hükümet yapılarının çoğu korunmuştur. 1. Ulusal Mimari üslubun etkisiyle yapılmış olan Konya Ziraat Bankası yapısı, Kömürcüoğlu'nun hazırladığı imar planında görünmektedir (Şekil 3.8). Yapının bulunduğu alan Valilik ile birlikte düzenlenmiş, yapılara dokunulmamıştır.

Konya şehrinin, yeni imar planının hazırlandığı tarihteki mevcut durumu ve çoğu kamu yapısının yeterli ve iyi durumda oluşu, yerleşimde büyük ölçekli değişiklikler yapılmadan düzenlenmesine neden olmuştur. Bu durumun aksine Anadolu'nun küçük yerleşimlerinde yapılan planlar beraberinde yüklü bir imar faaliyetini de getiriyordu. 1950 yılında Halit Femir ve Feridun Akozan tarafından yapılan Mudanya imar planında var olan yapılar ile yeni yapılacak yapılar ve boş parseller karşılaştırıldığında bu durum rahatlıkla görülebilmektedir (Femir ve Akozan, 1950, ss. 68-70).

Şekil 3.8 : Mudanya için hazırlanan imar planı ve kamu yapılarının olduğu alanın günümüz haritası üzerinden yeniden çizimi (Femir ve Akozan tarafından hazırlanan imar planı ve günümüz haritası üzerinden yazar tarafından üretilmiştir).

İmar planına dair raporda Mudanya'nın, Bursa'nın varlıklı kişilerinin yalılarının bulunduğu bir sayfiye yeri olduğu belirtilmekte ve gelecekte de bu özelliğini yitirmeyeceği öngörülmektedir (Femir ve Akozan, 1950, s. 115). Bu fikirden yola çıkılarak, halkın tümünün sahilden yararlanabilmesi için geniş bir gezinti caddesi açılmıştır. Yerleşimde, odak noktası olarak Mudanya Mütarekesi'nin yapıldığı yapı seçilmiş ve bu yapı korunarak etrafında bir tören meydanı oluşturulmuş, kamu yapıları da bu meydanın yakınına yerleştirilmiştir (Şekil 3.9). Arkitekt dergisine sunulan raporda, yapıların ayrıntılı açıklaması yer almadığı gibi plan üzerinden de okunamamakta, yalnızca mütarekenin yapıldığı yapı ve etrafında düzenleme görülebilmektedir. Günümüz haritası ile karşılaştırıldığında bu alan tasarlanan özelliklerini korumakla birlikte, kaymakamlık ve belediye yapıları bu alanı çevreleyecek şekilde konumlandırılmamıştır.

Şekil 3.9 : Mudanya imar planında kamu yapılarının bulunduğu alan ve günümüz haritası üzerinde gösterimi (Femir ve Akozan tarafından hazırlanan imar planı ve günümüz haritasından faydalanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

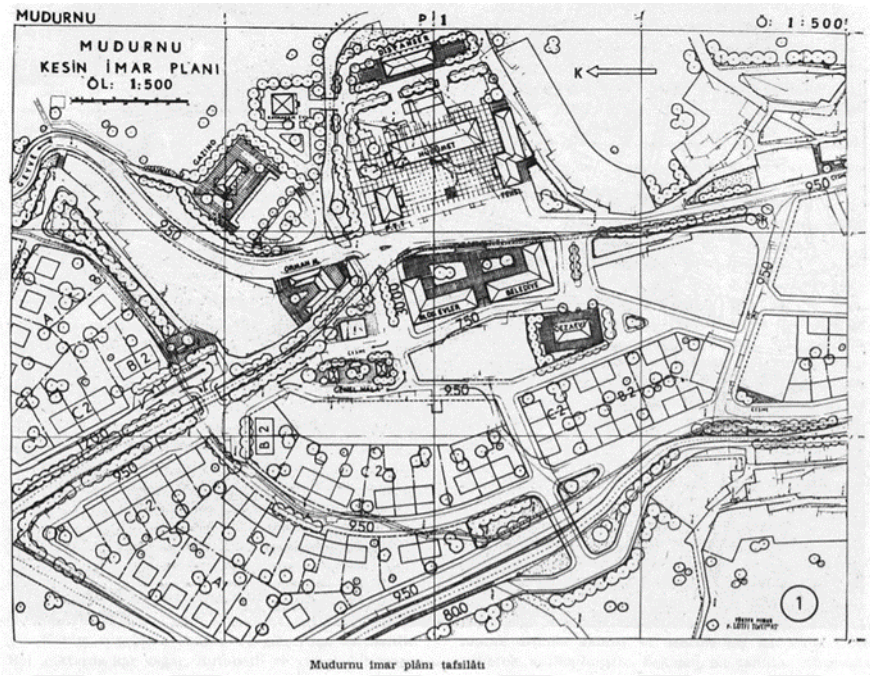
Mütareke Meydanı olarak adlandırılan ve içinde bir anıtın yer aldığı, günümüzde park olarak kullanılan parselin Kuzeybatı kenarında Ziraat Bankası yapısı yer almaktadır. Haritada bu alanda gösterilen yapıların anıtın bulunduğu alanı çevrelemesi, bu alan etrafında yerleştirilmesi planlanan kamu yapıları izlenimi vermektedir. Nitekim Ziraat Bankası'nın bulunduğu alanda benzer görünümde bir alanın yapı olarak tanımlanmış olması, bu alana yapılacak bir yapının işaretçisidir (Şekil 3.10). Ziraat Bankası Mudanya yapısının 1960 yılında tamamlandığı göz önünde bulundurulduğunda bu yapının banka olarak planlanmış olması olasıdır. Ancak belediye ve kaymakamlık yapılarının bu meydanı çevreleyen yapılar arasında olmaması ve planda şu anda bulundukları parsellerin boş görünmesi, plana tamamıyla sağdık kalınmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Ziraat Bankası'nın Anadolu genelinde uyguladığı tip proje yapı grubunun bir parçası olarak tasarlanan bina bulunduğu alan sebebiyle arka cephesindeki kolon detayıyla diğer tip yapılardan farklılaşmaktadır (Şekil 3.11). Yapının ön cephesi caddeye bakarken arka cephesinde bir meydanın yer alışı, yapının her iki cephesini de önemli kılmıştır. Ülke geneline dağılmış olan tip yapıların tümünde görülen iki kat boyunca uzanan kolonlar ve genişletilmiş saçakla oluşturulan karşılama mekânı, bu yapı özelinde arka cephede de taklit edilmiştir (Şekil 3.12). Yapıya bu cepheden de küçük bir giriş verilmiş olsa da, müşteri girişi olarak kullanılmamaktadır. Yapılan bu düzenlemeler ve imar planının yayınlanışı ile arasında on yıl gibi bir süre oluşu, yapının imar planının uygulanışı esnasında ya da hemen sonra, meydanın oluşturulmasının ardından konumlandırıldığı izlenimini vermektedir.

Şekil 3.10 : Ziraat Bankası Mudanya binası arka cephesi ve Mütareke Anıtı (Url-17).

Şekil 3.11 : Ziraat Bankası Mudanya binası ön cephe (Url-18).

Şekil 3.12 : Mudurnu imar planı, 1950 (Topçubaşı, 1950).

Mudurnu ile aynı tarihte imar planı yapılan Mudanya yerleşimi de benzer özellikler göstermektedir. Mudanya'ya kıyasla küçük olan Mudurnu'nun 1950 yılındaki nüfusu 3000 olarak verilmiş ve 50 yıllık süreçte 5000'i bulması öngörülmüştür (Topçubaşı, 1950, s. 115). Tasarlanan imar planında, bir Hükümet Meydanı etrafında kompakt bir şekilde konumlandırılmış belediye, PTT, hükümet binası, kaymakam konağı, tekel, dispanser ve gazino açıkça görülmektedir (Şekil 3.13). İçlerinde Ziraat Bankası yapısının da bulunduğu bazı yapılar ise harita gösterilmemiş ancak sözlü olarak tariflenmiştir. Buna göre Ziraat Bankası yapısının konumu, "cami ile hamamın olduğu semtte, okulun kuzeyinde, karakol ve belediye oteli yapılarıyla birlikte" bulunmaktadır (Topçubaşı, 1950, s. 118). Yine imar planının açıklamasında, yerleşimin eski çarşısına dokunulmadığından ve bahsi geçen kamu yapılarının yeniden yapılmak üzere "yeni şehir" bölgesine konumlandırıldığından bahsedilmektedir (Topçubaşı, 1950, s. 116). Mudurnu ölçeği söz konusu olduğunda, bahsedilen yeni şehir ve eski şehir arasında çok kısa bir mesafe söz konusudur. Ziraat Bankası tip proje uygulamalarının bir parçası olarak 1960 yılında inşa edilen Mudurnu banka yapısının günümüzdeki yerinden yola çıkılarak imar planında yer alan yapıların yeri tespit edilmeye çalışılmış ancak çoğu, ya plandaki şekliyle hiç uygulanmadığından ya da günümüze ulaşamadığından, bulunamamıştır (Şekil 3.14).

Şekil 3.13 : Mudurnu Ziraat Bankası ve kamu yapılarının günümüz haritası üzerinde gösterimi ve 1950 planında gösterilen alan.

Farklı büyüklük ve niteliklerdeki yerleşimler için hazırlanan imar planları, yerin niteliğine göre değişiklik göstermekle birlikte hepsinin ortaklaştığı yönler vardır. Bahsi geçen aralıkta yeniden imar planı düzenlenen yerleşimlerin hepsinde odak noktası olarak seçilen bir alan ve bu alanın etrafına konumlandırılmış kamu yapıları görülmektedir. Bu kamu yapıları, yerleşimin büyüklüğüne göre valilik ya da kaymakamlık binası, belediye, PTT, halkevi ve Ziraat Bankası'ndan oluşmaktadır. Bu yapıların yapım tarihi yine yerleşimin büyüklüğüne göre değişmektedir. Büyük yerleşimlerde kamu yapıları imar planının öncesinde yapılmış ve imar planı bu yapılara göre düzenlenirken, küçük yerleşimlerde referans alınacak yapı sayısı daha az sayıdadır ve çoğu kamu yapısının yeniden inşası söz konusu olmuştur. Yeni imar planıyla birlikte tasarlanan küçük yerleşimlerin birçoğunda Ziraat Bankası'nın tip projeleri de kendine yer bulmuştur. Yukarıda verilen örneklerin dışında, Gerze, Tatvan ve Balıkesir yerleşimlerinin de imar planı ile yapılandırılışı esnasında Ziraat Bankası yapıları tip proje ile inşa edilmiştir. Farklı yerleşimlerde aynı fonksiyonu gören yapılar için tip projelerin hazırlanışı ve uygulamaların bu projeleri üzerinden yapılışı Ziraat

Bankası'na özgü bir durum değildir. Dönemin alışkanlıkları dâhilinde çeşitli kentlerde birbirinin aynısı ya da benzeri yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bunun en güzel örneği Manisa, Sivas ve Malatya'da benzer zamanlarda yapılan gar yapılarıdır (Şekil 3.15).

Şekil 3.14 : a. Manisa, b. Sivas, c. Malatya gar yapıları (Kezer, 2015).

Yapısal olarak gar örneği kadar çarpıcı olmasa da kentlerin yapı programı da birbirleriyle örtüşmekte ve merkezlerde benzer bir doku oluşmaktadır. Tekeli, 1940'ların sonunda Anadolu şehirlerinin belirgin bir şekilde benzer bir karakterde olduğunu söyler (Tekeli, 2009, s. 168). Batur ise bu durumu yalnızca yapı bazında değil kent ölçeğinde de tip programların uygulandığını söyleyerek belirtir (Batur, 1998, s. 215). Gerçekten de bugün dahi çoğu kentin "Cumhuriyet Meydanı" olarak tanımlanan alanına gidildiğinde, yerleşimle daha önce hiç karşılaşılmasa dahi tanıdıklık hissi uyandıracak kadar da olsa benzerlikler gözlenebilir durumdadır.

4. ZİRAAT BANKASI ŞUBELERİ: YAPI, TEMSİL VE BAĞLAM

Ziraat Bankası, bankacılık faaliyetleri ve cumhuriyetin kırsal alan politikaları doğrultusunda oynadığı rol ile soyut bağlamda ülkenin her alanına yayılmışken, karakteristik yapılarıyla da somut olarak ülke çapında temsil edilmektedir. Bu yapılar, şube ve ajans yapıları başta olmak üzere, lojmanlar, konutlar, eğitim yapıları ve Banka'nın kredileriyle yapılmış çeşitli üretim yapılarıdır. Ziraat Bankası'nın şube ve ajans yapıları, ülke geneline dağılmış bir vaziyette, ülke mimarlığının ve Banka'nın zaman içinde geçirdiği dönüşümlerin temsili olarak okunabilmektedir. Çoğunlukla zamana ve bazen de yere göre değişen yapıların elde ediliş yöntemleri, mimarları ve biçimlenişleri hem döneme hem kuruma dair birçok ipucu barındırmaktadır.

Ziraat Bankası'nın yapı elde etmek için seçtiği yöntem, dönemin ekonomik koşulları ve genel alışkanlıklarıyla birlikte kurumun yapı ihtiyacının miktarına göre de şekillenmektedir. Banka'nın yapıları incelendiğinde, bu yapıların elde edilme yöntemleri sipariş usulü, tip proje yöntemi ve yarışma ile proje elde etme isimli üç ana başlıkta toplanmaktadır. Bu yöntemlerle elde edilen yapıların belli dönemlerde yoğunlaşması sebebi ile bu yöntemler dönemsel olarak kullanılmış gibi görünmekle birlikte, bir tanesi çok baskın olsa dahi genellikle üç yöntem de eş zamanlı olarak yapı elde etmede kullanılmıştır. Bunun en açık örneği, 1951 yılında düzenlenen tip proje yarışmasıdır. Tip proje elde etmek için yarışma yöntemini kullanan Banka, eş zamanlı olarak Anadolu'nun çoğu kesiminde tip proje uygulamasına devam etmiştir.

4.1 Sipariş Yöntemiyle Elde Edilen Yapılar

4.1.1 Sipariş yöntemi ile yapı elde etme

Sipariş usulü yapı elde etme, mimarlık üretiminde sıklıkla kullanılan, işveren-mimar ilişkisinin doğrudan kurulduğu klasik bir yöntemdir. Bir kurumun ya da kişinin istekleri doğrultusunda, belli bir yer ve belli bir fonksiyon için tasarım ihtiyacını gidermek için bir ya da bir grup mimarla anlaştığı durumdur. Bu ilişkinin baştan kurulmuş olması, yarışma ve tip proje yöntemlerinin aksine, problemin çözümü üzerinde işvereni de söz sahibi yapar. Bu da ortaya çıkan mimari ürünün çoğunlukla

hem işveren hem mimar tarafından şekillendirildiği anlamına gelir. Doğan Tekeli bu durumun işverenin mimarı seçtiği anda başladığını ifade eder (1996, s. 35). Yani işverenin tasarımı şekillendirme süreci, onu hangi mimarın üreteceğine karar verdiği an başlar ve süreç boyunca devam eder. Bu da mimari ürünü yalnızca mimarın iradesinin değil işveren-mimar ilişkisinin bir sonucu haline getirir. Tasarım sürecinde söz sahibi olma durumunun değiştiği noktalar da vardır. İşveren-Mimar ilişkisi üzerine yapılan bir söyleşide Cengiz Bektaş, bir mimar olarak gerekli gördüğü yerde işverenin isteklerini şekillendirdiğinden bahseder ve söyleşi işvereni "eğitmek" ve masumca "kandırmak" çerçevesinde devam eder (1996, s. 36). İşveren üzerinde bu türde bir etkide bulunabilmek için kuşkusuz mimarlık alanında söz sahibi bir mimar olmak gerekir. Yeni mezun veya ismini duyurmamış bir mimarın işverenin isteklerini bu denli şekillendirebilmesi pek gerçekçi görünmemektedir. Bir diğer durum ise işveren kamu olduğunda gerçekleşir. Kamu kuruluşları proje elde etmek için doğrudan bir mimar seçemez, yarışma ya da ihale yolunu kullanırlar (1996, s. 35). Bu da işveren-mimar ilişkisinin kuruluş şeklini değiştirir. Yine de ihale yoluyla seçilen mimarla kurulan ilişki de benzer bir süreci izler.

Ziraat Bankası söz konusu olduğunda işveren bir kurumdur dolayısıyla kurumun mimari tercihleri söz konusudur. Kurumsal kimliğin bir parçası olan mimari görünüş, kurumun yerleşimlerde kendini temsil edişinin yöntemlerinden biridir. Ziraat Bankası yapılarına bakıldığında bu yöntemle elde edilmiş birçok yapı olduğu görülmektedir. Yapımına 1926 yılında başlanan, Mongeri imzalı Genel Müdürlük binası en önemlisidir (Çinici, 2015, s. 27). Yapıldığı dönemin mimari alışkanlıklarını yansıtan bina, Ankara'nın imar süreci içinde yapılmıştır (Batur, 1998, s. 211). 1920'li yıllarda başkentte Osmanlı Bankası ve İş Bankası ile birlikte Ziraat Bankası'nın da genel müdürlüğünün mimarlığını yaparak hem kentin görünümüne kavuşmasında etkili olmuş hem de Ziraat Bankası'nın prestijli bir genel müdürlük yapısına sahip olmasında rol oynamıştır. 1. Ulusal Mimarlık Akımı'nın özelliklerini taşıyan yapı, bol süslemeli cephesi, büyük hacmi ve köşe kuleleriyle Ziraat Bankası'nın en görkemli yapısıdır (Şekil 4.1). Ülke genelinde mimari üretimini sürdüren ve aynı zamanda Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalık yapan Mongeri'nin, ülkenin mimarlık ortamını yönlendiren aktörlerden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum göz önünde bulundurularak işveren-mimar ilişkisi düşünüldüğünde, Ziraat Bankası'nın işveren kurum olarak yapı tasarımına müdahale etmiş olması pek de olası değildir. Dolayısıyla

yukarıda tartışılan işveren-mimar ilişkisi bu örnekte mimar lehine çevrilmiştir. 20'li yıllarda Mongeri'nin banka için yaptığı tek yapı genel müdürlük binası değildir. 20'li yıllarda Ankara Adakale Sokak üzerinde, Ziraat Bankası çalışanları için beş bloktan oluşan lojmanlarının (Çinici, 2015, s. 29) ve 1923-27 yılları arasında Manisa, Eskişehir, Adana, Kütahya ve Aydın'da yapılan Ziraat Bankası yapılarının da tasarımcısı Mongeri'dir (Saban, 2016, s. 121). Lojman yapıları, banka yapılarına kıyasla oldukça sade kalmakla birlikte, pencerelerdeki kilit taşı vurgusu, uzun saçakları ve simetrik cephe tasarımlarıyla dönemin üslup özelliklerini yansıtmaktadır.

Şekil 4.1 : Ziraat Bankası genel müdürlük yapısı, 1926-1929 (Url-19).

1923-1950 yılları arasında ismi bilinen mimarlara sipariş usulü yaptırılan yapılar genellikle büyük kentlerdeki prestij yapıları olmuştur. 1927 yılına dek süren üslupçu mimarlık geleneği Ziraat Bankası yapılarında da izlenmektedir. 1930'lara doğru zaman ve para açısından ekonomik olmayan, dolayısıyla hızlı yapım faaliyetinde kendine yer bulamayan bol süslemeli ve ihtişamlı Osmanlı canlandırmacılığı yerini yeni rejimin sade ve geometrik formlarına bırakmıştır. Bu yeni mimarlığın, Ziraat Bankası yapıları içinde en iyi örneği, 1936 yılına tarihlenen Arif Hikmet Holtay tasarımı olan Bursa şube yapısıdır (Holtay,1936). Prizmatik formu ve hafif bir çıkma yaparak cepheye egemen olan kare penceresiyle bu yapı, Ziraat Bankası mimarlığında yeni bir dönemin işaretçisidir (Şekil 4.2). Yapının tasarımcısı Arif Hikmet Holtay,

1930 yılında yeni ve modern mimariye adapte olan Güzel Sanatlar Akademisi'nde asistan olarak görevine başlayıp 1961 yılına dek bu okulda akademisyen olarak görev yapmıştır (Küreğibüyük, 2011, s. 85). Yani, ülkenin mimarlık okulunun yeni ve "modern" mimarlığı öğretecek ekibinin içinde yer alan mimar, bu eğilimi Ziraat Bankası şubesinde ürün haline getirmiştir. Banka'nın devlet kurumu karakteri, devletin yeni mimarlığını uygulayacak mimar seçiminde de etkili olmuştur.

Şekil 4.2 : Bursa Ziraat Bankası (Holtay, 1936).

1936 yılı ile 1960 yılları arası Banka yapıları, muhtemelen artan yapı ihtiyacını hızlı bir şekilde karşılama arzusu nedeniyle, tip projeler ile ya da kurum içinde tasarlanarak inşa edilmişlerdir. Bu dönemde yapılan yapıların büyük çoğunluğu kasabalarda yer almaktadır. Nispeten büyük yerleşimlerdeki yapıların ise mimarlarına ulaşılamamaktadır. Dünya savaşı ve ekonomik kriz, yapı üretiminin de ekonomikleşmesine neden olmuş ve projelerin hızlı ve ucuz üretimi ön plana geçmiştir.

1960 sonrasında, sipariş usulü yaptırılıp mimarı bilinen yapılar tekrar yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Banka'nın erken dönem yapılarının aksine bu yapılar artık yalnızca büyük kentlerin merkez şubeleri yani prestij yapıları değil, ilçelerdeki şubeler ve kentlerdeki yeni şubelerdir. Bu dönemde, İstanbul'un Bakırköy ilçesinde yer alan şube binası Maruf Önal tarafından tasarlanabilirken (1964), aynı şekilde Yalova'da yer

alan yapı Muhlis Türkmen imzalı olabilmektedir. Bu döneme dek, ölçek olarak mütevazı olsa dahi cephe özellikleri ve kent içinde oluşturduğu kompozisyon ile belli bir anıtsallık taşıyan yapılar yerini sokaklardaki yapılara bırakmıştır. Bunun en güzel örneği, 1964 yılında Maruf Önal tarafından Bakırköy için tasarlanan şube yapısıdır. O güne kadar yapılan çoğu şube yapısının, önünde küçük bir meydan bırakan, bir bahçe içinde yer alan ve yerleşimlerin merkezine konumlanan tavırlarının aksine, Bakırköy'de bitişik nizam olarak inşa edilmiştir. Görülen bu değişim, aradan geçen otuz yıllık süreçte mimari alışkanlıkların ve ekonomik değişimin de bir göstergesidir. Artık yalnızca büyük kent şubeleri değil, ilçelerde yer alan küçük ölçekli yapılar da bir tasarım unsuru haline gelebilmiştir.

4.1.2 Ziraat Bankası'nın sipariş ile elde edilen yapıları

Sipariş ile elde edilen yapılar içinde bulunulan ekonomik ve sosyal pozisyonların da etkisiyle tasarım ve ölçek açısından büyük farklılıklar göstermektedir. 1. Sipariş Dönemi olarak adlandırılan ve 1926-1935 tarihlerini kapsayan bölümde yer alan yapılar, dönemin üslup özelliklerine sıkı sıkıya bağlı, geneli büyük kentlerde yer alan büyük ölçekli yapılardır. 2. Sipariş Dönemi olarak adlandırılan ve 1965-1980 yıllarını kapsayan bölümde yer alan yapılar ise katı üslupçuluğun gücünün kırıldığı ve tasarımcı mimarların kendi üsluplarıyla harmanlanan, ölçek olarak çok büyük olmayan ve küçük yerleşimlerde bulunabildiği gibi büyük yerleşimlerin çeşitli bölgelerinde de yer alabilen yapılardır.

4.1.2.1 Birinci sipariş dönemi: 1926-1935

Sipariş ile yapı elde etmenin erken dönemi olarak görülen 1926-1935 tarih aralığında yapılan yapıların, ülkenin kent inşa etme ve yeni modern kent oluşturma idealiyle birlikte düşünülmesi gerekir. Bu bağlamda, yapılar kent merkezinde diğer kamu yapılarıyla bir arada ve gösterişli yapılardır. Ziraat Bankası üstlendiği misyon göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar kentliden ziyade köylüye hitap etmeyi amaçlasa da, büyük kentlerde söz konusu olanın hem kurumun kendini temsili hem de kamu bağlantısı sebebiyle dolaylı bir devlet mimarlığı temili olduğu göz ardı edilmemelidir. İnci Arslanoğlu, görülen üslup değişimi sebebiyle bu dönemi 1923-1930 ve 1930- 1938 olarak ikiye bölümde ele almıştır (Arslanoğlu, 2010). Erken dönem cumhuriyet mimarlığında görülen çeşitli akımların biçim özelliklerinin tamamı, aynı dönemde büyük kentlerin merkezlerinde yapılmış Ziraat Bankası

yapılarında da izlenebilmektedir. Mimarinin prestij ve güç gösterisi aracı olarak kullanımı tarihsel süreçte çok bilindik bir durumu oluşturmakla birlikte, Banka'nın büyük kentlerdeki yapıları da prestij yapıları olarak adlandırılabilir. Yapılarda, fonksiyonun getirdiği ölçek büyümesinin yanında, yapılara anıtsallık katmak için kullanılan yüksek katlar, cephe süslemeleri, simetri gibi plastik özelliklerin tümü 1923-1930 arası banka yapılarında görülmektedir.

Bahsedilen prestij yapılarının en önemlisi hiç kuşkusuz Ankara'daki Ziraat Bankası genel müdürlük binasıdır. 1926 yılında yapımına başlanan yapı (Şekil 4.3), Mongeri'nin Ankara'daki ilk yapıları arasında yer almaktadır (Çinici, 2015, s. 27). Yapı, köşelerde yükselen kütleleri, simetrik cephesi, eklektik ve yeniden canlandırmacı süslemeleri ile tam bir dönem yapısıdır (Şekil 4.4).

Şekil 4.3 : Genel Müdürlük Binası, a. Temel atma töreni, b. Şantiye görünümü (Ziraat Bankası, 1973).

Şekil 4.4 : Ziraat Bankası Genel Müdürlük Binası (Url-20).

Ankara'nın pozisyonu ve yeni başkent olarak şekillenme süreci bu çalışmanın konusu olmasa da, Ziraat Bankası genel müdürlük binasının da bu yapım faaliyetleri arasında

önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Banka, yalnızca tekil bir yapı olarak değil, çevresiyle birlikte Ankara'nın bir dönemini yansıtmaktadır (Şekil 4.5). Lörcher planının kısmen uygulanan bulvarlarından birinin etrafında, Ziraat Bankası yapısının da dâhil olduğu Başkent'in erken simgeleri şekillenmeye başlamıştır (Kezer, 2015, s. 32). Bankalar Caddesi olarak adlandırılan bu bulvar üzerinde, Holzmeister tarafından tasarlanan Emlak Bankası ile Mongeri'nin diğer banka tasarımları olan İş Bankası ve Osmanlı Bankası da yer almaktadır (Akşit, 2010, s. 59; Çinici, 2015, s. 26).

Şekil 4.5 : Ziraat Bankası yapısının bulunduğu alan, Ankara (Kezer, 2015).

Duygu Saban'ın İnci Arslanoğlu'ndan aktardığına göre, Ziraat Bankası'nın Adana, Eskişehir, Kütahya, Manisa ve Aydın şube yapıları Mongeri tarafından tip proje olarak tasarlanmıştır (2016, s. 121). Bahsedilen yapıların şekilsel özellikleri karşılaştırıldığında birbirine benzer noktalar bulunsa da, bulundukları yer ve parsel sebebiyle plan çözümleri farklılaşmış olmalıdır (Şekil 4.6 ve Şekil 4.7).

Şekil 4.6 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Eskişehir, b. Kütahya, c. Manisa (Saban, 2016).

Şekil 4.7 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Adana, b. Aydın (Saban, 2016).

Adana şubesinin yapım yılının 1930, Eskişehir şubesinin yapım yılının ise 1928 olduğu düşünüldüğünde (Saban, 2016, s. 121), Mongeri tarafından tasarlandığı düşünülen diğer dört yapının da benzer bir tarihte yapıldığı söylenebilir. Yapıların üslûp özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, yapım tarihleri 1930 yılının sonrasına sarkmamış olmalıdır. Yapılardan köşe parselde bulunan Adana ve Eskişehir şubeleri, cephe özellikleri açısından oldukça benzerdir. Köşede yer alan girişin çeşitli bezeme ve süslemelerle vurgulanmasının yanında yan cephelerde görülen silmeler ile pencere biçimleri birbirlerinin hemen hemen aynısıdır. Bu iki yapı arasında var olan benzeşme, diğer yapılarda görülmemektedir. Aydın'da yer alan şube yapısı da köşe parsel olmasına rağmen, cephesinde Osmanlı esintili bezeme barındırmaması, taş görüntüsü verilmiş pencere kenarları ile Eskişehir ve Adana yapılarından farklı görünmektedir. Giriş cephesinin geniş tutulması parsel özellikleriyle açıklanabilecekken, cephede tercih edilen motif farklılığı bir zorunluluk değil tercihtir. Saban'ın 1924-1929 yılları arasında yapıldığını söylediği yapının (2019, s. 74) Mongeri tarafından yapıldığına dair bir belgeye başka kaynaklarda rastlanmamakla birlikte, benzer dönemde Ziraat Bankası için Mongeri tarafından üretilen bir projenin varyasyonlarından biri olma ihtimalini güçlendirse de, bu cephe farklılığı tip proje olma durumunu şüpheye düşürmektedir. Kütahya ve Manisa yapıları ise, bulundukları yerin getirileri sebebi ile köşeden girişi alamamış dolayısıyla diğer yapılardan plan bazında farklılaşmıştır. Diğer yapılarla kıyaslandığında, cephe bezemeleri ve kabartmaları oldukça azdır. Kullanılan pencere tiplemeleri, Adana ve Eskişehir örnekleriyle eşleşmektedir. Bahsedilen yapılar arasında çeşitli benzerlikler ve farklılıklar olsa da, Adana ve Eskişehir ikilisi dışında kalanları tip proje olarak adlandırmaktansa, aynı mimar tarafından yapılmış benzer projeler demek daha doğru olur.

Yusuf Saim Atasagun'un Ziraat Bankası ile ilgili kitabında belirtildiğine göre, 1938 yılında bankanın şube ve ajanslarının sayısı 262'dir (Atasagun, 1929, s. 124). Yine Atasagun'un belirttiğine göre, Ziraat Bankası'nın teşkilatlanmadığı tek il merkezi Hakkaridir (Atasagun, 1939, s. 127) ki dönemin il sayısının 62 olduğu düşünüldüğünde 200 şube ve ajans ilçelerde bulunmaktadır. Bu durumda, Mongeri ile ilişkilendirilen yapılar dışında, vilayet merkezlerinin bir kısmında 1923- 1930 yılları arasında yapılmış banka yapıları olması beklenmektedir. Bahsi geçen kent merkezleri incelendiğinde, İzmir, Konya ve Samsun şubelerinin hala kullanımda olduğu görülmektedir (Şekil 4.8, Şekil 4.9 ve Şekil 4.10). Yapım tarihlerine ulaşılamasa da cephe özelliklerine bakılarak 1930 öncesi dönemde tasarlandığı söylenebilir.

Şekil 4.8 : Ziraat Bankası şube yapısı, İzmir, Konak (Url-21).

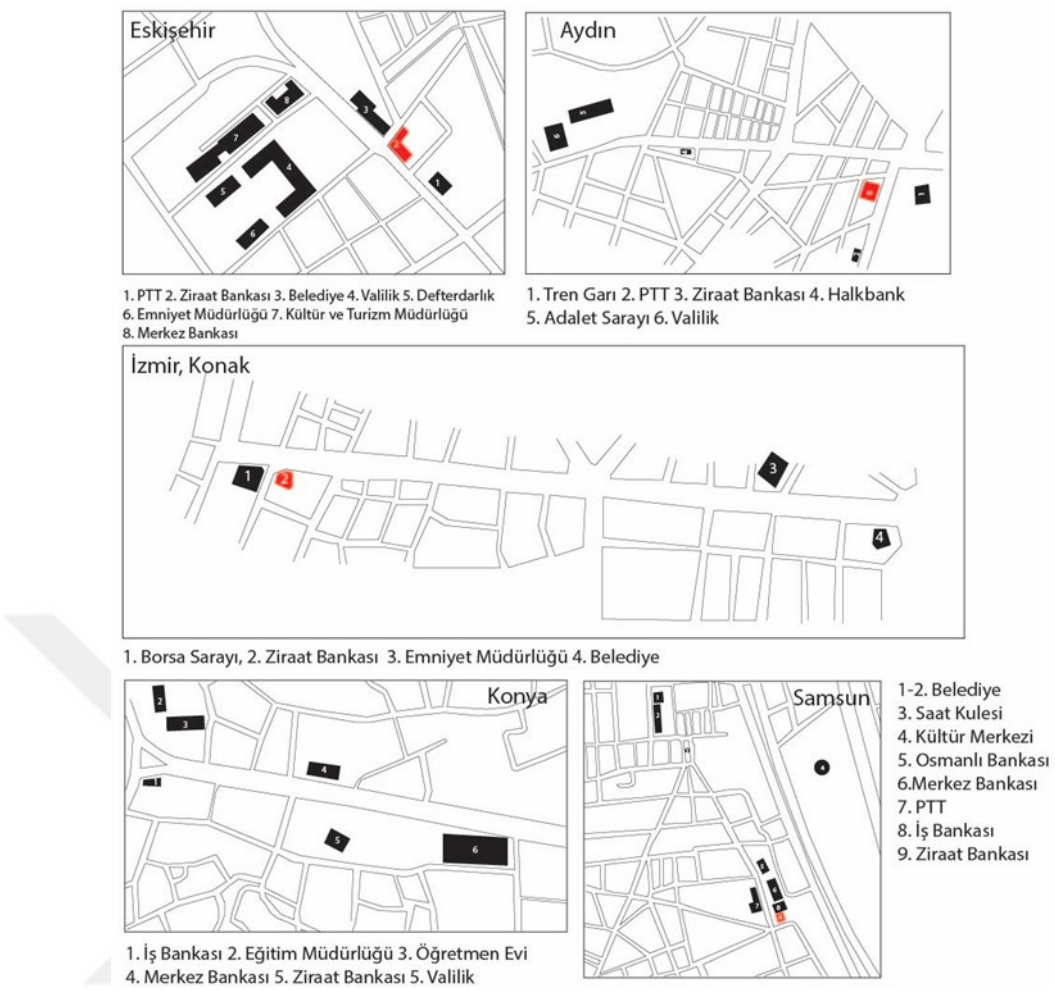

Şekil 4.9 : Ziraat Bankası şube yapısı, Konya (Url-22).

Şekil 4.10 : Ziraat Bankası şube yapısı, Samsun (Çilingir, 2020).

Yukarıda bahsi geçen yapıların kentler içinde bulunduğu konum incelendiğinde, farklı kentlerde, benzer binalarla birlikte yer aldıkları görülmektedir. Bu yapılar, Hükümet Konağı, Belediye Binası, Adliye, PTT, Emniyet Müdürlüğü gibi devlet yapılarıdır. Bazı kentlerde bu yapıların hepsini aynı anda görmek mümkünken, bazı kentlerde bir kısmı görülmektedir. Bu yapılara eşlik eden diğer banka binaları, devlet tiyatrosu, çeşitli müdürlükler gibi yapılar da görülebilmektedir. Kentlerin genelinde bu bölgeler bir meydanı çevreler ya da bir hattı takip eder konumdadır. (Şekil 4.11)

Şekil 4.11 : Eskişehir, Aydın, Konya ve Samsun şehirlerinde Ziraat Bankası yapılarının konumları (Yazar tarafından üretilmiştir).

Bu yapıların bir arada oluşu nedeniyle, devletin kentlerde kendini temsil etmek için bir hükümet merkezi oluşturduğu söylenebilir. Devlet kurumları ile işi olan bir kişi, kent içindeki bu bölgeye gelip bu binaları kullanacaktır. İnsanların devlet ile karşılaştığı ve ilişki kurduğu mekânların bu alanlar olduğu düşünüldüğünde, kişide oluşan devlet algısı da bu alanlar üzerinden olmaktadır. Bu noktada, devletin kendini nasıl temsil ettiği ve bunun zaman içindeki değişimi bu alanlardaki yapılar üzerinden okunabilir.

Samsun örneğinde bu durum, bir çeşit 'bankalar caddesi' ve caddenin bağlandığı yönetim merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu yapının korunduğu bu bölgede, zaman içinde yaşanan üslup değişimi de oldukça belirgindir. Osmanlı Bankası Yapısı (1891), Belediye Binası (1913-1915) ve Ziraat Bankası Yapısı (1909) bölgede karşımıza çıkan en eski tarihli yapılar arasındadır (Seyfi, 2015). Bu 19.yy sonu, 20.yy başı yapılarının ardından, üslûpsal özellikleri ile 20. Yüzyılın ilk çeyreğine

tarihlenebilecek Merkez Bankası binası ve PTT yapısı bölgeye yerleşmiştir. Daha sonra ise Belediye Ek Binası, İş Bankası Yapısı ve Ziraat Bankası ikinci şubesinin yapıldığı görülmektedir (şekil 4.12).

Şekil 4.12 : Samsun'da Ziraat Bankası'nın birlikte bulunduğu yapılar (Url-23).

Eskişehir örneğinde ise, benzer bir yapı grubunun bir meydan ve anıt etrafında toplandığı görülmektedir. Valilik yapısının önünde bırakılan boşluk ile bir meydan oluşturulmuş, meydanın ortasına yerleştirilmiş Atatürk anıtı ile alanın sembolik önemi arttırılmıştır. Bırakılan boşluğun etrafına yerleşen yapılar ile alanın meydan olma durumu tamamlanmıştır. Samsun örneğine kıyasla, Eskişehir'de yer alan yapılardaki tarihsel çeşitlilik daha kısıtlıdır (şekil 4.12).

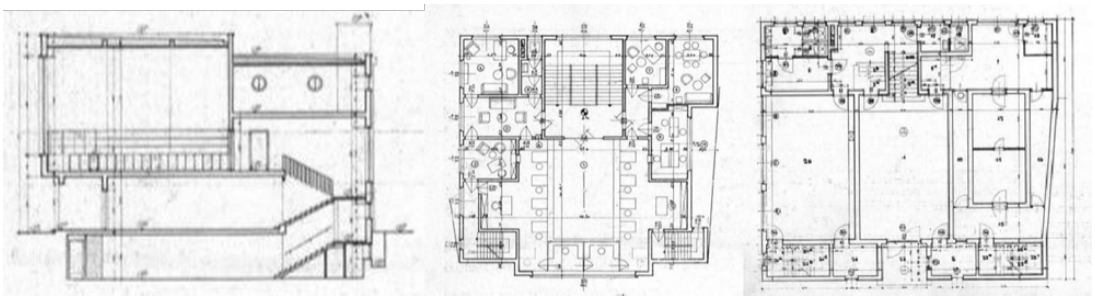
Bankanın büyük kent şubeleri arasında 1930 yılı öncesini işaret eden başka bir yapıya rastlanmamıştır. Ancak, Atasagun'un verdiği şube listesi göz önünde bulundurulduğunda, bu yapıların günümüze ulaşmamış olduğunu ya da bankanın bazı bölgelerde kiralama yöntemiyle mekân sağladığını düşündürmektedir (Atasagun, 1939, s. 129).

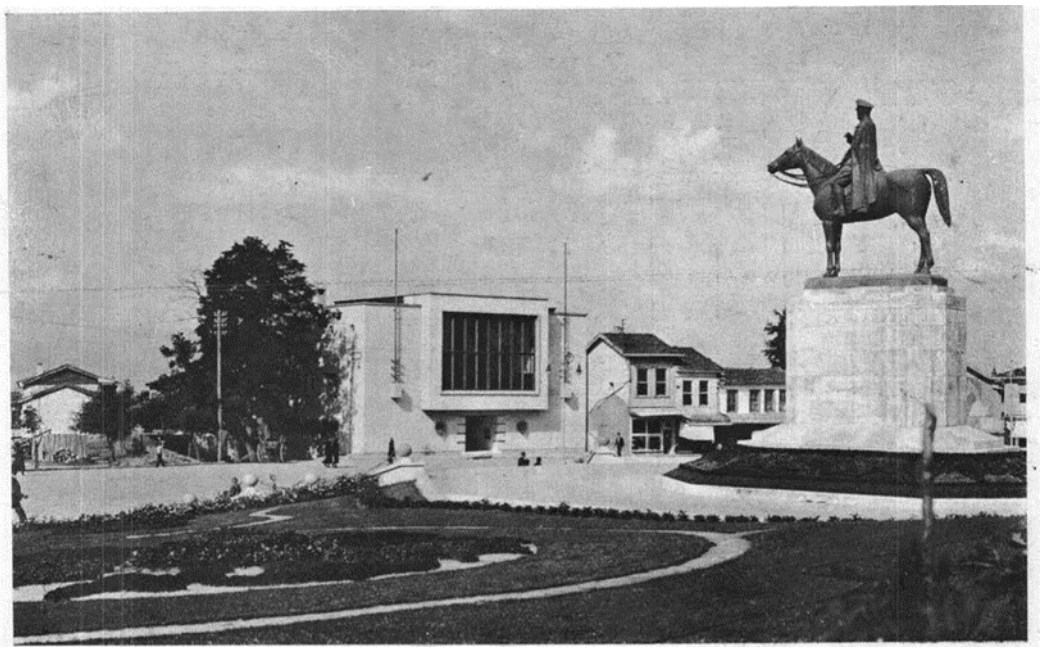
Şekil 4.13 : Eskişehir'de Ziraat Bankası'nın birlikte bulunduğu yapılar (Url-24).

Bankanın erken dönem büyük kent şubelerinin görünümünde de, kültür ve sanatın bütün alanları gibi 1930 yılı sonrasında keskin bir değişim yaşanmıştır. Mimari ürün ve söylemin, Osmanlı'ya ait olan her şeyden arındırıldığı 1930 sonrası dönemde, Ziraat Bankası yapıları da 1. Ulusal Mimari etkisinden sıyrılmıştır.

Bankanın bu değişiminin izlenebildiği en erken büyük kent örneklerinden biri Bursa şubesidir. Ziraat Bankası'nın Bursa şubesi 1936 yılında, daha sonra tip proje yarışmasının jüri üyeleri arasında da yer alacak olan Arif Hikmet Holtay tarafından tasarlanmıştır. Bursa'nın merkezinde, geniş bir meydanda yer alan yapı, cephe özellikleriyle ilk bakışta bankanın önceki yapılarından ayrılmaktadır (Şekil 4.14 ve Şekil 4.15). Meydana hâkim olacak şekilde konumlandırılan yapı, içerdiği fonksiyon ile kıyaslandığında, fonksiyon şemasının dışına çıkıp büyük boşluklar yaratmayacak ama meydanın ölçeğinde de kaybolmayacak boyutlarda tasarlanmıştır. Meydanın içinde İzmir, Çanakkale gibi şehirlerde de heykelleri olan Akademi'li heykeltraş Nijat Sirel'in Atatürk anıtı yer almaktadır (Uzun Aydın, 2013, s. 7). Atatürk heykeli karşısında yer alan yapı iki katlıdır. Sade beyaz cephesinden dikdörtgen prizma şeklinde dışarıya çıkarılan penceresi, cephenin arkasında yer alan yüksek tavanlı mekânı vurgular niteliktedir. Dönemin siyasi ortamı ve mimarinin temsil ettiği değerler göz önüne alındığında, ön cephesinde yer anıtsal penceresi ile Atatürk heykeline tam karşılık gelen yapının, içerde bir banka yapısı olmakla beraber, meydana anıtsallık katmaya yönelik tasarlandığı söylenebilir.

Şekil 4.14 : Bursa Ziraat Bankası şube yapısı kesit ve planlar, 1936, Arif Hikmet Holtay (Arkitekt, 1938).

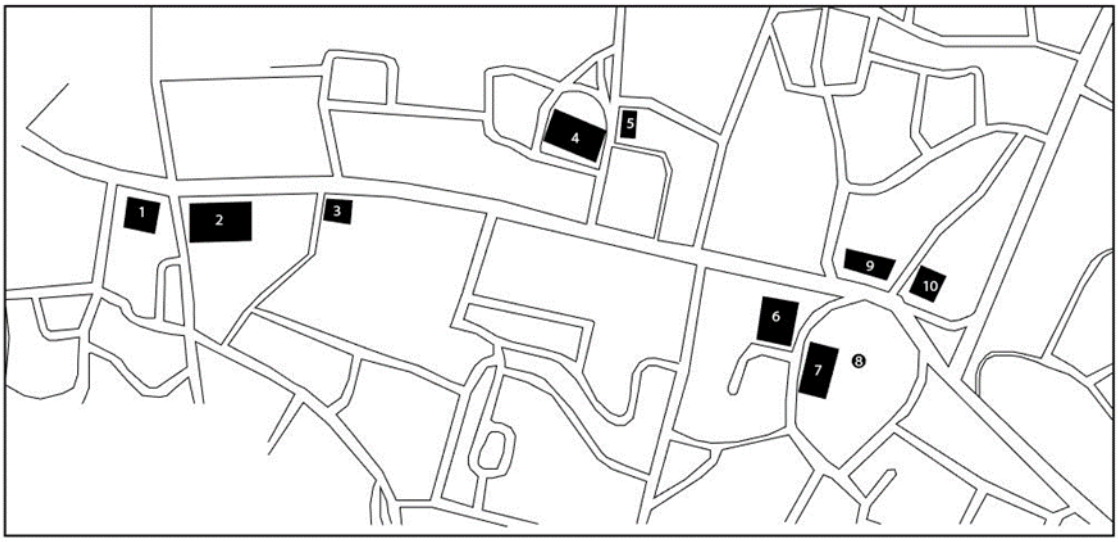

Şekil 4.15 : Bursa Ziraat Bankası şube yapısı, 1936, Arif Hikmet Holtay (Arkitekt, 1938).

Yapının bulunduğu meydanın 1938 yılındaki görünüşünün ardından alanda yapılaşma giderek artmış, zamanla bir park oluşturulup valilik binası yapılmıştır. Bu meydanı fiziksel olarak oluşturan yapı grubu içinde yer almamakla birlikte, meydanın çevresinde bulunan PTT, Belediye, sonraki tarihlerde İş Bankası, Devlet Tiyatrosu gibi yapılar bölgenin idari karakterini tanımlayıp bu karakterin devamlılığını gösterir niteliktedir. Ziraat Bankası'nın Arif Hikmet Holtay imzalı yapısı günümüze ulaşmamış, Ziraat Bankası olarak kullanılan başka bir yapı ile yer değiştirmiştir (Şekil 4.16). 1936 yılında Arkitekt dergisinde proje yayınlanırken, yapının meydanda Atatürk heykeli ile birlikte "şerefli" bir muhit yaratmaya çalıştığından bahseder (Holtay, 1936). Bugün bölge incelendiğinde, 1936 yılından bu yana görülen yapım faaliyetlerinin sonucunda, anıtsal bir meydan ve bölge oluştuğu söylenebilir (Şekil 4.17 ve Şekil 4.18).

Şekil 4.16 : Bursa'da Ziraat Bankası yapısının bulunduğu meydanın günümüzdeki hali ve yeni Ziraat Bankası yapısı (Url-25).

Şekil 4.17 : Bursa Ziraat Bankası şube yapısının bulunduğu alan ve diğer yapıların yerleşimi. 1. Ziraat Bankası, 2.PTT, 3. İş Bankası, 4. Belediye, 5. Yapı Kredi Bankası, 6. Valilik, 7. Yeni Kent Müzesi, 8. Atatürk Heykeli, 9. Devlet Tiyatrosu, 10. Eski Ziraat Bankası (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

Banka yapılarında Bursa şubesi ile başlayan bu değişimin ardından, yeni üslupta tasarlanmış birçok banka yapısı karşımıza çıkmaktadır. Modern cumhuriyet kentini oluşturan yapı gruplarının arasında, Ziraat Bankası yapıları da kendine görünür bir yer edinmiştir. Bu yapılar arasında dikkat çekenlerden biri de Kastamonu yapısıdır. Oldukça geniş bir meydan/park düzenlemesinin çevresinde yer alan bina grubuna dâhil olan yapının 40'lı yıllarda yapılmış olduğu söylenebilir. Söz konusu yapı grubu, Cumhuriyet Meydanı etrafında yerleştirilen Hükümet Konağı, eski okul binası, PTT, Cumhuriyet Anıtı ve Ziraat Bankası'nı kapsamaktadır (Şekil 4.19, Şekil 4.20, Şekil 4.21 ve Şekil 4.22). Vedat Tek tarafından tasarlanan hükümet konağı 1901 tarihli (Özkan, 1973, s. 48), Anadolu'nun ilk lise dengi okulu olan idadi binası ise 1887 tarihlidir.

Şekil 4.18 : Bursa Ziraat Bankası şubesinin birlikte bulunduğu yapılar (Url-26).

Geç Osmanlı dönemi yapıları arasında kendine yer bulan Ziraat Bankası yapısı, meydanda anıt ile birlikte yeni cumhuriyeti temsil etmektedir. Ziraat Bankası yapılarının genelinde olduğu gibi bu yapıda da giriş vurgulanmıştır. Köşeye yerleşen yapı girişi, iki sütun ile desteklenerek cephe geriye çekilmiş, köşe hattı yumuşatılarak ovalleştirilmiş ve birkaç basamak ile yükseltilmiştir. Yapının, girişin iki yanında kalan cepheleri birbirine eş olarak düzenlenmiş ve bu cephelerde de silmeler ve geri çekilen cephe parçaları ile bir ritim yakalanmıştır.

Şekil 4.19 : Kastamonu idadisi (Url-27).

Şekil 4.20 : Kastamonu hükümet konağı (Url-28).

Şekil 4.21 : Kastamonu Cumhuriyet Meydanı genel görünüm (Url-29).

Şekil 4.22 : Kastamonu Ziraat Bankası (Url-30).

İnci Arslanoğlu, görülen üslup değişimi sebebiyle bu dönemi 1923-1930 ve 1930-1938 olarak ikiye bölümde ele almıştır (Arslanoğlu, 2010). Erken dönem Cumhuriyet mimarlığında görülen çeşitli akımların biçim özelliklerinin tamamı, aynı dönemde büyük kentlerin merkezlerinde yapılmış Ziraat Bankası yapılarında da izlenebilmektedir. Banka'nın büyük kentlerdeki yapıları da prestij yapıları olarak adlandırılabilir. Yapılarda, fonksiyonun getirdiği ölçek büyümesinin yanında, yapılara

anıtsallık katmak için kullanılan yüksek katlar, cephe süslemeleri, simetri gibi plastik özelliklerin tümü 1923-1930 arası banka yapılarında görülmektedir.

4.1.2.2 İkinci sipariş dönemi: 1965-1980

40'lı yılların sonu ile 50'li yılları kapsayan ve kırsal alanın tümüne yayılan, yapım faaliyetlerinin hız kazandığı bu dönemin ardından Banka, çeşitli mimarlarla çalışmaya başlayarak mimarı belli olan yapı tasarımlarına ağırlık vermiştir. 60'lı yılların ortalarından başlayan bu süreç 70'li yılların sonuna dek sürer. Bu dönemde artan yapılaşma hızı sebebiyle, küçük yerleşimlerdeki yapıları takip etmek zorlaşsa da, mimarlarını bildiğimiz yapıları takip etmek hâla mümkündür.

Tip proje yarışmasından ve daha sonra Banka'nın açtığı anıt yarışmasından tanıdığımız mimarların bu dönemde Ziraat Bankası şube yapılarını tasarladıkları göze çarpmaktadır. Maruf Önal, Muhlis Türkmen, Muhteşem Giray, Nezih Eldem gibi Ziraat Bankası ile yarışmalarda yolu kesişmiş isimlerin yanında, Şevki Vanlı ve Doruk Pamir'in de Banka için yapılar tasarladığı görülmektedir.

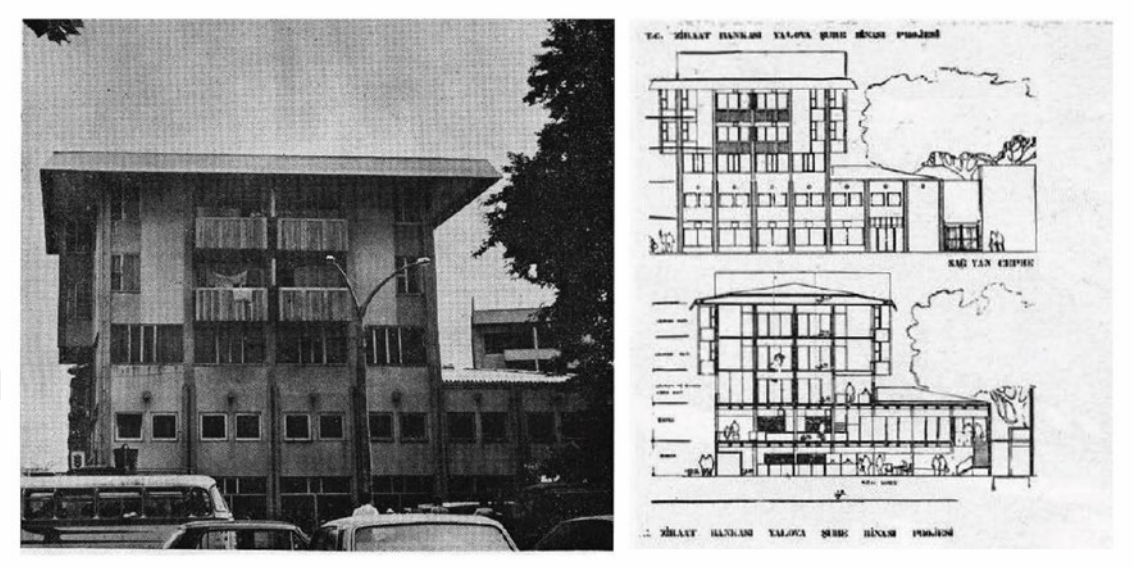
Bunlardan yapımı 1964 yılına tarihlenen Bakırköy şubesi Maruf Önal tarafından tasarlanmıştır (Şekil 4.23). Kendisi bu yapıdan bahsederken, bölgeyi sıklıkla ziyaret ettiğinden ve yapının özellikle sokak cephesini tasarlarken komşu evleri ve çıkmalarını referans aldığından bahsetmektedir (Öcal Al, 2018).

Zemin artı dört kattan oluşan yapıyı, önceki şube yapılarından ayıran en önemli özellik budur. Önceki şube yapıları bulundukları yere göre şekillenmekten ziyade, genel bir programın parçalarıyken bu yapı bulunduğu yerle doğrudan ilişki kurmaktadır.

Şekil 4.23 : Ziraat Bankası Bakırköy şube yapısı (Salt Araştırma).

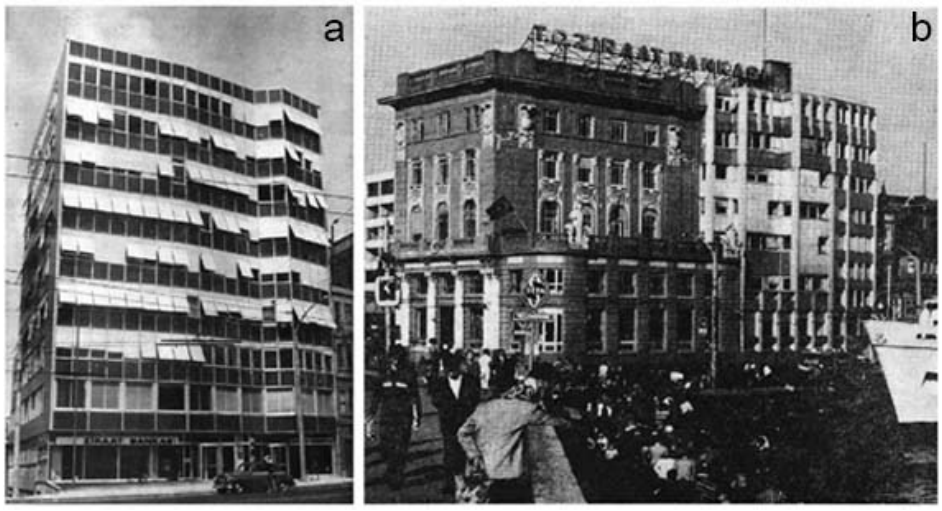
Benzer ölçekte tasarlanan bir diğer yapı, Yalova'da bulunan ve Muhlis Türkmen tarafından tasarlanan şube yapısıdır (Şekil 4.24). Hizmet ve lojman kısımlarından oluşan yapı, giriş katlarının hizmet binası olarak daha geniş bir alana oturması ve üst katlara lojmanların yerleştirilmesiyle geleneksel kurgunun dışına çıkılmamıştır.

Şekil 4.24 : Ziraat Bankası Yalova şube yapısı (Arkitekt, 1977).

1967 tarihinde bir başka yarışma katılımcısı ekip olan Asım Mutlu, Utarit İzgi, Esat Suher, Fazıl Aysu grubu tarafından tasarlanan ve Harbiye'de yer alan Başak Sigorta binası (Arkitekt) ve 1975 yılında Muhteşem Giray ve Nezih Eldem ortaklığında yapılan Karaköy Ek Binası (Arkitekt) ise ölçek olarak diğerlerinden büyüktürler (Şekil 4.25). Bulundukları konum ve içerdikleri fonksiyonlar düşünüldüğünde bu büyüme kaçınılmazdır. Başak Sigorta yapısı zemin katta Ziraat Bankası şubesi, üst katlarda ise Başak Sigorta ofisi olarak planlanmıştır. Bölgenin genelinde görülen çok katlı yapı tipi bu yapıda da karşımıza çıkmaktadır.

Bunlar dışında, 1963-1969 yılları arasında Şevki Vanlı tarafından tasarlandığı bilinen sekiz şube, 1957 yılında Doruk Pamir tarafından Burdur için tasarlanan bir şube yapısı, 1970 yılında Baysal-Birsel ortaklığıyla Adana için tasarlanan bir şube yapısı tespit edilmiştir. ve yeniden canlandırmacı süslemeleri ile tam bir dönem yapısıdır.

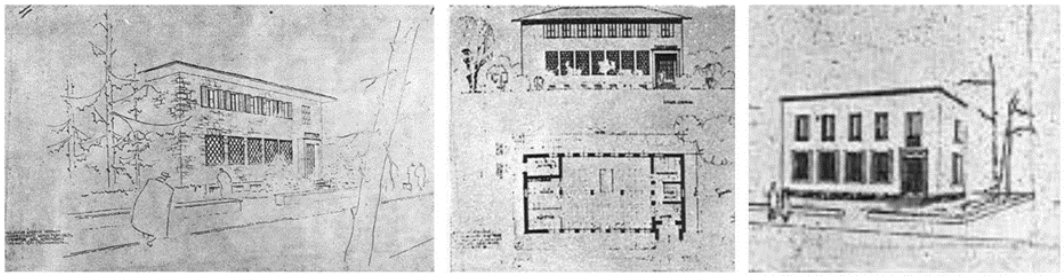
Şekil 4.25 : Ziraat Bankası yapıları, a. Harbiye, b. Karaköy (Arkitekt, 1967; Arkitekt 1975).

4.2 Yarışmalar ve Yarışma Projeleri

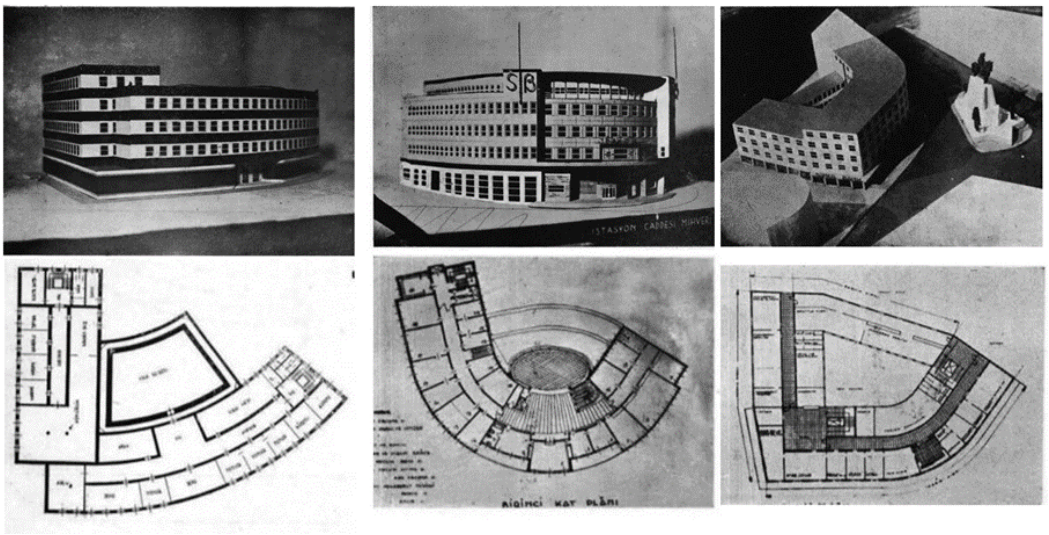
4.2.1 Yarışma ile yapı elde etme yöntemi

Proje elde etmenin sık kullanılan bir diğer yöntemi ise tasarım yarışmalarıdır. Gerek süreç gerek sonuç aşamalarıyla eğitici yanı yüksek olan yarışmalar, yapı elde etmenin bir yöntemi olsa da aynı anda bir tartışma ortamı yaratarak eleştirel fikir üretme platformları olarak da çalışırlar (Aksu, 2013, s. 2). Jüri üyelerinin belirlenmesi, şartnamenin oluşturulması, katılımcılara sınır getirilmesi ya da getirilmemesi yine işverenin tercihleri kapsamında olsa da belirli probleme yönelik tek bir çözümdense birçok çözümün oluşturulması diğer yöntemlere göre oldukça esnek bir süreç sunar. Mimarlar Odası'nın yarışmalar dizinine bakıldığında, ülkede 1930 yılından itibaren yarışmaların düzenlendiği görülmektedir. Türkiye'de 1930-2010 yılları arasında 758 yarışma olup bu yarışmaların büyük çoğunluğu Bayındırlık Bakanlığı tarafından kamu yapısı elde etmek üzere açılmıştır (Meltem, 2010, ss. 8-9). Bahsi geçen yarışmalar incelendiğinde, erken dönem yarışmaların jüri üyeleri ve ödül sahipleri kısıtlı bir çevrede değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Mimar sayısının az oluşu ve genel beğeniye hitap eden mimarlıkların sayılı oluşu bu sonuçların temel nedenidir. Yine bu dönemde yarışmacı projelerin birbirine benzer oluşu, problemi çözerken o kadar da esnek kalınamadığının bir göstergesidir (Şekil 4.26 ve Şekil 4.27). Sait Ali Köknar bu tarz yarışmaları "1.sürüm" olarak adlandırıp bu duruma sebep olarak istenilen binayı tarifleyecek denli ayrıntılı şartnameleri gösterir (Karabey ve Köknar, 2004). Şartnamenin belirleyiciliği, katılımcıların ve jüri üyelerinin sınırlı oluşu ve hâkim

beğeninin baskın oluşu erken dönem yarışmalarının eğitici ve katılımcı yönünü kısıtlar niteliktedir.

Şekil 4.26 : Ziraat Bankası Tip Proje Yarışması, 2. Yarışma, ödüllendirilen projelerden üçü, 1951 (Arkitekt, 1951).

Şekil 4.27 : Sümerbank proje yarışması ödüllü projeleri, 1935 (Arkitekt 1935).

Ziraat Bankası özelinde bakıldığında, kurumun dört kez yarışma ile tasarım elde etme yöntemine başvurduğu görülmektedir. Bu yarışmalardan 1951 yılında tekrarlanması ile birlikte iki kez açılmış olan, Şube ve Ajans binaları tip proje yarışması sonuçları ile ilginç bir örnektir. 1951 yılında açılan yarışmanın sonuçlarından memnun kalınmaması üzerine altı ay içinde yarışma tekrarlanmış ve bu kez istenilen nitelikte tasarımlara ulaşılabilmiştir. Bu yönü ile yarışma projelerinin geçirdiği değişim ve ödüllendirilen projelerin ortaklaştığı noktalar, kurumun ve seçici jürinin isteklerine doğrudan referans oluşturması açısından önemlidir. Yukarıda söz konusu edilen şartnamenin aşırı detaylı olup istenilen yapıyı tariflemesi durumu burada da geçerli gibi görünmekteyse de yarışmanın şartnamesine ulaşılamadığından kesin bir şey söylemek mümkün değildir. 1951 yılında düzenlenen yarışmada, istenilen tasarımlar iklime ve büyüklüğe göre sınıflandırılmış, yerle ve programla bağlantısı bu

sınıflandırmayla sınırlı kalmıştır (Arkitekt, 1951). Yarışmanın jüri üyeleri arasında Arif Hikmet Holtay, Kemali Söylemezoğlu ve Rahmi Bediz yer almaktadır (T.C. Ziraat Bankası Şube ve Ajans Tip Planları Proje Müsabakası Jüri Raporu, 1951, ss. 123-136). Birincilik ödülü verilmeyen bu ilk yarışmaya proje gönderen isimler arasında ise, Maruf Önal, Muhlis Türkmen, Muhteşem Giray gibi dönemin önemli isimleri ile yarışmadan sonra Ziraat Bankası danışman mimarı olarak işe başladığı varsayımı yapılabilecek Orhan Çakmakcıoğlu yer almaktadır. İlk yarışma sonuçlandıktan bir kaç ay sonra ikinci yarışma ilan edilmiş ve bu ikinci yarışmanın sonunda ilgili ödüller verilmiş, projeler başarılı bulunmuştur. Bu noktada, Ziraat Bankası'nın yarışma yöntemi ile tip proje elde ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak tip projelerin yapımına 40'lı yıllarda başlayıp altmışlara kadar devam edilmesine rağmen bu yapı grubunun içinde yarışmada ödül alan projeler yer almamıştır. Ziraat Bankası, banka yapıları dışında, aynı yıl açılan Mithat Paşa Anıt Mezarı proje yarışmasını (Arkitekt, 1951) ve 1954 tarihli "Köylü Zirai İşletmeleriyle İlgili Ev, Bina ve Tesisleri Tip Proje Müsabakası"nı da düzenlemiştir (Akay, 2018, s. 59).

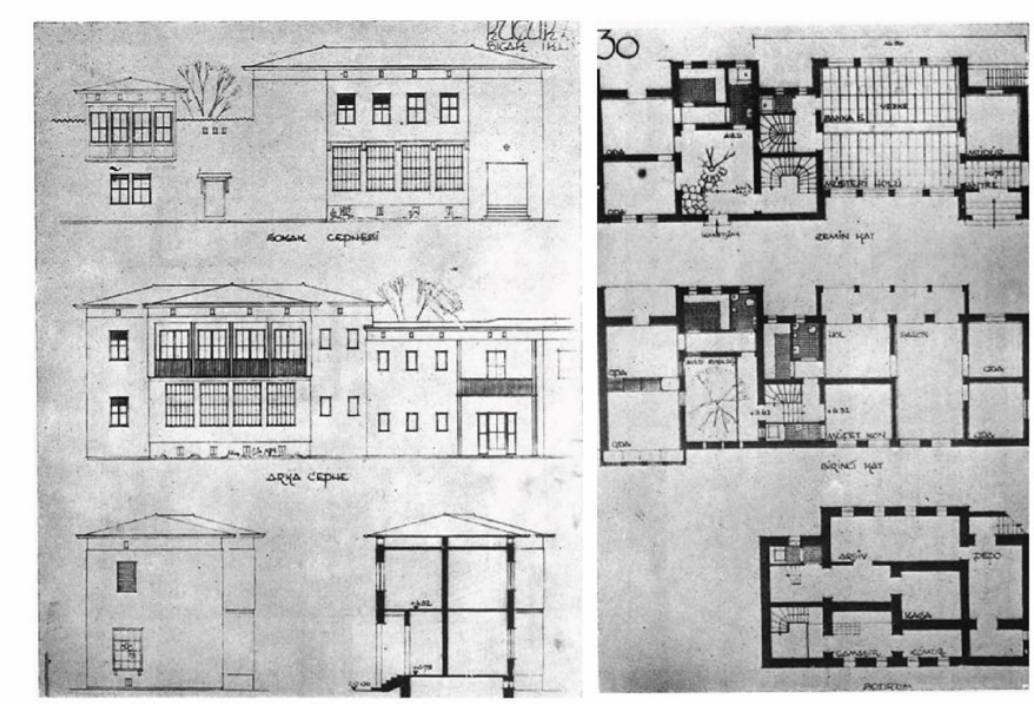
Ziraat Bankası süreç içinde kullanım ağırlıkları değişen bu yöntemlerle Anadolu'nun tümünde yapım faaliyetlerini sürdürmüştür. Kullanılan bu yöntemlerin dönemsel değişimleri, bu yöntemler kullanılarak elde edilen yapıların gösterdikleri farklılıklar ve yapıların dağılış biçimi, hem kurumun yapım faaliyetlerindeki rolüne dair yol gösterici olmakta hem de içinde bulunulan koşullarla ne denli ilişki kurulduğunu ortaya koymaktadır.

4.2.2 Ziraat Bankası yarışmaları ve tip proje yarışmasında yapılar

Ziraat Bankası yapıları söz konusu olduğunda, her ne kadar hiçbir proje doğrudan uygulanmamış olsa da 1951 yılında açılan tip proje yarışması, bankanın tercihlerini yansıtması açısından önemlidir. 1950'li yıllarda, tip proje elde etmek için sıklıkla yarışma açılmıştır. Bu yarışmalardan biri olan "T.C. Ziraat Bankası Şube ve Ajans Tip Plânları Proje Müsabakası" tekrarlanması ile ilginç bir örnektir. 1951 yılının ilk yarısında açılan yarışma Ağustos ayında 137 projenin katılımıyla sonlandığında, jüri raporunda "bankanın yüzde yüz istifadesine elverişli ve jürinin ittifak ile tavsiye edeceği bir teklifle karşılanamayışı" ve "projelerden hiç birinin olduğu gibi tatbik edilebilir vasıfta bulunmadığı" sebepleri belirtilerek çoğu ödül dağıtılmamış,

diğerlerinden daha iyi oldukları gerekçesiyle öne çıkan projelere mansiyon, bazılarına da ikincilik ve üçüncülük ödülleri verilmiştir (1951, s. 123). Proje kategorileri küçük, orta ve büyük olmak üzere boyutlarına göre üçe ayrılmış ve bu kategorilerin de sıcak ve soğuk iklim olmak üzere iki farklı şekilde tasarlanması istenmiştir. Bu ayrım ile toplamda altı kategoride projeler değerlendirilmiştir.

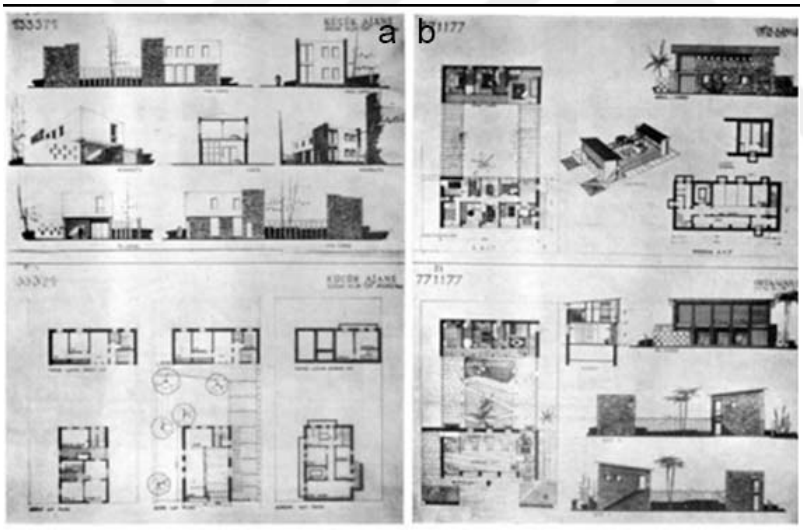
Ödüllendirilen projeler, çoğunlukla fazla hareketli hacimler ve süslemeye yönelik tasarımlar nedeniyle ekonomik olmamaları gerekçe gösterilerek eleştirilmiştir. Sıcak iklim için tasarlanan ve üçüncülük ödülüne layık görülen Atilla Arpat ve Aydemir Balkan tasarımı küçük ajans yapısı, fazla girintili çıkıntılı oluşu nedeniyle eleştirilip, plan çözümünün iyi olması sebebiyle ödüllendirilmiştir (Şekil 4.28). Tasarım incelendiğinde, kırma çatılı ve cumbayı andırır çıkıntılarıyla Ziraat Bankası'nın inşa edilmiş yapılarından daha fazla yerel motifler barındırdığı görülmektedir.

Şekil 4.28 : Atilla Arpat ve Aydemir Balkan'ın sıcak iklim için tasarlanmış küçük ajans projesi (Arkitekt, 1951).

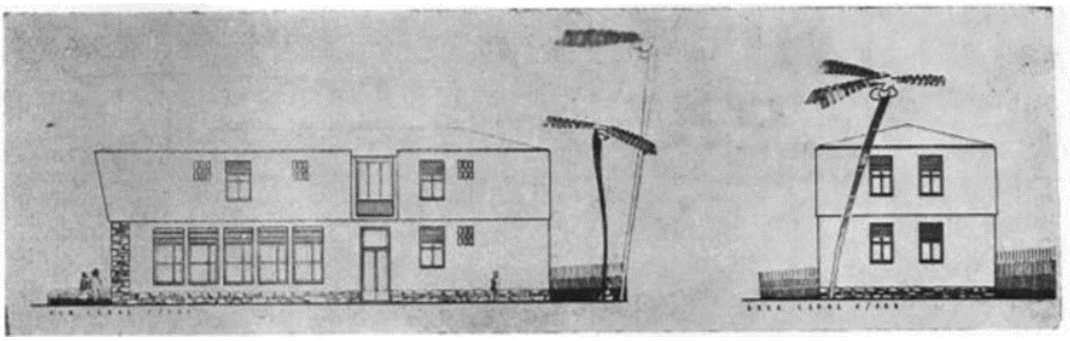
Küçük ajans yapılarının soğuk iklim için tasarlanıp üçüncülük ödülüne layık görülen Suha Taner, Affan Kırımlı ve Maruf Önal projesi de benzer bir şekilde inşaatının pahalı ve mimarisi dekoratif olması yönüyle eleştirilmiş, lojman ile bankanın ayrı oluşu ve farklı zamanlardan inşasına elverişli olması ise beğenilmiştir (Şekil 4.29). Bahsi geçen tasarım incelendiğinde, şube ve lojman yapılarının ayrılarak ortalarında bir bahçe oluşturulduğu ve yan cephe duvarlarının taş ile kaplandığı görülmektedir.

Lojman yapısının enine, banka yapısının boyuna konumlandırılması sebebiyle oluşan boyut farklılığı, bankanın ön cephesinin her iki yanına, lojman duvarlarıyla aynı hizada duvar parçaları yerleştirilerek çözülmüştür. Yalnızca kendini taşıyan bu duvarlar, hem banka alanının sınırını belirlemekte hem de içerideki bahçe için bir çit görevi görmektedir. Suha Taner, Affan Kırımlı ve Maruf Önal'ın yine sıcak iklim için tasarladıkları orta büyüklükteki ajans yapıları da aynı sebeplerle ikincilik ödülüne layık görülmüştür. Bu yapı incelendiğinde, tasarımın aynı prensipleri benimsediği görülür (şekil 4.39.). İklimin sıcak olması nedeniyle bu yapıda daha fazla cephe açıklığı ve gölgelik elemanı kullanıldığı ve üst kata dışarıdan merdivenle ulaşıldığı görülmektedir. Her iki tasarımda da lojman yapılarının ayrı oluşu ve ortalarında bir bahçe oluşu olumlu bulunmakla birlikte Ziraat Bankası'nın yapılı projelerinden hiç birinde bu özelliklere rastlanmaz. Kullanılan duvar elemanları ve yapı malzemeleri aynıdır. Aynı ekibin sıcak iklim için tasarladığı proje de mimarisinin dekoratif dolayısıyla gayrı iktisadi oluşuyla eleştirilmiştir (1951, s. 131).

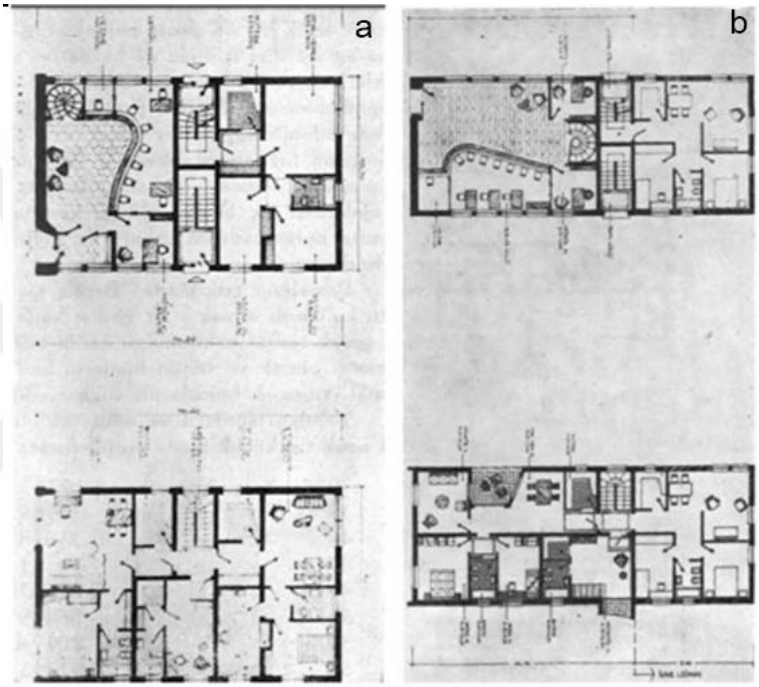

Şekil 4.29 : a. Soğuk iklim küçük ajans üçüncülük ödülü alan proje; b. Sıcak iklim orta ajans ikincilik ödülünü alan proje, Suha Taner, Affan Kırımlı ve Maruf Önal (Arkitekt, 1951).

Lojman ve banka kısımlarını birbirinden yapısal olarak ayıran bu örneklerin dışında ödüllendirilen projelerin tümünde, lojman ve banka ayrı çözülmüştür. Leyla Baydar ve Feyza Baydar ödül alan iki projelerinde de bu iki fonksiyonu sırt sırta gelecek ve merdiven kovalarıyla ayrılacak şekilde tasarlamışlardır (Şekil 4.30 ve Şekil 4.31). Üst katı bütünüyle lojman olarak kullanan bu tasarımlar, lojmanların tesisatlarının banka kısmına indirilmesi zor ve dekoratif taş kaplamaları nedeniyle eleştirilmiştir.

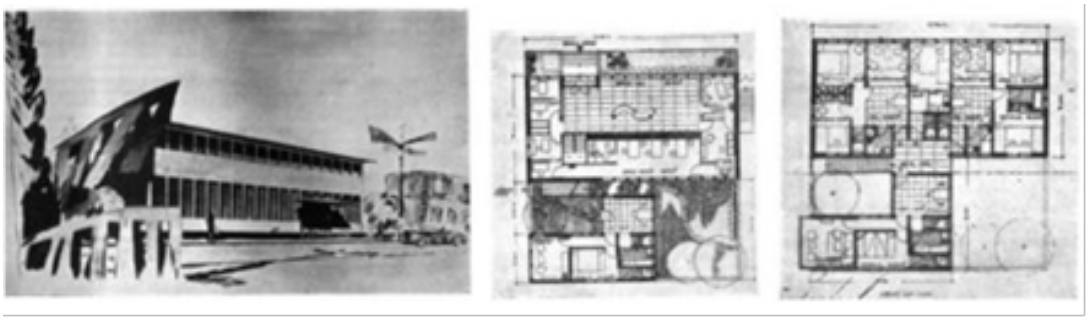

Şekil 4.30 : Sıcak bölge orta ajans için hazırlanmış proje, Leyla Baydar ve Ferzan Baydar (Arkitekt, 1951).

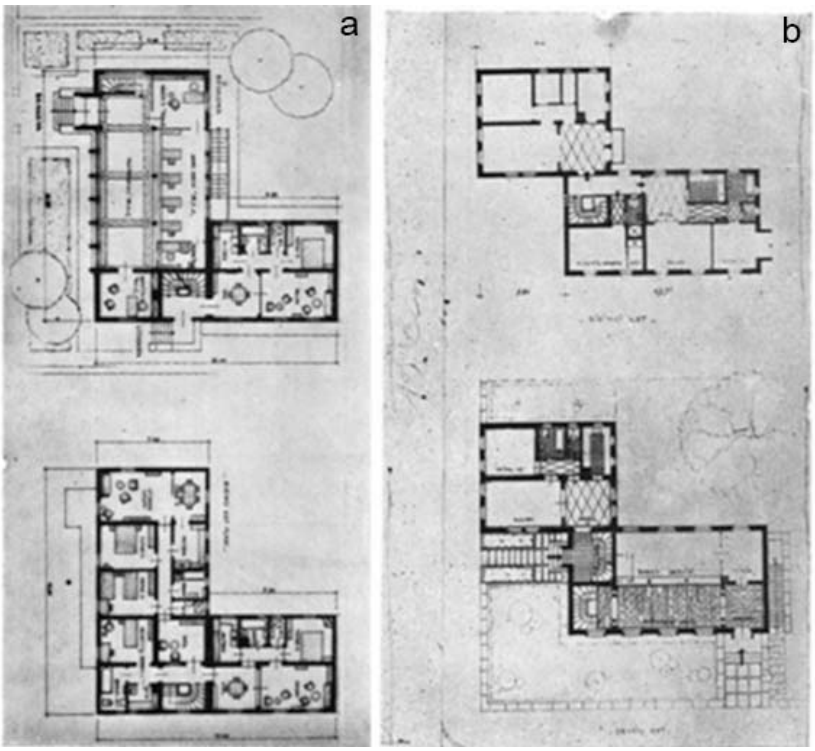

Şekil 4.31 : a. Soğuk bölge küçük ajans, b. Sıcak bölge orta ajans için hazırlanmış plan çözümeri, Leyla Baydar ve Ferzan Baydar (Arkitekt, 1951).

Giriş katında yan yana ya da sırt sırta gelecek şekilde çözülen lojman ve banka fonksiyonları, üst kata gelindiğinde bankacılık fonksiyonunun üstüne taşar (Şekil 4.32 ve Şekil 4.33). Bu da birbirinden oldukça farklı ihtiyaçlara cevap veren ve farklı hacimsel düzenlemelere sahip iki yapının birlikte tasarlanmasında problemler yaratmaktadır. Jüri raporunda, birincilik ödülünün verilmemesinin sebebi olarak da bu problemin aşılamaması gösterilmiştir. Bu problemi ortadan kaldırmak için fonksiyonları birbirinden tamamen ayrı birimler şeklinde çözen projeler ise ekonomik olmamaları gerekçesiyle birinci ödülü alamamışlardır.

Şekil 4.32 : Sıcak bölge büyük ajans, mansiyon ödülü almış proje, Muhteşem Giray, Muhlis Türkmen ve Ekrem Bahtoğlu (Arkitekt, 1951).

Şekil 4.33 : a. sıcak iklim, orta ajans mansiyon ödülü alan proje, Rüçhan Koşar, Fahri Yetman ve Vedat Onomay; b. Soğuk iklim, küçük ajans mansiyon ödülü alan proje, Lütfü Erdağ ve Reha Pamir (Arkitekt, 1951).

Arkitekt dergisinde yarışmanın sonuçları ve jüri raporu yayınlanırken, aynı sayı içinde yarışmanın tekrarlanacağına dair ilana da yer verilmiştir (Şekil 4.34). Bu yarışma yine sıcak ve soğuk iklim bölgelerine ayrılan, küçük ve büyük ajanslar ile şubeler için açılmıştır. İlanda, yarışmanın şartnamesinin bankadan temine dilmesi gerektiği belirtilmektedir ve herhangi bir yerde yayınlanmamıştır. Şartname metnine ulaşılamayan ikinci yarışmanın sonuçları ise projelerin birbirleriyle benzerlikleri yönünden oldukça ilginçtir.

PROJE MÜSABAKASI

T. C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğünden:

A) Bankamızın yurdun muhtelif İl ve İlçe Merkezlerinde yaptıracağı Banka binalarının soğuk ve sıcak iklim şartları gözönünde bulundurularak Şube ve Ajans olmak üzere altı tip Mimarî projelerinin tanzimi Türk vatandaşı Y. Mimar, Y. Mühendis, Mimar ve Mühendisler arasında müsabakaya konulmuştur.

B) Jüri tarafından seçilecek ve aşağıda dereceleri yazılı projelere hizalarındaki mükâfatlar net olarak ödenecektir.

	Küçük Ajans	Büyük Ajans	Şube
1 — Birinci mükâfat net	3000.00	3500.00	4500.00
2 — İkinci mükâfat net	1500.00	2000.00	3000.00
3 — Üçüncü mükâfat net	1000.00	1000.00	1250.00
4 — Birinci mansiyon mükâfat net	500.00	500.00	500.00
5 — İkinci mansiyon mükâfat net	500.00	500.00	500.00

Bu mükâfatlar her tip için sıcak ve soğuk iklimlere göre hazırlanacak iki projeye aittir. Bunlardan yalnız bir iklime ait olanı kazanıldığı takdirde proje sahibine bu mükâfatların yarısı verilecektir.

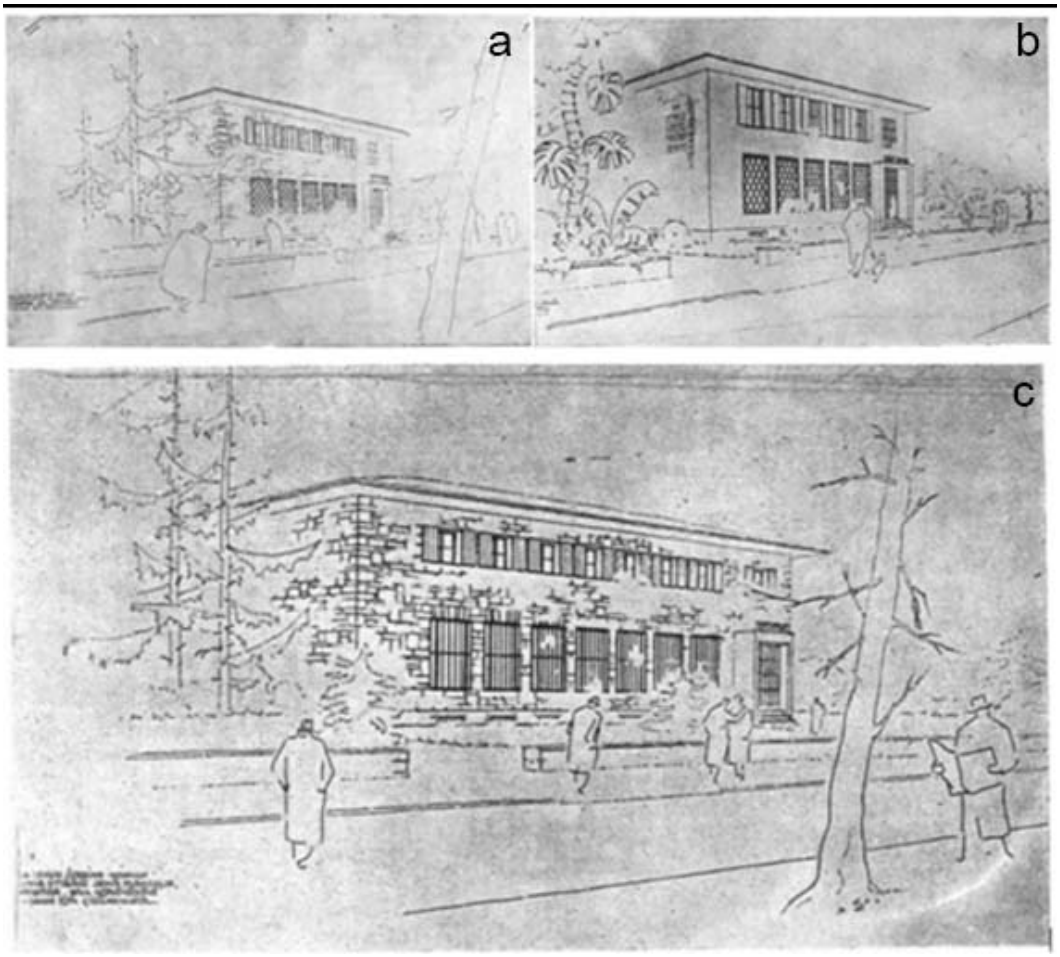
C) Bu müsabakaya ait şartnameler ile sair ilgili evrak Ankarada Genel Müdürlük İnşaat Müdürlüğünden ve İstanbul, İzmir, Adana'da Bankamız Şubelerinden beş lira bedel mukabilinde temin edilebilir.

D) Müsabakaya iştirak için tanzim edilecek projeler en geç 12/11/951 günü saat 18 e kadar makbuz mukabili Ankara Genel Müdürlük Haberleşme İşleri Müdürlüğüne teslim edilecektir. Posta ile gönderilecek projelerde vaki olacak gecikmeler kale alınmaz.

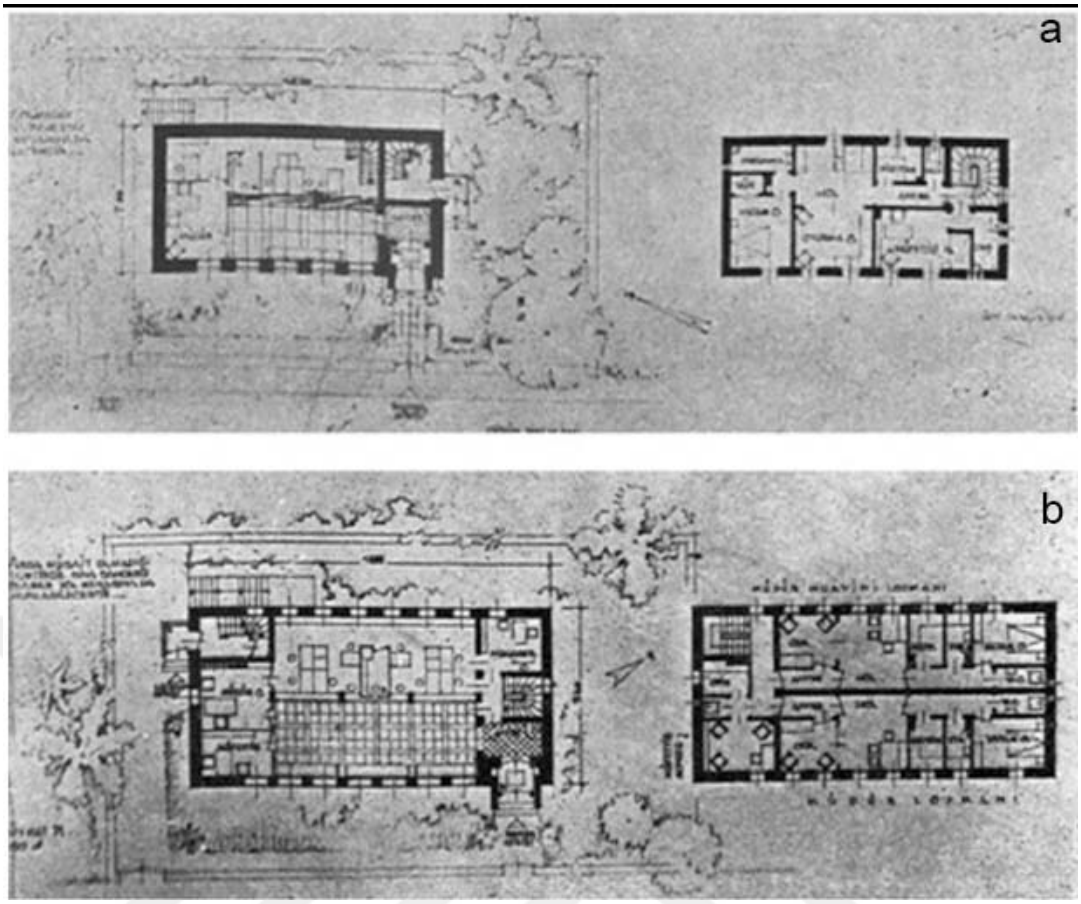
Şekil 4.34 : Yarışmanın tekrarına dair ilan (Arkitekt, 1951).

Kasım ayında sonuçlanan yarışmanın jüri raporunda, ilk yarışmanın tatmin edici sonuçlar vermemesinin ardından yarışma şartlarında değişiklik yapıldığını ve sonucun başarılı olduğu söylenmektedir (1951). Ödüllendirilen projelerin hemen hepsinin uygun bir arsa bulunması durumunda uygulanabilir olduğu sonucuna varılmıştır. Küçük ajans yapısı kategorisinde her iki iklim için, büyük ajans kategorisinde ise soğuk bölge için yaptığı tasarımlar ile birincilik ödülünü alan Eyüp Kömürcüoğlu'nun her üç tasarımı da ekonomik, basit ve mimari olarak düzgün tasarlanıp bu şartların bankanın isteğine uygun olduğu, işçilik ve malzemenin de ülke şartlarına uyumlu olduğu gerekçesiyle diğerlerinden üstün bulunmuş ve birincilik ödülü verilmiştir (1951). Kömürcüoğlu'nun birincilik ödülü kazanan tasarımları incelendiğinde birbirine oldukça benzer tasarımlar olduğu görülür (Şekil 4.35). Küçük ajans yapıları için yalnızca soğuk iklim için tasarlananın planı yayınlandığı için plan bazında sıcak

iklimle ne gibi farkları olduğu görülememekle birlikte, yayınlanan perspektiflerden sıcak iklimde yalnızca pencerelerin büyütüldüğü görülmektedir. Soğuk iklim için tasarlanan yapıların duvarlarının taş olduğu görülmekte, sıcak iklimde böyle bir detaya rastlanmamaktadır. Benzer prensipte tasarlanan büyük ajans yapısında ise yapının boyutu büyümüş, büyüyen boyuta bağlı planda da bazı değişiklikler yapılmışsa da temel olarak benzer çözümlere sahiplerdir (Şekil 4.36).

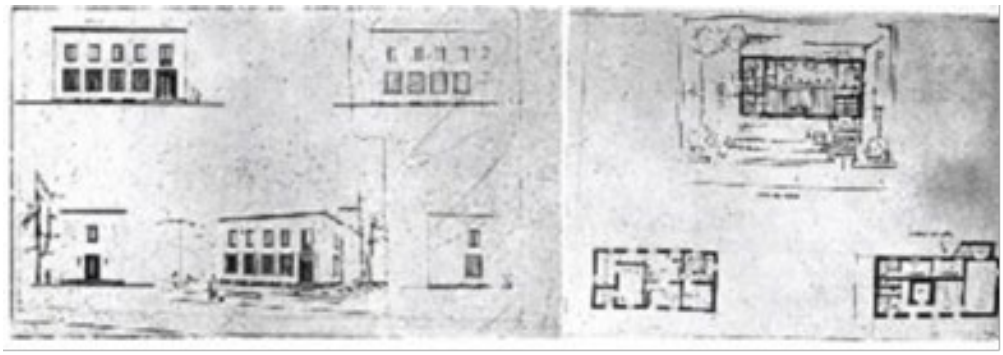

Şekil 4.35 : a. Küçük ajans soğuk iklim birincilik ödülü alan proje, b. Küçük ajans sıcak iklim birincilik ödülü alan proje, c. Büyük ajans soğuk iklim birincilik ödülü alan proje, Eyüp Kömürcüoğlı (Arkitekt, 1951).

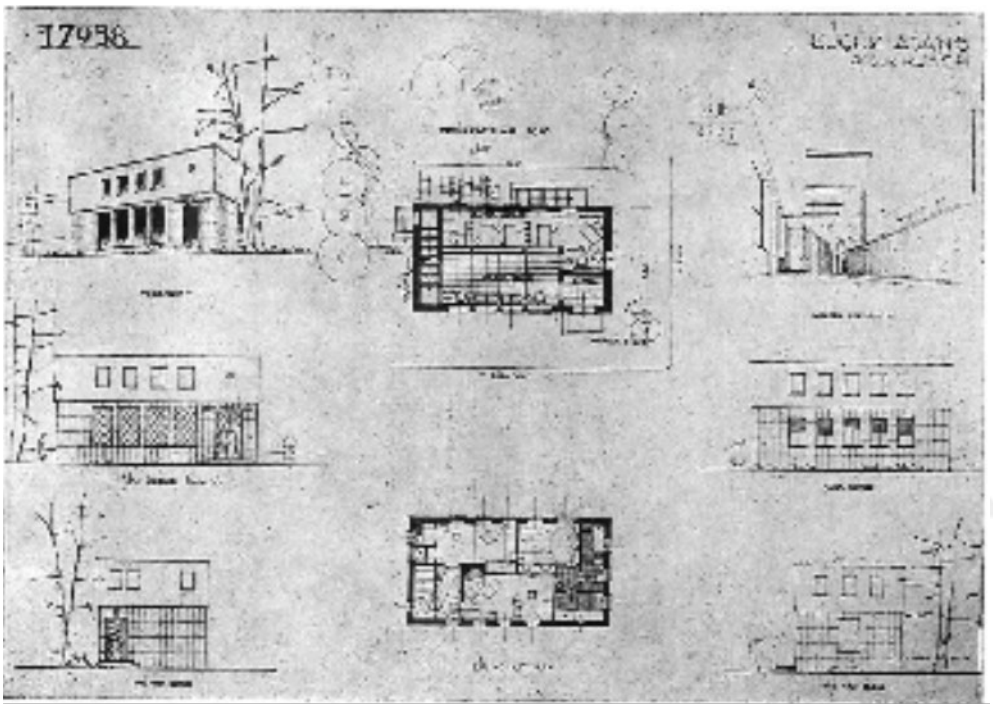

Şekil 4.36 : Soğuk iklim için tasarlanıp birincilik ödülü alan projeler, a. Küçük, b.Büyük ajans plan çözümleri, Eyüp Kömürcüoğlu (Arkitekt, 1951).

Mimarı aynı olan bu projelerdeki benzerlik aynı elden çıkması, dolayısıyla aynı prensipleri kullanması açısından beklenmedik değildir. Küçük ajans, soğuk iklim için yapılan tasarımlardan ikincilik ve üçüncülük ödülü verilen projelere bakıldığında şekilsel olarak oldukça benzer özelliklere sahip olduğu görülür. Cevdet Kösemen ve Affan Akyol tarafından tasarlanan her iki yapıda da birinci projede olduğu gibi köşeden giriş verilmiş, ritmik pencereler kullanmış ve giriş kat hizmet üst kat lojman olarak tasarlanmıştır (Şekil 4.37 ve Şekil 4.38). Açılan ilk yarışmada görülen, lojman ve banka fonksiyonlarının yapısal olarak ayrılığı bu yarışmada ödül grubuna giren hiçbir projede görülmemektedir. İkinci ve üçüncü ödülü alan projeler, lojman kat çözümlerindeki aksaklıklar sebebiyle eleştirilmekle birlikte yapıların mimarilerinin sakin, uygulamalarının kolay ve ekonomik oluşları sebebiyle bu ödüllere uygun bulunmuşlardır.

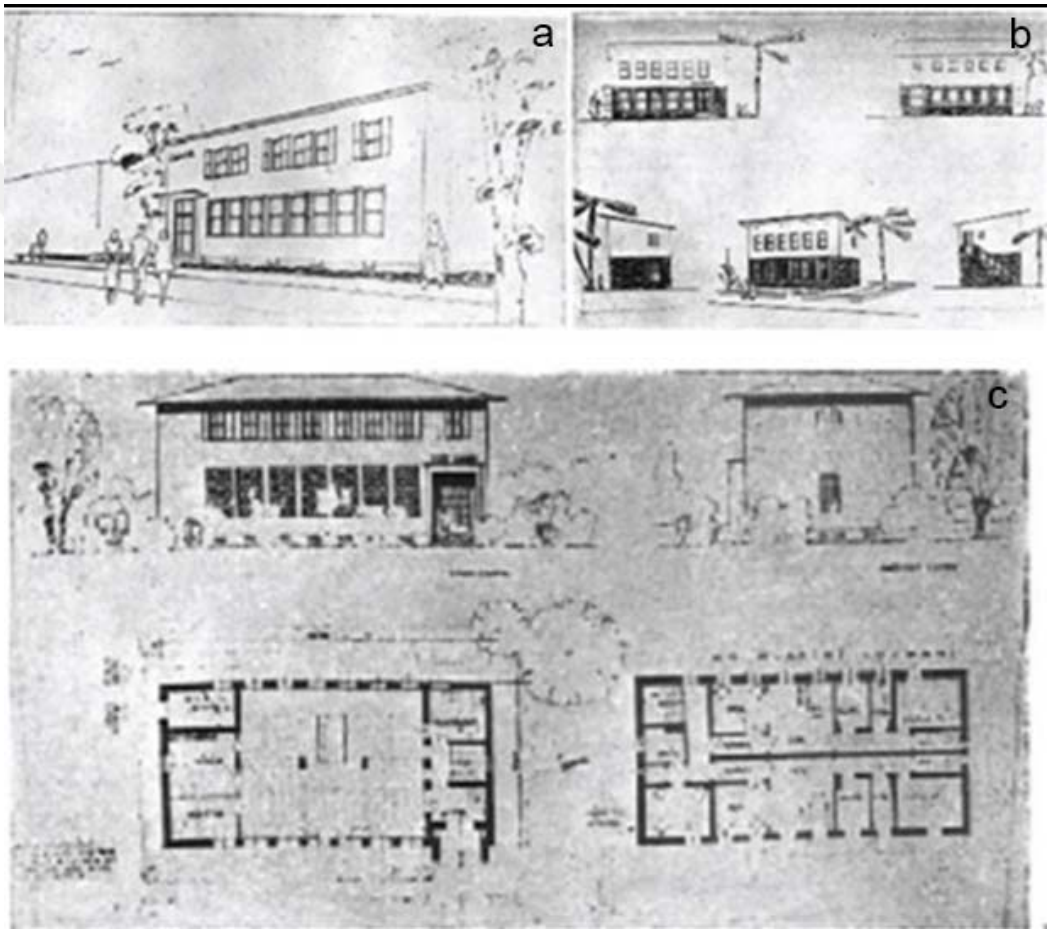
Şekil 4.37 : Küçük ajans, soğuk iklim, ikincilik ödülü alan proje, Cevdet Kösemen (Arkitekt, 1951).

Şekil 4.38 : Küçük ajans, soğuk iklim, üçüncülük ödülü alan proje, Affan Kırımlı (Arkitekt, 1951).

Bu benzerlik, ödüllendirilen diğer projeler arasında da vardır. Ajans binalarının çoğunun büyük ya da küçük oluşu fark etmeksizin, dikdörtgen planlı, alt kat bankacılık üst kat lojman hizmetleri kullanımlı, ritmik pencereleri olan ve köşe girişli yapılar olduğu görülür (Şekil 4.39). Yapılarda görülen bu benzerlik, ödül için belirlenen kıstaslarla ilgili olabileceği gibi, bu denli benzer projelerin üretilmiş olması da yalnızca seçim kıstaslarıyla açıklanamaz. Bu durum şartnamenin değiştirilen maddeleri arasında, tasarımları tek bir kütleye, alt kat bankacılık üst kat lojman olacak şekilde yönlendirecek şartlar olduğunu düşündürmektedir. Jüri raporunda sıklıkla tekrar edilen "sakin", "sade", "basit" mimari ile "kolay" ve "ekonomik" uygulama prensipleri, yapıları şekilsel olarak da benzeştirmiştir. Önceki yarışmada iki fazda inşayı mümkün

kıldığı için olumlu karşılanan, ayrılmış lojman birimleri ve hem banka hem lojman kullanımı için oluşturulmuş bahçe düzenlemeleri, bu defa ödül grubunun hiç birinde görülmemektedir. Yarışma jürisinin değişmediği göz önünde bulundurulduğunda, ayrı yapı, bahçe ve birincil öncelikte olmayan çeşitli mimari unsurların bu yarışmada görülmemesi ve önceki projelerin bankanın istifadesine uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilmesi; bu özelliklerin bankanın öncelikleri arasında yer almadığını göstermektedir. Hızlı ve çok sayıda yapı ihtiyacının doğduğu bu dönemde banka, inşası kolay, ucuz ve her yere adapte edilebilir yapılara yönlenmiş olmalıdır.

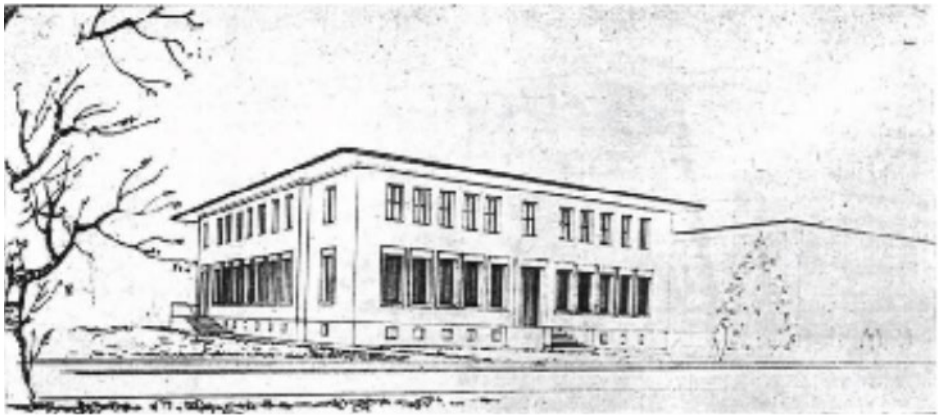
Şekil 4.39 : a. Büyük ajans soğuk iklim mansiyon ödülü, b. Küçük ajans sıcak bölge ikincilik ödülü, c. Küçük ajans, sıcak bölge bansiyon ödülü alan proje (Arkitekt, 1951).

Şube yapılarına bakıldığında ise yapı hacminin büyüdüğü, buna bağlı olarak planların kareye yaklaştığı görülmektedir. Ödül grubunda yer alan projelerin çoğunda ritmik pencereler ve ortada yer alan giriş ile simetrik cephe düzenleri oluşmuş, kareye yakın plan şemaları kullanılmış ve geniş saçaklar tercih edilmiştir. Şube tasarımlarından soğuk bölge kategorisinde birincilik, ikincilik ve mansiyon ödülleri verilirken sıcak bölge kategorisinde ilk üç ödül dağıtılmamış yalnızca mansiyonlar verilmiştir (1951).

Sıcak bölge şube kategorisinin bu şekilde değerlendirilme sebebi olarak, plan ile dış görünüşlerin birbirini tamamlayamaması ve program dışı tekliflerin oluşu sebep gösterilmiştir (1951). Soğuk iklim şube kategorisinde birincilik ödülü alan tasarım, mimarisinin "kuru" olmasıyla eleştirilirken plan çözümünün çeşitli açılardan iyi olması sebebiyle birincilik ödülüne layık görüldüğü; ikincilik ödülünü alan tasarımın ise dış mimarisinin ağır başlı ve banka karakterini çok iyi yansıtır olması sebebiyle planda bazı aksaklıklar olmasına rağmen ikincilik ödülüne layık görüldüğü belirtilmektedir. Bahsi geçen her iki proje de geniş saçaklı, ritmik pencere düzenleri olan, ortadan giriş ile simetrik cephe düzeni sağlanmış tasarımlardır (Şekil 4.40 ve Şekil 4.41). Birincilik ödülü alan projede giriş kat ve üst kat bir silme ile ayrılmaktadır. İkinci ödülü alan tasarımda ise yarım bodrum katı ile yapı yükseltilmiştir. İki tasarım arasında prensipte çok büyük farklar olmamakla birlikte bazı oransal farklılıklar ve pencere etrafında kullanılan vurgulu gölgelikler ikinci tasarımı daha heybetli ve ciddi göstermektedir. Bu ufak farklılıklar ikinci yapının cephe özelliklerine övgü getirirken ilkinin "kuru" bulunmasının sebebidir. İki projenin plan çözümleri de temelde aynı prensipleri kullanmaktadır: Her iki yapıda da müşteri holüne geçmeden, girişin iki yanına çeşitli hacimler yerleştirilmiş ve bu sayede giriş ile hol arasında bir geçit oluşturulmuş; binanın hacminden kaynaklanan karanlık alanların giderilmesi için ise müşteri holünün üzerine ışıklık yerleştirilmiş ve bu sayede hem alt kat hem lojman katı aydınlatılmıştır (Şekil 4.42 ve Şekil 4.43).

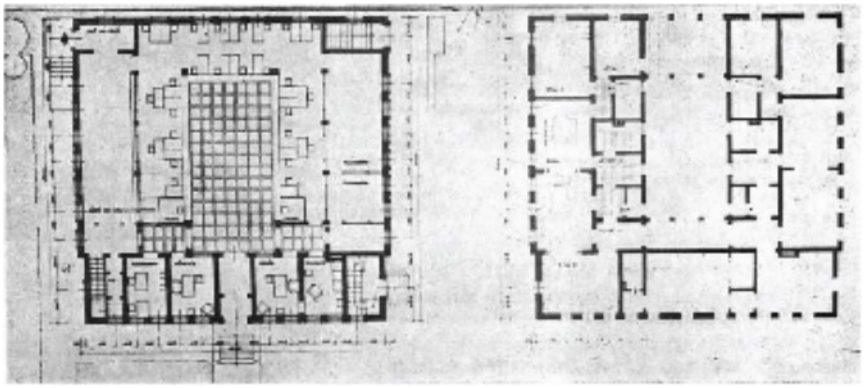
Şekil 4.40 : Soğuk iklim şube yaoısı birincilik ödülü alan proje, B. Serbes, O. Çakmakcıoğlu (Arkitekt, 1951).

Şekil 4.41 : Soğuk iklim şube yapısı ikincilik ödülü A. Tayman, İ. Ural, K. Kalaycıoğlu ve B. Görkem (Arkitekt, 1951).

Şekil 4.42 : Soğuk iklim şube yapısı birincilik ödülü alan projenin planları (Arkitekt, 1951).

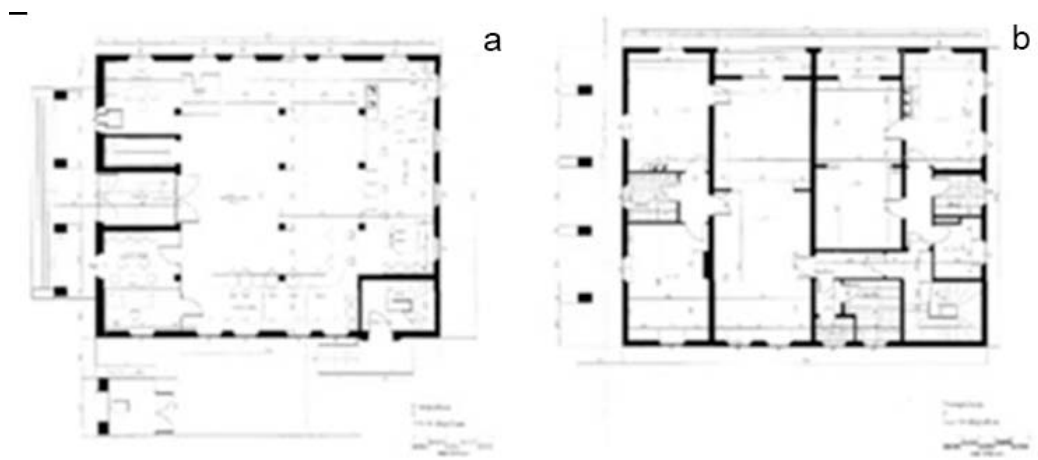
Şekil 4.43 : Soğuk iklim şube yapısı ikincilik ödülü alan projenin planları (Arkitekt, 1951).

Bu plan şemaları, bankanın tip projeyle uygulanmış projelerinin çoğu ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, Silivri ve Merzifon banka yapıları ele alındığında her ne kadar şekilsel farklılıklar olsa da girişin yanına konumlandırılmış hacimlerle holden önce bir geçit oluşturulduğu görülmektedir (Şekil 4.44 ve Şekil 4.45.). Ölçek olarak daha büyük olan Merzifon yapısında, müşteri holünün üzerine aydınlık boşluğu yerleştirilerek ışık alımı sağlanmıştır. Her iki yapıda da köşeye yerleştirilen merdiven ile katlar arası

ulaşım sağlanmaktadır. Merzifon yapısının 1946 yılında tamamlandığı, Silivri yapısının ise 1953 yılında tamamlanmasına rağmen tip proje ile uygulanan aynı tipin diğer örneklerinin 40'lı yılların sonunda görülmeye başlanması, bu uygulanmış projelerin yarışma projeleri ile ilişkili olmadığını göstermektedir. Yine şekilsel olarak özellikle ön cephede büyük farklılıklar göstermelerine karşın yapılı projeler, ritmik ve simetrik pencere düzenleri, yarım bodrum katları ve kareye yakın dikdörtgen planlarıyla yarışma projelerine benzer özelliklere sahiptirler. İlk yarışmada görülen parçalı çözümler, yerel malzeme kullanımı ve "dekoratif" mimarlıkların, bankanın yapılı projelerinde görülmemesi de bankanın kendine uygun olan mimariyi tanımladığını ve ikinci yarışma için bu kıstasın ön planda tutulduğunu, hatta şartnameye eklendiğini destekler niteliktedir.

Şekil 4.44 : Ziraat Bankası Merzifon şube yapısı planları, a. Giriş kat, b. Lojman kat, 1946 (Ziraat Bankası arşivi)

Şekil 4.45 : Ziraat Bankası Silivri şube yapısı planları, a. Giriş kat, b. Lojman kat, 1951 (Silivri Belediyesi arşivi).

4.3 Uygulanan Tip Projeler

4.3.1 Tip Proje ile yapı elde etme yöntemi

Bir diğer yapı elde etme yöntemi olarak tip projeler öne çıkmaktadır. Özellikle 1945-65 yılları arasında Banka'nın yapım faaliyetleri içindeki yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda ilgi çekici bir hale gelmektedir. Banka'nın tip proje ile elde ettiği yapılardan önce tip proje kavramına ve Türkiye'deki kullanımına bakmak, bu yöntemin kullanılma sebeplerini ve sonuçlarını göz önünde bulundurmak adına faydalı olacaktır.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde tip kelimesi, mecaz ve yan anlamları dışında "Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan." ve "Tür, çeşit." (Url-31) olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiştir. Kelimenin Fransızca anlamları arasında Türkçe'deki anlamına ek olarak, "Bir dizi özellik tarafından tanımlanan ideal model" ve "Özellikler kümesi" (Url-32) anlamları yer almaktadır. Kelime kökeni Yunanca "týpos" kelimesine dayanmakta ve kelmenin etimolojik kökeni basılacak olan iz, kabartma anlamlarını içermektedir (Bingöl, 2007, s. 7) Oxford sözlüğü de benzer bir şekilde kelimenin İngilizcesi için "Basılan ya da yazılan harf karakteri" anlamını içermektedir. Bu haliyle kelimenin diğer dillerde sahip olduğu anlamlar Türkçe'de "klişe" kelimesi ile karşılanmakta olup, bu anlamlar Türkçe tip kelimesinin karşılıkları arasında yer almamaktadır.* Bütün anlamlardan yola çıkılarak mimarlıkta tip proje kavramı tartışmaya açıldığında, sabit ve belli özellikleri kendinde toplayıp, bu özelliklerin sonucu ortaya çıkan belirlenmiş bir "kalıp" projeyi nitelemektedir. Bu "kalıp" proje yere, zamana ve mekâna göre çeşitlenmeyip inşa sürecinde de temel noktalarda farklılık göstermez. Tip proje yönteminin eleştirildiği temel nokta da bu değişmezliktir. Bulunduğu yer ile ilişki kurması olanaksız olan tip projelerin belirlendikten sonra uzun yıllar uygulanmış olması, zamanın getirdiği değişimlere de adapte olmadığı anlamına gelir.

Tip proje kullanarak yapı yapmak ülke tarihinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kamu yapılarının elde edilmesinde kullanılan bu yöntem, mimarinin yerle olan ilişkisini yok sayması nedeniyle sağlıklı bir yöntem gibi görünmese de, hızlı ve ekonomik olması sebebiyle devlet tarafından tercih edilmiş olmalıdır. Sıkça uygulandığı yıllarda hem tip proje yönteminin doğurduğu sıkıntılar hem de kamunun

yapı elde etme biçimleri tartışmalı konular olmuştur. 1967 yılında Mimarlık dergisinde "Kamu Sektöründe Mimari Projelendirme Sorunu Üzerine" adıyla çıkan yazıda, kamu kuruluşlarının içinde bulunan birimlerde yapılan çalışmalarla, yapı ihtiyacının %50'sının tip proje, %40'ının ise avan proje aşamasında müteahhide verilerek karşılandığını ve özel mimarlık bürolarının kamu yapılarının tasarımında çok az söz sahibi olabildiği söylenmektedir (Özbilen, 1967, s. 23). Yöntemin, içeri kapalılık ve hızlı üretim baskısı sebebiyle nitelikli olamamasının yanı sıra mimarlara çalışacak imkân yaratmaması sebebiyle de eleştirilmektedir. Mimari niteliğe ve mimarlık mesleğinin durumuna yönelik bu kaygıların dile getirilmesinin yanında tip projelerin avantajlı yanının bir yanılgıdan ibaret olduğuna dair söylemler de vardır. Tip proje yönteminin avantajlı yönleri olarak gösterilen hızlı ve ekonomik üretim üzerine 1976 yılında yapılan bir çalışma, yöntemin kullanıldığı yapıları maliyet ve süre ölçütlerine göre tasniflemiş ve bahsedilen avantajın geçerli olmadığı sonucuna varmıştır (Okan, 1976, ss. 42-48). Uygulama aşamasında karşılaşılan değişiklikler sebebiyle artan maliyet ve uzayan yapım süresi istatistiklerini değerlendiren bu çalışmaya karşın, projelendirme sürecinin tek sefere mahsus olmasının getirdiği zaman ve maliyet kazancı bu yöntemin uzun yıllar uygulanmasının sebebidir. Bu yanılgıya düşülmesinin sebebi, kamu yönetimi nezdinde nitelikli projelendirme için harcanan vakit ve paranın boşa harcanmış gibi algılanması olmalıdır.

1940 - 1960 yılları arasında çeşitli İlkokul, Ortaokul, Hastane ve Cami yapıları bu yöntemle inşa edilmiştir. 1966 yılında Arkitekt dergisinde yayınlanan yazıda Haluk Baysal, "Geleneksel bir hal almış olan yetersiz, eksik ve yerine uymayan tip projeler (…)" ifadesi tip proje uygulamasını döneminde ne denli yaygın olduğunu göstermektedir (Arkitekt, 1966, ss. 3-4). Bayındırlık Bakanlığı'nın tip projeye en çok başvurduğu yapılar, hastane, belediye binası, okul gibi ülke geneline yaygın ve sayıca çok olan yapılardır. Eğitim yapılarındaki eksiklik, eğitim sistemindeki değişiklikler, göçler, nüfus artışları gibi sebeplerle günümüzde de kapanmamış olup bu yapıların uygulanmasında tip proje yöntemi hâlâ tercih edilmekte, yönteme dair tartışmalar da güncelliğini korumaktadır. 2004 yılında Mimarlık dergisinde, ilköğretim okulları için hazırlanan tip projeler üzerine düzenlenen forumun yazıya dökülmüş halinden de anladığımız üzere, tip proje olgusu tartışılmaya devam etmektedir. Bahsi geçen yazıda Yavuz Özkaya, ilk karşı çıkan kurum olması gerekirken sürecin içinde yer alan üniversiteleri eleştirirken, Aydan Balamir ise tipi bütün detaylardan, yere ait

özelliklerden ve çeşitlemelerden ayırarak oluşturmanın iyi sonuçlara götüreceğini savunmaktadır. Köse ve Barkul da yaptıkları çalışma ile bu yapıların uygulama esnasında revize edilerek bazı fonksiyonlarını tamamıyla ya da kısmen yitirdiğini söylemektedir (2012, s. 100). Tip olarak hazırlanmış projenin uygulaması incelendiğine yapı formunun sabit tutulup cephede ve planlarda değişiklik yapıldığı görülmektedir (Şekil 4.46). Bu da projenin tasarım sürecinde alınan kararların değişmek zorunda kaldığını gösterir.

Şekil 4.46 : Üstte okul için hazırlanan tip projenin, altta uygulanmış halinin planı (Köse ve Barkul, 2012).

Mesleki bağlamda yapılan bu tartışmaların dışında, ülke çapında artan yapı ihtiyacı, tip proje yönteminin bu denli yaygınlaşmasının sebebi olarak görülebilir. Batur, erken dönem bayındırlık çalışmalarını anlatırken yalnızca yapı bazında değil kent ölçeğinde de, belli yapıları, caddeleri ve çevre düzenlemesini içeren tip programların uygulandığından bahseder (1998, s. 215). Batur'un bahsettiği "tip program" esasen aynı prensipleri taşıyan kent planlarının uygulanmasıdır. Yerleşimde bir meydan oluşturulup kamu yapılarının buraya yerleştirilmesi ya da kenti boydan boya geçen bir bulvarın açılması gibi ortak unsurlar taşısa da, tip proje ile tanımlanan yöntemden ziyade benzer unsurları içeren bir fikrin ortak parçalarıdır. Bu da tip proje kavramına

farklı bir bakış açısı getirmek adına önemli bir tanımlama biçimidir: Tip projeler yalnızca aynı yapıyı tekrar etmek için değil benzer prensipleri sürdürmek için de kullanılabilir. Öte yandan Cumhuriyetin ilk elli yılındaki yapı malzemesi ve kalifiye eleman azlığının yanında, geçirilen ekonomik krizler de yapı üretiminin nitelikli ve sağlıklı ilerleyebilmesi için gerekli koşulların sağlanamamasında etkili olmuştur (Sey, 1998, ss. 25-35). Nitekim Atilla Yücel de tip projelerin genellikle ucuz ve hızlı yapı üretimini sağlamak amacıyla kullanıldığını ve bunun da bir çeşit mimari endüstrileşme olduğunu belirtir (Aktaran Engin Yıldız, 2001, s. 17). Bütün bu tanımların ortak noktası önceden belirlenmiş kararların oluşudur. Bu da uygulanış sebepleri değişse bile tip projeyi yerle ve zamanla ilişkili bir mimarlıktan ziyade bir ideanın biçimlendirilip standardize edilmiş yapısal ürünü haline getirir.

Okul, hastane gibi yapılarda oldukça sık karşımıza çıkan tip proje alışkanlıkları Ziraat Bankası şube ve ajans yapıları için de bir yöntem olmuştur. Gelişen teşkilat şemasıyla birlikte hem yeni yerleşimlere şube açması hem de hali hazırda varlık gösterdiği yerlerde yeni yapı ihtiyaçlarının doğmasıyla yapım faaliyetleri hızlanmıştır. Bu yapı ihtiyacını karşılamak için tip proje yöntemine başvurulmuş, 1945-1965 yılları arasında, Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış tip projeler uygulanmıştır. Bu yapıların tam sayıları kestirilememekle birlikte, Ziraat Bankası tarafından sağlanan listede 50 yapı görülmekte olup, listede yer almayan tip proje yapılarına da rastlanmıştır. Var olan tip projenin, farklı özelliklere sahip yerlere uygulanabilmesi için banka bünyesinde yer alan bir teknik ya da mimari ofis tarafından sürekli revize ve takip ediliyor olması gerekmektedir. Bu mimari ofisin varlığını, 1945 yılında Arkitekt dergisinde çıkan bir haberle desteklemek mümkündür. Ziraat Bankası, biri İstanbul biri Anadolu'da çalışmak üzere iki mimar aramaktadır (Haberler, 1945, s. 140). Mimarlardan birinin çalışacağı yerin "Anadolu" olarak tanımlanması, uygulama esnasında görevli olup gezici bir görev yapma şekline dair izlenim yaratmaktadır. Ancak 1980 yılında yine Arkitekt dergisinde yayınlanan bir biyografiden Orhan Çakmakcıoğlu'nun 1951-60 yılları arasında Ziraat Bankası danışman mimarlığını yapması dışında, bu ofiste kimlerin çalıştığına ulaşılamamıştır (Antalya Saklıkent Dağ Oteli Projesi, 1980, s. 67).

Banka'nın kuruluşu gereği kasabalarda teşkilatlanışı farklı iklimsel özelliklere sahip geniş bir alanda yayılması anlamına gelmektedir. Uygulanan tip projelerin dağılımı incelendiğinden birbirinden oldukça farklı coğrafyalarda yer almalarına rağmen iklime

göre karakterize edilmedikleri görülmektedir. Bahsi geçen tip projelerden en yaygın olanı ülke genelinde geniş bir alanda uygulanmıştır. Sayısı 50'nin üzerinde olan bu yapılar ön cephe özellikleri ve fonksiyon şemalarıyla büyük benzerlikler taşımakla birlikte, ön cephe dışında kalan cepheler ve yapının plan bağlamında biçimlenişi farklılıklar göstermektedir (Şekil 4.47). Bu tipin kendi içinde de varyasyonları vardır.

Şekil 4.47 : Ziraat Bankası'nın tip proje ile uygulanmış yapılarından örnekler, a.Avanos (1954), b. Alaşehir (1951), c. Ladik (1951), d. Tatvan (bilinmiyor), e.Silivri (1953), f. Ortak cephe şeması.

Ülkenin farklı coğrafyalarında bulunup farklı iklim koşullarıyla iç içe olan bu yapıların aynı biçimsel özellikleri göstermesi, iklime ve bölgeye göre karakterize edilmemiş tip proje anlayışını göstermektedir. Yapıların ön cephesi işlevsel olarak bir karşılama mekânı oluştururken aynı zamanda Ziraat Bankası'nı kurum olarak temsil eden yüzüdür. Simetrik düzenlenmiş cephenin üstündeki saçak uzatılarak iki kat boyunca devam eden ince kolonlarla desteklenmiştir. Bu da yapının girişinde bir geçiş mekânı oluşturmuş ve ikinci bir cephe haline gelmiştir. Bu ikincil cephe, arkasında yer alan cephenin farklılıklarını da önemsiz kılmaktadır.

Ziraat Bankası'na ait olan arsalarda çoğu ayrık nizam olan yapıların cephesi genellikle önünde bir boşluk ya da meydan barındırır. Bu meydan etrafında ya da yakınında diğer kamu binalarıyla birlikte bulunan yapılar Ziraat Bankası'nı kolonlu cephesi ve geniş saçaklarıyla temsil eder.

Ön cepheler neredeyse birebir aynı olmakla birlikte, bu cephenin arkasında kalan yapı çeşitlenmeler göstermektedir. Yerleşilen alanın genişliğine ve formuna göre ana cephenin arkasında kalan mekân bazen uzatılmıştır. Bu uzatma ya da ekler yapılırken cephe yüzeyinin gerisinde olmasına dikkat edilmiş ve cephe ile birlikte algılanmasının

önüne geçilmiştir (Şekil 4.48). Cephenin tekil görünümüne gösterilen bu özen ve değişmezlik, projede devamlı korunan ve "tip" oluşturan unsurun esasen cephe olduğunu göstermektedir.

Şekil 4.48 : Ziraat Bankası için tip proje ile uygulanmış ve ek almış örnekler, a. Çan, b. Vezirköprü, c. Düzce.

Çoğu yapının planında ve hacminde görülen değişikliklere rağmen cephede katı bir tip izlenmişken cephede esneklik gösteren uygulamalar da vardır. Yerle ilişkili değişiklikler bir çeşit zorunluluk gibi algılanabilse de yalnızca kolon düzenlerinde yapılan değişiklikler ilginçtir. Gümüşhacıköy ve Dörtyol yapılarının yerleştiği arazi özellikleri yatay yönde genişleyen yapıyı gerektirmiş olabilir. Ancak Kargı ve Bilecik örneklerinde cephenin sütun düzenlerinde yapılan değişikliğin şekilsel bir karar olduğu ve bir zorunluluktan kaynaklanmadığı aşikârdır. Kargı örneğinde kolonlar yarıda kesilmiş ve bir döşeme ile kapatılarak balkon haline getirilmiştir. Yapıların neredeyse tümünde üst katın lojman olarak kullanılışı ve balkonların yan cephelere yerleştirilişi bu kararın yalnızca balkon ihtiyacından kaynaklanmayıp bir tercih oluşunu yansıtmaktadır.

Sayıca çoğunlukta olan bu tipin dört farklı çeşitlemesi bulunmaktadır. Bu çeşitlemelerden sayıca en çok olanı dört kolonlu cephesiyle yukarıda yer alan örneklerdir. Bu temel tipe kıyasla sayıca az olmakla birlikte diğer çeşitlemelere de ülkenin çeşitli coğrafyalarında rastlanmaktadır. Bu çeşitlemelerden ilki girişi altı kolonla oluşturulmuş ve girişteki kabul mekânı bazısında saçak altında oluştururken bazılarında ise ön cephede yapılan çekilmeyle sağlanmıştır (Şekil 4.49). Bu yapıların ana kütlesi, ilk çeşitlemeye kıyasla daha büyüktür ve hiçbirinde prizmatik şekli bozacak bir ekleme ya da düzeltme yapılmamıştır.

Şekil 4.49 : Ziraat Bankası için tip proje ile uygulanıp farklılaşan yapılar, a.Gümüşhacıköy, b. Kargı, c. Bilecik, d. Dörtyol.

Son durumdaki metrekareleri arasında kayda değer bir fark olmayışı, bu yapıların daha büyük hacimli tasarlandığı ve ihtiyacı karşıladığı ancak daha küçük yerleşimlere yapılan ilk çeşitlemenin küçük ana hacminin zamanla ihtiyacı karşılayamamasıyla genişletildiği fikrini vermektedir. Yapıların 1950'li yıllardaki çizimlerine ulaşılamadığı için eklemelerin orijinal yapılarda olup olmadığına ya da ne zaman yapıldığına dair veriler bilinmemektedir.

Uygulanan üçüncü çeşitlemede ise cephenin tümü giriş mekânı olarak kurgulanmış ve yan duvarlar uzatılarak yarı açık bir mekân elde edilmiştir. Elde edilen bu mekânın arası dört adet kolon ile desteklenmiştir. Bu çeşitlemenin giriş cephesi bütüncül olduğu için arkasında kalan mekân da enine daha geniş olabilmiştir (Şekil 4.51).

Şekil 4.50 : Ziraat Bankası için tip projeyle uygulanmış büyük şube yapıları, a.Merzifon, b. Sinop, c. Balıkesir, d. Edirne, e. Yozgat, f. Salihli.

Şekil 4.51 : Ziraat Bankası için tip proje ile uygulanan şube yapıları, a. Pazar, b.İnegöl, c. Görele, d. Yenişehir.

Ziraat Bankası'nın sağladığı tip proje listesinde yer alan diğerlerinden farklı tekil bir yapı dikkat çekmektedir. Bayburt'ta yer alan yapı bodrum artı iki kat olarak tasarlanıp, banka ve lojman işlevlerini karşılayan giriş kata giriş, diğerlerinin aksine köşeden

verilmiş ve giriş boşluğu köşede oluşturulmuştur. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapının yalnızca giriş cephesi değil, köşenin her iki yanında bulunan cephe de görünür haldedir. Ziraat Bankası'nın sağladığı tip proje listesinde, Bayburt yapısına benzer bir örnek daha yoktur. Ancak bu yapı, diğer yapıların bir başka varyasyonu olarak nitelendirilemeyecek kadar faklı görünmektedir. Yapıya dair inceleme yapıldığında Tokat ve Ödemiş'te de aynı yapı tipiyle uygulanmış şubeler bulunmuştur. Bu da uygulamada olan bir başka tipin varlığına işaret eder. Aynı ya da benzer bölgede yer almamaları bunun bölgesel bir uygulama olmadığını gösterir. Yapı şekilsel olarak diğer tiplerle ortaklaşmasa da benzer tasarım kaygılarına sahiptir. İki kat boyunca uzanan kolon elemanı yine girişi vurgulamak için bu yapılarda da bu defa tekil olarak kullanılmıştır. Kolonla desteklenip yapının köşesinde cephelerin içeri çekilmesiyle oluşturulan giriş mekânı diğer yapılarda olduğu gibi davetkâr bir ara mekândır.

Ziraat Bankası'nın yoğun yapı stoğu içinde tam olarak kaç yapının tip projelerle yapıldığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Banka'nın ülke genelinde tüm kasabalarda şube açmış oluşu bu incelemeyi zorlaştırmaktadır. Ancak kurumun sağladığı liste ve yapılan araştırmalar sonucu 53 yapı tespit edilebilmiştir.

4.3.2 Ziraat Bankası'nın tip proje ile uygulanmış yapıları

Anadolu'ya dağılmış Ziraat Bankası yapıları içinde, tip proje ile uygulanan şube yapıları çoğunluğu oluşturmaktadır. 1945-1960 yılları arasında ülke genelinde hızlı bir yapım faaliyeti gösteren Banka'nın tip proje ile yapılmış şubeleri ülke genelinde dağılmış durumdadır. 1943 yılından 1971 yılına gelene dek 525 yeni şube açılmıştır (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 90). Ziraat Bankası'nın hali hazırdaki şube sayısı da göz önünde bulundurulduğunda, bu bölümde incelenecek olan tip proje ile uygulanan yapıların bir kısmının eski şubelerin yeni binaları bir kısmının ise yeni açılan şubeler olduğu düşünülmektedir. Ziraat Bankası'nın teşkilat şemasına bakıldığında, 1977 yılında bölge müdürlükleri kurulana kadar, kazalar vilayetlere vilayetler de doğrudan genel müdürlüğe bağlı şekilde çalıştığı görülür (Atasagun, 1938, s. 110). Yalnızca Bergama, Edremit, Nazilli, Ayvalık gibi sermayesi fazla kazalar doğrudan genel müdürlüğe bağlıdır (Atasagun, 1938, s. 115). Bu durumda, 1945-1960 yılları arasında açılan şubelerin bölgesel teşkilatlanmaya değil ülke genelindeki dağılıma ve ihtiyaca göre açıldığı söylenebilir.

Banka'nın Anadolu'daki yapılarının tespit edilebilmesi için, öncelikle şube sayıları ve bu şubelerin dağılımını incelemek gerekir. Yusuf Saim Atasagun'un belirttiğine göre, 1938 yılında, Hakkâri hariç bütün kent merkezlerinde olmak üzere toplam 262 Ziraat Bankası şube ve ajansı vardır ve bu tarihte ülkede 435 kaza bulunmaktadır (1938, s. 127). Bu durumda, 262 şube ajansın 61'i illerin merkez ilçelerinde, 201 tanesi kazalarda bulunurken 172 ilçede ise Ziraat Bankası bulunmamaktadır. Haritalar incelendiğinde, tarımsal üretimin desteklenmesi ve üretici ile birlikte kırsal alanın örgütlenmesi Batı Anadolu'dan başlamıştır. Bunun başlıca sebebi olarak iklim koşulları gösterilebileceği gibi, merkezi devletin ülkenin diğer kesimlerinde henüz tam olarak güçlenememesi de gösterilebilir. Yukarıda çizilen çerçevede, Anadolu'daki banka yapıları incelendiğinde, küçük yerleşimlerde 1945 yılının öncesine tarihlenen yapıya rastlanmamaktadır. Bu bilgiye erişilememesinin sebebi, bu yapıların günümüze ulaşmaması olabileceği gibi, Banka'nın bu alanlarda erken dönemde yapı inşa ettirmek yerine var olan yapılara yerleşmeyi tercih etmesi de olabilir. Banka'nın genellikle yapılarının kullanım devamlılığını sağlaması ve geçmişinde kiralama yöntemiyle çeşitli mekânlarda barınması bu olasılığı destekler niteliktedir (Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası, 1973, s. 10). 1945 tarihi sonrasında, küçük yerleşimlerde de banka yapıları tespit edilebilir hale gelmekte ve bu yapıların büyük bir çoğunluğu halen kullanılmaktadır.

Bu dönemde yapılan yapılar incelendiğinde, birbiriyle büyük oranda benzeşen ve ülke geneline dağılmış Ziraat Bankası şube yapıları karşımıza çıkmaktadır. Ziraat Bankası tarafından sağlanan proje listesinde tek bir başlık altında toplanan bu yapılar tip projeyle uygulanmış ve dört alt başlıkta gruplanabilecek ancak temelde aynı tipin varyasyonları olan yapılardır. Elde edilen ve tümü tip proje ile yapılmış yapılardan yalnızca Bayburt yapısı, bütün listeden ayrılmaktadır. Bu yapının listede neden yer aldığına dair detaylı bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, yerleşimlerde Ziraat Bankası tespiti yapıldığında bu yapının aynısı olan iki yapıya daha rastlanmıştır. Ziraat Bankası tarafından sağlanan liste tümüyle kapsayıcı olmamakla birlikte, uygulanan tip projelerin detayına dair bilgi de içermemektedir. Yapıların tümünü detaylı bir şekilde incelemek çalışma kapsamında mümkün olamayacağından, farklı varyasyonların farklı bölgelerde yer alan örnekleri üzerinden ilerlenecektir.

Banka'nın tip proje ile uygulanan yapılarından baskın olarak karşımıza çıkan tip, cephesinde iki kat boyunca yükselen dört kolonu ve uzun saçakları ile girişinde portikli

bir karşılama mekânı oluşturmaktadır. Bu kolonlu cephe, iki ayrı katta yer alan banka fonksiyonu ile konut fonksiyonunun cephede gösterdikleri farklı özelliklerin üzerine eklenen ve yapının kimliğini oluşturan ayrı bir katmandır. Ziraat Bankası yapılarının kent içindeki tanınırlığını da bu cephe oluşturmaktadır. Yapıların yerleşim içindeki konumlarının, genellikle bir meydan etrafında ya da geniş bir cadde kenarında oluşu bu cepheyi daha da önemli kılmaktadır. Kamu yapılarıyla sarılı meydanlarda Ziraat Bankası'nın da o yıllarda çoğu yerde aynı olan cephesi de kendine yer bulmuştur.

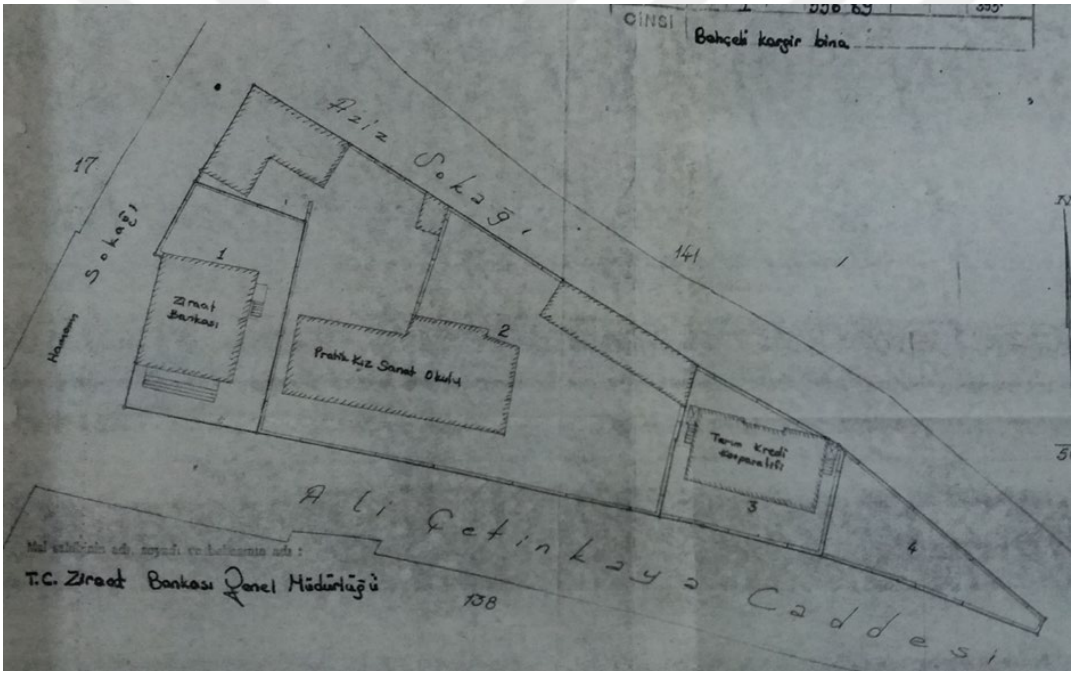
Tespit edilebilen 30 farklı yerleşimde kendine yer bulan bu yapılardan, her biri farklı coğrafi bölgede bulunan Silivri, Manyas, Vezirköprü ve Tatvan örnekleri, hem yapıların iklime göre değişiklik gösterip göstermediğini anlamak hem de yere göre farklı biçimlenişler göstermeleri sebebiyle ele alınacaktır. 1953 yılında tamamlanan Silivri yapısı, tescilli bir yapı olmakla birlikte, belediyeden elde edilen bilgilere göre yıllar içinde yapıya herhangi bir ek yapılmamış ve yapı karakterini bozacak büyük değişiklikler geçirmemiştir. Buna rağmen, yapının cephesinde yapılan değişiklikler ve kullanılan kaplama malzemesi, dış karakteri değiştirmiş, diğer yapıların bir kısmında hala korunan kolon oranlarını değiştirmiştir (Şekil 4.52). Kaplama malzemesi, kolonları kalınlaştırmış ve dönemin karakteristik özelliklerinden olan ince uzun kolon görünümünü bozmuştur. Cepheye dair bu değişiklikler dışında yapısal olarak hala ilk yapıldığı şekli koruyor oluşu, tip projenin ana karakterini anlamak adına önemlidir.

Şekil 4.52 : Ziraat Bankası, Silivri şube yapısı, a. Ön görünüş, b. Yan görünüş, 1953 (Çilingir, 2020).

Yapı, İstanbul'un merkeze en uzak ilçesi Silivri'de, bir meydanın yanında yer almaktadır. Meydanın yanında olmasına karşın, kolonlu cephesi meydana değil caddeye bakmaktadır. Bölge incelendiğinde, şu an meydan olarak kullanılan alanın yapının inşası esnasında boş olmadığı, belediye ve kaymakamlık yapılarının bu alanda

bulunduğu ve cephelerinin tespit edilmiştir. Bu da yapının ön cephesi yerine, lojman katında balkonları bulunan yan cephesinin meydana bakma sebebini açıklamaktadır. Şube, bulunduğu yapı adasını İş Bankası, Tarım Kredi Kooperatifi ve günümüzde İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılan Kız Sanat Okulu ile paylaşmaktadır (Şekil 4.53). İş Bankası yapısının yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 1987 yılında yapılan bir yazışmadan anlaşıldığı üzere bu tarihte İş Bankası yapısı mevcuttur. Tarım Kredi Kooperatifi yapısı ve Kız Sanat Okulu ise banka ile benzer tarihlerde yapılmıştır. Yapıldığı tarihte, karşısında Belediye Binası ve Kaymakamlık yer alan yapı; bu dönem inşa edilen banka yapılarının tümünde görüldüğü gibi, kamu yapıları programının bir parçasıdır. Şu an farklı yapıların bulunduğu komşu parseller de o dönemde resmi kurum alanı olarak geçmektedir.

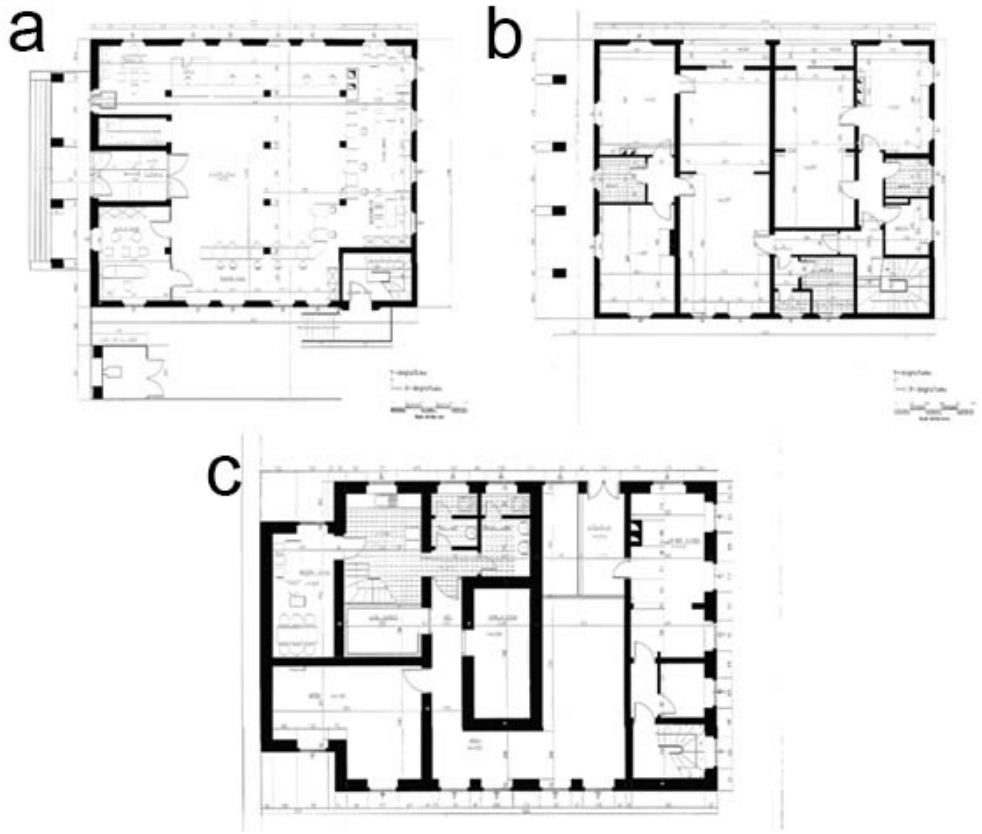
Şekil 4.53 : Ziraat Bankası, Silivri yapısının bulunduğu parsel (Silivri Belediyesi arşivi).

Yapı, yarım bodrum katının üzerinde, giriş katta bankacılık ve birinci katta lojman fonksiyonlarının yerleştiği iki kattan oluşmaktadır. Yarım bodrum katıyla yükseltilmiş yapıya kolonlu cepheden merdivenlerle ulaşılmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen bir hacme sahip olan yapının orijinal tipte bu şekilde planlandığı düşünülmektedir. Lojman katı, giriş cephesinde üç pencere ile aydınlatılırken, yan cephede pencerelere ek olarak balkon yer almaktadır. Konut ile banka fonksiyonlarının birbirinden çok farklı ihtiyaçlara sahip olmasının getirdiği farklılıklar ön cephede, banka kimliğini

önde tutmak adına okunamamaktayken yan cephelerde daha serbest açıklık kullanımı görülmektedir.

Yapının giriş katı bütünüyle bankacılık hizmetlerine ayrılmıştır. Yapının ana girişinin her iki yanına küçük hacimler yerleştirilmiş, yerleştirilen bu hacimler sayesinde giriş ile müşteri holü arasında bir geçit oluşmuştur (Şekil 4.54). İçeri de de üç sıra halinde dörtlü kolon sistemi devam eden yapının giriş katının geri kalanı, lojmana çıkan merdivenler dışında, açık bir alan olarak tasarlanmıştır. Kolonların arasına bankolar yerleştirilerek ortada bir hol ve etrafında bankacılık işlerinin görüldüğü açık ofisler oluşturulmuştur. Binanın dışından ulaşılan bir merdiven kovasıyla lojman katına çıkılmaktadır. Merdivenlerin bitiminde oldukça dar bir boşluktan iki lojman dairesine girilir. Biri tek biri çift yatak odalı olan lojmanların balkonları yan cepheye bakmaktadır (Şekil 4.55). Lojman kat planı incelendiğinde, yapının ön cephesinde lojman katında görülen pencerelerden ortadakinin banyolardan birine ait olduğu görülmektedir. Planda bakıldığında, giriş ile müşteri holü arasında oluşturulan girişin üzerine denk gelen bu banyo, lojman planı içinde tutarlı bir yerde bulunsa da ön cepheye bakan penceresiyle ilginç bir kararın ürünüdür. Bankanın ön cephesinde, alt katta görülen üçlü açıklık düzeninin üst katta da devam ettirilmesi isteği ve bu cepheye ek kolonlu bir cephenin daha oluşu bu kararı etkileyen faktörler arasında olmalıdır. Bodrum kata ise hem doğrudan lojman katından hem de banka katından iki ayrı merdivenle ulaşılabilmektedir. Arşiv, kasa dairesi, kazan dairesi, tuvaletler gibi pasif bankacılık hizmetleri ve servis alanlarının bulunduğu bodrum kata kömürlük özelinde dışarıdan ulaşım vardır.

Bu tipin bir diğer örneği Bitlis'in Tatvan ilçesinde yer almaktadır. 1937 yılında imar planı yapılan yerleşimde yer alan Ziraat Bankası şubesinin tarihi bilinmemekle birlikte, diğer tiplerin yapım tarihleri doğrultusunda 1945-1960 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Tatvan yerleşiminin imar planında Ziraat Bankası yapısının yeri ölçeği nedeniyle tespit edilememektedir (Şekil 4.56). Yapı, kuruma ait bir arazinin ortasında bahçe içinde yer almaktadır. Kaymakamlık, belediye, PTT ve emniyet müdürlüğü gibi kamu yapılarıyla bir arada bulunan banka yapısı, yığma taş olarak inşa edilmiştir. Silivri binası ile ön cephede aynı özellikleri taşımaktadır. Tatvan yapısının da cephe açıklıkları ritmik ve simetriktir. Merdivenle yükseltilen girişten kolonlu portiğe onun ardından banka yapısına giriş yapılır.

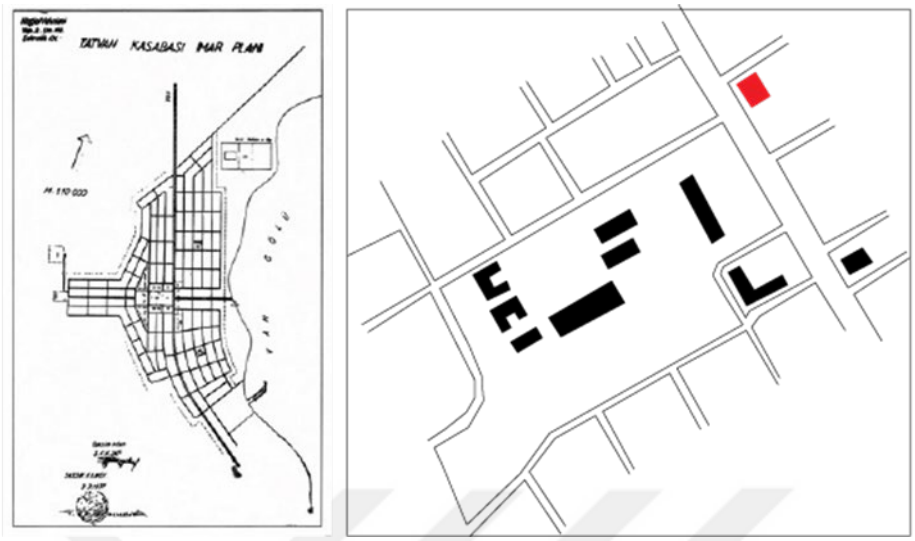
Şekil 4.54 : Ziraat Bankası Silivri şubesi kat planları, a. Zemin kat, b. Lojman kat, c.Bodrum kat planı (Silivri Belediyesi arşivi).

Şekil 4.55 : Ziraat Bankası Silivri şubesi yan cephe (Çilingir, 2020).

Yapının kütlesi kareye yakın dikdörtgendir ve yarım bodrum üstünde iki kattan oluşmaktadır (Şekil 4.57). Ön cephede yer alan kolonlar üzerine giydirilen kaplamalar, kolonları kalınlaştırmıştır. Yapıların sonradan geçirdikleri bir takım cephe düzenleri birbirlerinden farklı görünmelerine neden olsa da temelde aynı tipin uygulamalarıdırlar. Ziraat Bankası'nın düzenlediği yapı listesi içinde yer almayan bu yapının planlarına ulaşılamamıştır. Birbirinden oldukça uzak coğrafyalarda ve farklı

iklimlerde yer alan bu yapıların iklime göre birbirlerinden ayrıldıkları bir nokta yok gibi görünmektedir. Tatvan yapısının da cephe açıklıkları ritmik ve simetriktir.

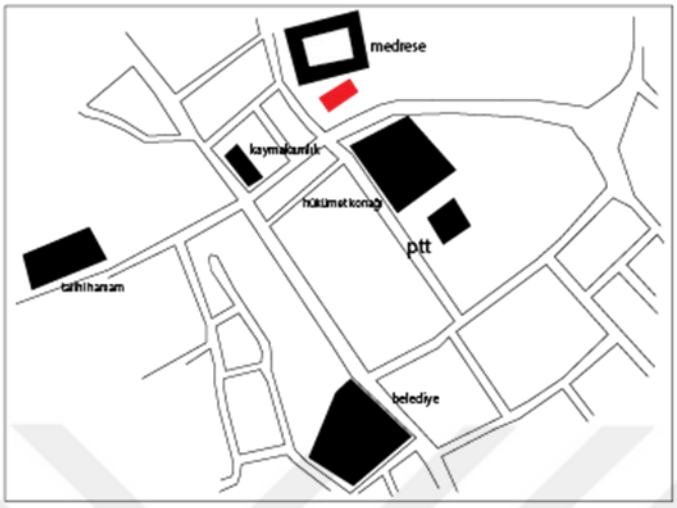
Şekil 4.56 : Tatvan şehir planı ve Ziraat Bankası şube yapısının diğer yapılarla ilişkisi (Tekeli,2009).

Şekil 4.57 : Ziraat Bankası Tatvan şube yapısı (Url-33).

Bu tipin diğer örnekleri olan Vezirköprü ve Manyas yapıları ise yapının gövdesini oluşturan dikdörtgen hacme aldıkları ek ile dikkat çekmektedirler. Samsun'un Vezirköprü ilçesinde yer alan şube yapısı 1952 yılında tamamlanmıştır ve yerleşimde belediye, hükümet konağı, PTT gibi Erken Cumhuriyet Dönemi yapılarının yanında hamam, medrese ve arasta gibi Osmanlı Dönemi yapılarıyla da birlikte yer almaktadır (Şekil 4.58). Yapının ön cephesi, küçük bir meydana bakar ve ayrık nizamdır. Vezirköprü şubesinin kolonları herhangi bir kaplama malzemesi ile örtülmemiş durumdadır ve Silivri ile Tatvan örneklerine kıyasla orijinal kolonların ve yapının oranları bu yapıda görülebilmektedir (Şekil 4.59). Yalnızca uzatılan saçağı taşıyan kolonlar, oldukça ince tasarlanmıştır. Kolonlu cephenin arkasındaki ikincil cephe yine her iki katta da üç açıklıklıdır. Orijinal planlarına ulaşılamayan yapının lojman kat pencereleri incelendiğinde, orta pencerenin aslında küçük iki açıklıktan oluştuğu, diğer

iki pencere ile eş görünmesi için aynı pencere silmelerinin kullanılarak benzer bir görünüm yakalanmaya çalıştığı görülmektedir. Bu da Silivri örneğindeki gibi bu pencerenin ardında ıslak hacimlerin yer aldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Şekil 4.58 : Ziraat Bankası Vezirköprü şubesinin yerleşim içindeki konumu.

Şekil 4.59 : Ziraat Bankası Vezirköprü şube yapısı, a Ön görünüş, b. Yan görünüş.

Vezirköprü yapısı Silivri ve Tatvan örneklerinden farklı olarak, kareye yakın dikdörtgen ana hacmin arkasında tek katlı olarak devam etmektedir. Belediyeden edinilen bilgiye göre yakın zamanda dış cephenin restorasyonu dışında bir değişiklik geçirmeyen bu yapı inşa edilirken daha fazla alana ihtiyaç duyulmasından ötürü bu şekilde yapılmış olabilir. Ancak bahsi geçen fazladan hacmin tek katlı oluşu sonradan eklendiği izlenimini de uyandırmaktadır. Silivri örneğinde, belediye ile yapılan yazışmalarda 1987 yılında bankaya ek yapılmak için izin istendiği ancak bu ekin hiçbir zaman yapılmadığı görülmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak benzer bir zamanda artan bankacılık faaliyetleri için ihtiyaç duyulan hacmin eklenmiş olabileceği söylenebilir. Benzer bir şekilde Manyas yapısı da bu defa yana uzanan bir hacme sahiptir (Şekil 4.60). Kolonlu cephe ile yana uzanan hacmin cephesi arasında kademe farkı vardır.

Yapının yana doğru uzanan kısmı, kolonlu cephenin ardında yer alan hacmin de arkasından başlamakta, dolayısıyla kolonlu cephe ile bütün izlenimi uyandırmamaktadır. Bu düzenlemenin yapının ana karakterini oluşturan kolonlu cephenin tekil karakterini bozmamak adına yapıldığı söylenebilir. Manyas belediyesinden edinilen bilgiye göre yapı, 2006 yılında tadilat geçirmiş ve güçlendirme yapılmıştır. Bahsi geçen yapıda herhangi bir ek yapıdan ya da bina karakterini değiştirecek bir düzenlemeden bahsedilmemektedir. Yine aynı raporda yer alan metrekare bilgileri arasında, bankacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü birinci kat, lojman katı ve bodrum dışında müştemilat olarak geçen ve 120 metrekare alana sahip olan bir birimden bahsedilmektedir. Ana yapının her üç katının da 215 metrekare olduğu düşünüldüğünde 120 metrekarelik ayrı bir müştemilattan söz edilemeyeceği ve yapının yanında bu boyutta ayrı bir yapının olmayışı nedeniyle, müştemilat olarak bahsedilen kısmın yapının yana uzanan kısmı olduğu düşünülmektedir.

Silivri, Tatvan, Vezirköprü ve Manyas yapılarının tümü, yukarıda bahsedilen farklılıklar dışında, özellikle ön cephede eş özellikler göstermektedirler. Yapılar genel olarak, dönemin vurgulanan girişlerini, iki kat boyunca uzanan kolonlarını ve geniş saçaklarını barındırmaktadır. Bütün bu girdilerin, küçük ölçekli bir banka yapısında buluşması oransal olarak yapıya yeni bir karakter kazandırmıştır. Derli toplu kütlesi ve hacmine oranla anıtsal sayılabilecek cephesiyle birlikte Anadolu'nun çoğu yerleşim yerinde bulunan bu yapı tipi yerleşim dokusuna yaptığı ek ile kenti şekillendirmektedir.

Yapıların tümü bodrum artı iki kattan oluşan ve nispeten küçük ajans yapılarıdır. Hacmen üçe bölünmüş bu yapı tipinde çoğunlukla, birinci kat lojmanlara ayrılmış, giriş kat bankacılık işlemleri için düzenlenmiştir ve bodrum kat da servis hacimlerini içerecek şekilde planlanmıştır. Bulunduğu alanın özelliklerine bağlı olarak, giriş cephesini sabit tutmakla birlikte, yere uyum sağlamak amacıyla diğer cephelerin düzenlemelerinde esneklik gösterilmiştir. Bu esneklik yalnızca biçimsel bir farklılıktan değil, sahip olunan arsanın boyutsal nicelik ve niteliklerinden de kaynaklanmaktadır. Sabit tutulan cephe ise, bu tip yapıların hepsinde neredeyse birebir aynıdır. Uzatılmış saçak ile oluşturulan alan, dört adet kolonla desteklenerek giriş önünde yarı açık bir hacim oluşturulmuştur.

Şekil 4.60 : Ziraat Bankası Manyas şube yapısı.

Bahsedilen bu tipin, saçak özellikleri ve giriş cephesi genel olarak aynı olmakla birlikte, arazinin fiziksel özellikleri sebebiyle giriş yükseklikleri, pencere formları ve sayıları ya da binanın genişlediği yön değişiklik göstermektedir. Ziraat Bankası'ndan alınan tip proje listesinde verilen bilgilere göre, bu yapıların bir kısmı tescillidir. Bazıları fonksiyon olarak lojman ve hizmet binasını kapsarken bazılarının yalnızca hizmet binası olduğu belirtilmiştir. Ancak, listenin oluşturulduğu tarih (2012) ve lojman ihtiyacının giderek azalma durumu göz önünde bulundurulduğunda, fonksiyonların da zaman içinde yalnızca hizmete kaymış olabileceği düşünülebilir.

Tekrarlayan varyasyonların yanında, tekrar etmeyen çeşitlemeler de bulunmaktadır. Bahsi geçen tekil örneklerde, kolon akslarının değişimi, iki kat boyunca uzayan kolonların tek bir kata düşmesi ya da yalnızca yüzeyde silme şeklinde tutulması gibi tasarım farklılıkları bulunmaktadır (Şekil 4.61). Her ne kadar bu farklılıklardan bahsedilerek birebir aynı projelerden ayrılsa da bu projelerin de tip proje kapsamında olduğu açıktır. Yapım tarihleri ve biçimsel özelliklerinin yanında, Ziraat Bankası'nın sağladığı tip yapı listesinde yer almaları da bunun bir göstergesidir. Bilecik yapısının kat planlarının düzeninin, yukarıda bahsedilen tip projelerin plan kurgusuyla örtüşmesi de bunu destekler niteliktedir. Bilecik yapısında kolon arası mesafeleri değişmiş, Gümüşhacıköy ve Kargı Ziraat Bankası şube yapıları ise yapının en karakteristik özelliği olan kolonlu ön cephe özellikleriyle standart örneklerden farklılaşmışlarıdır (Şekil 4.62). Gümüşhacıköy ve Kargı örneklerinde iki kat boyunca uzanması gereken kolonlar tek katla sınırlı kalmış ve kolonların üzeri lojman katı için balkon olarak değerlendirilmiştir. Diğer yapılarda lojman katının ön cephe özelinde farklılık

göstermemesi için çeşitli yöntemler kullanılırken bu iki yapıda bu yönde bir tercih yapılması ilginçtir. Sırasıyla 1946 ve 1950 yıllarında yapılan Gümüşhacıköy ve Kargı yapılarının kat planlarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu yapıların uygulanışı esnasında projeden farklılaştığı düşünülmektedir.

Şekil 4.61 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Dörtyol, b. Bilecik.

Şekil 4.62 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Kargı, b. Gümüşhacıköy.

Baskın tip olarak bahsedilen bu yapılar, ülkenin çeşitli yerlerinde dağınık bir halde bulunmasına rağmen ağırlıklı olarak ülkenin batısında yer alır (Şekil 4.63). Ülkenin doğusunda yalnızca Bitlis'in Tatvan ilçesinde bulunan tip projenin, ağırlıklı olarak batıda yer alışı, özellikle Ege bölgesindeki şubelerin sermayesinin yüksek oluşu nedeniyledir.

Baskın olarak bahsedilen tipin farklı bir varyasyonu olan tüm cephesi kolonlu yapılar da kendi içlerinde bir grup oluşturmaktadırlar. Tespit edilebilenleri Pazar, İnegöl, Görele, Yenişehir ve Soma ilçelerinde yer alan bu yapılar, baskın tipten farklı olarak, saçağı ön cephe boyunca uzatılmış, dört kolonla desteklenmiş ve oluşturulan portikli karşılama mekânının iki yanı duvarlar ile örtülmüştür. Bu yapıların ön cephesi, baskın

tipte olduğu gibi kademelendirilmemiş, cephenin önü bütünüyle saçakla kapatılmış ve yan duvarları uzatılmış dolayısıyla yapının oranları bütünüyle değişmiştir (Şekil 4.64).

Şekil 4.63 : Küçük tip projenin ülke genelinde dağılımı (Yazar tarafından üretilmiştir).

Bu yeni düzenleme ile giriş katının ve lojman katının pencere ve kapı açıklıkları da bütün cepheye yayılma imkânı bulmuştur. Baskın tipte görüldüğü gibi bu yapılarda da üst kat ve alt kat açıklıkları birbiriyle hizalı ve ritmik olarak düzenlenmiştir. Yapılar dikdörtgen hacimlidir ve yarım bodrum ile yükseltilen giriş katında bankacılık fonksiyonunu, birinci katta ise lojman fonksiyonunu barındırmaktadır. Baskın tip örneklerinde görülen uzatılan hacimler ya da yapıya sonradan eklenmiş gibi görülen birimler bu altı yapının hiç birinde görülmez. Ön cephe kaynaklı değişiklikler dışında baskın tip ile aynı prensiplerle tasarlanmıştır.

Hazırda uygulanan bir tip varken eş zamanlı olarak inşa edilen bu yapılar, baskın tipte özellikle korunan ön cephe ve oranlarının bu yapılarda bozulmuş oluşuyla ilginçtir.

Yalnızca altı adet yapının bu tipte uygulanmış oluşu, bu yapıların baskın olarak görülen tipin dışında ikinci bir tip proje olma ihtimalini düşürmektedir. Banka, tip proje için yarışma açarken farklı iklimlere göre tipler elde etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla eğer ikinci bir tip hazırlanıp uygulanacak olsa, bu tipin farklı bir iklim bölgesine göre hazırlanması ve bu bölgelerde uygulanması daha makul görünmektedir. Ancak her iki varyasyonun bulunduğu yerlere bakıldığında, her ne kadar baskın olarak Batı Anadolu'da görülseler de, birbirlerinden oldukça farklı iklim bölgeleri oldukları görülmektedir (Şekil 4.65). Her iki yapının da ön cephede dört kolon ve uzatılmış

saçakla oluşturulan bir karşılama mekânına sahip oluşu da, aynı tipin farklı uygulaması fikrini destekler niteliktedir.

Şekil 4.64 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Pazar, b. Görele, c. Yenişehir, d. Soma, e. İnegöl.

Baskın tipte giriş cephesinin kademelendirilişi, bu cephenin arkasında yer alan kullanılabilir alanı kısıtlamaktadır. Farklı uygulanan bu altı tipte ise cephenin tek bir hizada tamamlanışı, iç mekânın daha verimli kullanımına olanak tanır. Bu yapıların tümünün benzer büyüklüklere sahip oluşu ve ek hacimler içermemesi, hem arazinin maksimum verimle kullanılması hem de tip projenin dışına çıkılmaması problemlerinin ortak çözümüdür. Yere göre projeye alternatif bir düzenleme yapılmış olmalıdır. Bütün bu sebepler, hali hazırda uygulanmakta olan bir tip proje varken aynı ölçekte ikinci bir tip projenin hazırlanıp uygulanma ihtimalini pek olası kılmamaktadır. Yukarıda bahsi geçen tip projenin uygulandığı yerleşimlerin tümü küçük-orta ölçekli yerleşimlerdir ve hiç biri vilayet merkezi değildir. Uygulanan ikinci tip yapı ise bu yerleşimlere kıyasla büyük kentlerde yer almaktadırlar. Günümüze ulaşamayan yapılarla birlikte, Merzifon, Yozgat, Bozüyük, Kahramanmaraş, Lüleburgaz, Salihli, Ünye, Mudanya ve Şanlıurfa olmak üzere dokuz farklı yerleşimde bu tipin varlığı tespit edilmiştir. Bu örneklerden; Bozüyük, Lüleburgaz, Ünye ve Mudanya yapıları orijinal kolon ölçülerini korurken, diğer örneklerde küçük tipte görüldüğü gibi kolonlar kaplanmış ve kalınlaşmış, dolayısıyla oranlar değişmiştir.

Şekil 4.65 : Küçük tip projenin her iki çeşitlemesinin ülke genelinde dağılımı (Yazar tarafından üretilmiştir).

Merzifon örneği incelendiğinde, giriş cephesinde iki kat boyunca yükselen altı kolunun uzayan saçağı taşıdığı ve bu alanın bir karşılama mekânı olarak kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4.66). Yapının ön cephesinde her iki katta da kolon aralıklarına hizalanmış beş adet pencere ve kapı boşluğu görülmektedir. Karşılama mekânının dışına uzanan duvarlarda açıklık bırakılmamıştır. Küçük tipte olduğu gibi bu yapıların da lojman katlarının balkonları yan cepheye alınmıştır. Ön cephedeki simetrinin korunması adına lojman katın pencere boyutları bu cephede alt kat ile aynı tutulurken, yan cephede pencereler küçülmüştür. Bu şekilsel özelliklerin tümü, küçük tipte de görülmektedir.

Şekil 4.66 : Ziraat Bankası Merzifon şube yapısı, a. Yandan görünüş, b Önden görünüş, 1946.

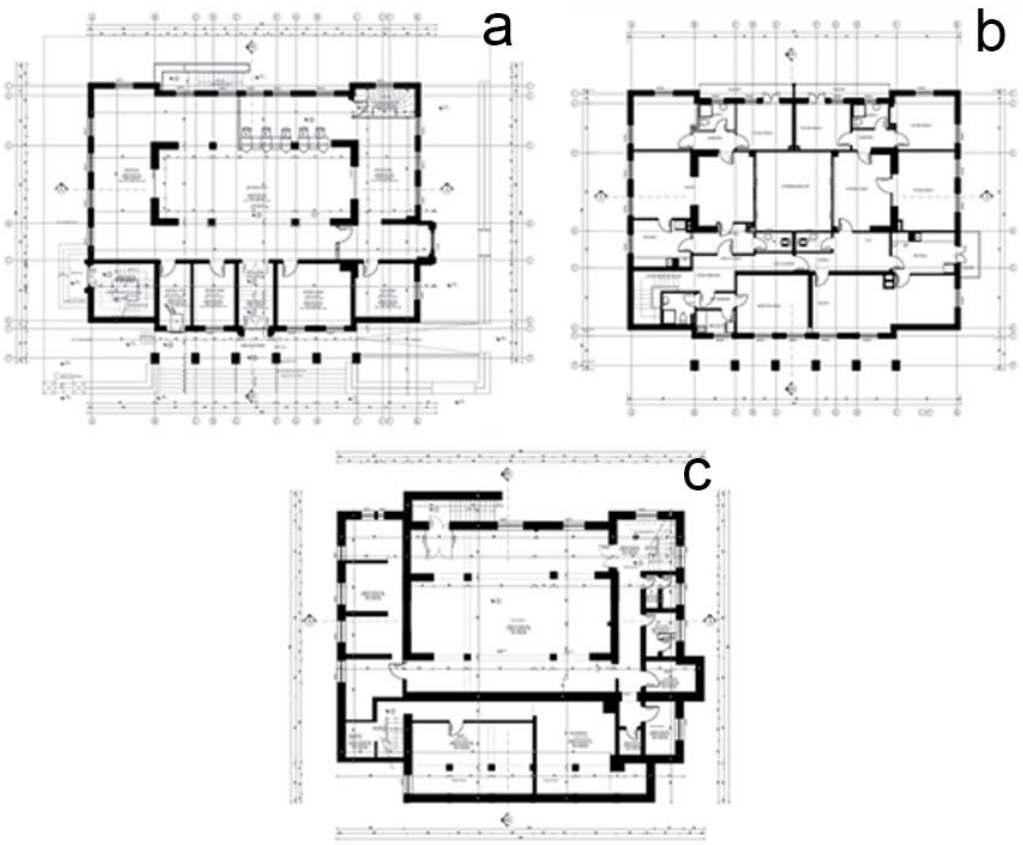
Yapının önünde, karşılama mekânına karşıdan yaklaşmaya olanak tanıyacak bir meydan oluşturulsa da günümüzde bu alan otopark olarak kullanılmaktadır. Merzifon yapısı, diğer örneklerin aksine belediye, kaymakamlık, PTT gibi kamu yapılarının nispeten uzağındadır. Ancak buna rağmen, bankanın bu alana en yakın şubesidir. Bu

da yerleşime diğer kamu yapılarından daha sonra eklendiği ve planlamaya dâhil edilmediği izlenimini vermektedir ki diğer yerleşimlerin planlaması düşünüldüğünde bu yönüyle istisnadır.

Yapının mekân düzenine bakıldığında, yarım kat bodrum ile yükseltilmiş yapının giriş katının bankacılık işleri için ayrıldığı, birinci katının lojman olarak kullanıldığı, bodrum katının ise pasif bankacılık işlerini ve teknik hacimleri barındırdığı görülür. Tıpkı küçük tipte olduğu gibi, yarı açık kolonlu giriş mekânı ile müşteri holü arasında, girişin yanına kapalı hacimler yerleştirilerek bir geçiş alanı oluşturulmuştur (Şekil 4.67). Giriş cephesinde yer alan bu hacimlerin dışında, müşteri holü ve etrafındaki birimler açık olarak tasarlanmıştır. Yapının arka köşesinden bodrum kata ulaşılmaktadır. Bodrum katta ıslak hacimler, arşiv, depo, kazan dairesi gibi teknik hacimler yer almaktadır. Bodrum kattan doğrudan dışarı açılan bir merdiven daha vardır. Lojman katına, dışarıdan girilen bir merdivenkovası ile ulaşılır. Lojman katında biri büyük biri küçük iki lojmana ek olarak bir de müfettiş odası bulunmaktadır. Yapının küçük tiplerden daha geniş bir alan sağlaması, ön cephede çözülen banyo sorununun bu tipte görülmemesini sağlamıştır. Lojman dairelerinin ıslak hacimleri ve balkonları arkaya bakmaktadır. Büyük tip yapının kat planları da küçük tiple benzeşmektedir. Boyut farkından kaynaklanan ufak farklılıklar dışında her iki tip de aynı plan şemasını kullanmaktadırlar.

Büyük tipin diğer yapıları da aynı şekilsel özellikleri göstermektedirler. Ön cephesi eş olan yapılar, diğer cephelerde kullanılan pencere büyüklükleri ve balkonlarla farklılaşırlar (Şekil 4.68). Bulundukları yerlerin çevresel özellikleri ile birlikte düşünüldüğünde bu farklılıklar olağandır. Bankanın bu tipinin orijinal kolon boyutları Bozüyük ve Lüleburgaz yapılarında görülebilmektedir (Şekil 4.69). Bu tipin ülke geneline dağılımı da küçük tipte olduğu gibi farklı iklim bölgelerinde ancak Batı Anadolu ağırlıklıdır.

Büyük yerleşimlerde ya da yüksek sermayeli bölgelerde uygulanan tipin ikinci bir çeşitlemesi daha görülmektedir. Sinop, Balıkesir, Edirne, Samsun ve Trabzon olmak üzere tümü vilayet merkezi olan beş kentte görülen bu yapılar, metrekare olarak bakıldığında da en büyük olanlardır. Küçük tip yapıla toplamda 600-700 metrekare civarı, bir önceki büyük tipler 1200 metre civarıyken bu yapılar 1700 metrekarelere dek çıkabilmektedir.

Şekil 4.67 : Ziraat Bankası Merzifon şubesi kat planları, a. Zemin kat, b. Lojman kat, c. Bodrum kat (Ziraat Bankası arşivi).

Şekil 4.68 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Mudanya, b. ve c. Kahramanmaraş.

Şekil 4.69 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Bozüyük, b. Lüleburgaz.

Bu tipin diğerlerinden ayrılan yönü, iki kat boyunca uzanan kolonlar ile desteklenen karşılama mekânının saçağın uzatılmasıyla değil, ön cephenin geri çekilmesiyle

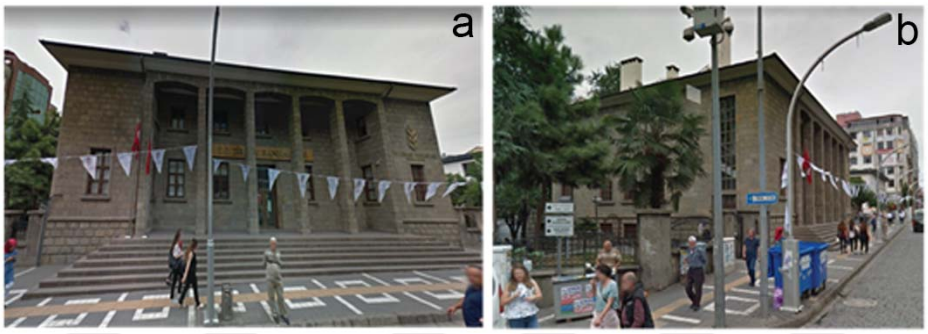
oluşturulmasıdır. Sinop, Balıkesir ve Samsun yapılarında, karşılama mekânının olduğu bölgenin üzerindeki saçak hafif öne çıkma yapmakta ve hafif bir kademelenme oluşturmaktadır. Edirne ve Trabzon örneklerinde ise bu kademelenme görünmez. Birbirinden en çok farklılaşan yapı grubu da bu tipte görülmektedir. Geneli iki katlı olan tip proje yapılarının aksine Samsun yapısı üç katlı olarak yapılmıştır (Şekil 4.70). Günümüze ulaşamayan yapı, kentin Cumhuriyet Meydanı'na, eski Ziraat Bankası'nın da bulunduğu bankalar caddesinin bitimine ikinci şube olarak yapılmıştır. Yapıya dair fotoğraflar haricinde herhangi bir belgeye ulaşılamamaktadır. Ön cephe özellikleri incelendiğinde her üç katta da, kolon aralarına denk gelecek şekilde beşer, kolonların dışında kalan iki yanlarda da birer sıra pencere barındırmaktadır. Yapının üç katlı oluşu, iki katlı yapılarda görülen mütevazı ama anıtsal görünümün kaybolmasına sebep olmuştur. Yine artan kat sayısından kaynaklanan pencere sayısının fazlalığı da bu görünümün kırılmasında etkilidir.

Şekil 4.70 : Ziraat Bankası Samsun şube yapısı, a. Önden görünüş, b. Yandan görünüş (Url-34).

Trabzon yapısı ise yığma taş bloklarla inşa edilmiş ve cephe kaplaması olarak yine taş kullanılmıştır (Şekil 4.71). Yapının şu anki yerinde bulunan Ermeni Kilisesi'nin yıkılmasının ardından 1949-57 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir (Hasançebi Demirkan, 2008, s. 22). Banka binasının yapımında, kilisenin taşları kullanılmıştır (Hasançebi Demirkan, 2008, s. 22). Yarım bodrumla yükseltilmiş yapı bodrum üstünde iki kattan oluşmaktadır. Üç taraflı merdivenle, iki kat boyunca uzanan sütunlarla desteklenen ve cephenin geri çekilmesiyle oluşturulan karşılama mekânına ulaşılır. Kareye yakın planlı yapının 2008 yılında ikinci katının da bankacılık hizmetleri için kullanıldığı bilinmektedir (Hasançebi Demirkan, 2008, s. 22) ancak bu katın bu tarih öncesinde lojman olarak kullanılıp kullanılmadığı tespit edilememiştir. Yapının yandan ayrıca girilen ve üst kata çıkan merdivenlerinin oluşu ve zamandaşı yapıların tümünde lojman katının bulunuşu bu ihtimali güçlendirmektedir. Yapının taş

kaplama oluşunun yanında, kolon arası geçişlerinin basık kemer ile sağlanması da diğer yapılarda görülmeyen ve bu binaya özgü detaylardandır. Devşirme malzeme ile inşa edilen yapının hem basık kemerleri hem de taş kaplama cephesi, aynı dönemde Arif Hikmet Holtay tarafından yapılan İş Bankası binaları andırmaktaysa da, temel özellikleri Ziraat Bankası tipine sadık kalmıştır ve Holtay'ın yapılarıyla kıyaslanamayacak derecede sakin bir mimariye sahiptir.

Şekil 4.71 : Ziraat Bankası Trabzon şubesi, a. Ön cephe, b. Yan çephe (Url-35).

Sinop, Edirne ve Balıkesir örnekleri ise büyük tipin bir çeşitlemesi olarak görülebilir (Şekil 4.72). Cephenin içeri çekilmesiyle oluşan karşılama mekânına merdivenlerle ulaşılmaktadır. Her iki katta da kolon aralarına denk gelecek beşer pencere ve kapı açıklığı yer almakta, bu açıklıklara ek olarak yanlarda da birer pencere bulunmaktadır. Kareye yakın plana sahip yapıların her biri yarım bodrumla birlikte üç katlıdır. Yapılardan yalnızca Sinop'ta bulunanında yan cephede balkon görünmektedir. Edirne ve Balıkesir binalarının ise yan cepheleri ritmik pencerelidir ve birer yan giriş barındırırlar. Sinop yapısının balkonu ve diğer yapıların yandan girişe sahip olmaları, üst katların lojman olarak kullanıldığını destekler niteliktedir. Her üç yapı da bulundukları yerleşimlerin merkezinde, belediye, kaymakamlık, PTT gibi diğer kamu yapılarıyla bir arada yer almaktadırlar.

Ziraat Bankası'nın tip proje ile yapılmış yapıları arasında son olarak, ülke genelinde üç örneği tespit edilebilen ve yukarıda bahsedilen tiplerden ayrılan Bayburt, Ödemiş ve Tokat yapıları yer almaktadır. Şekilsel özellikleriyle kendine has ayrı bir tip oluşturan bu yapılarda, iki kat boyunca uzanan çoklu kolon sistemi görülmez. Ziraat Bankası kayıtlarında yalnızca Bayburt şube yapısı tip proje olarak adlandırılarak listelenmiştir. 1955 yılında tamamlandığı belirtilen yapı, bodrum katla birlikte üç kattan oluşmakta, bodrum katta teknik hacimler, giriş katında bankacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü alan üst katta ise lojmanlar yer almaktadır.

Şekil 4.72 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Balıkesir b. Balıkesir yan cephe, c. Edirne, d. Sinop.

Yukarıda bahsedilen yapıların tümünden farklı olarak yapıya giriş köşeden, iki taraflı merdivenle yapılmaktadır (Şekil 4.73). Yapının köşesinde her iki cephe de içeri çekilerek bir niş oluşturulmuş, saçağın köşesi iki kat boyunca uzayan tek bir kolonla desteklenmiştir. Bayburt şube yapısı da Trabzon yapısı gibi taş kaplamadır. Bu yapının eşleri olan Tokat ve Ödemiş yapılarında bu taş kaplama görülmez (Şekil 4.74 ve Şekil 4.75). Her üç yapı da dikdörtgen hacminde olsa da, Tokat örneğinde hacmin tek katlı olarak uzatıldığı görülmektedir. Köşenin tek tarafındaki cephede, banka katında büyük lojman katında küçük olmak üzere, ritmik cephe açıklıkları her yapıda aynı şekilde görülmektedir. Diğer cephe ise Ödemiş örneğinde lojman katında yer alan balkonlar ile farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın nedeni, bu yerleşimde bankanın diğer yapılarla bitişik nizam olarak uygulanmasıdır. Diğer iki yerleşimdeki yapılar ayrık nizam olduğu için balkonlar ön cephelerde değil arka cephelerde yer alabilirken Ödemiş'te bu mümkün olmamıştır.

Giriş tasarımı olarak önceki yapılardan ayrılan bu üç yapı, her ne kadar şekilsel olarak farklılaşsa da, köşede cephenin çekilmesiyle oluşturulan karşılama mekânı ve bu alanın iki kat boyunca uzanan bir kolonla desteklenmesi, yapı ile dışarısı arasında oluşturulan bu ara hacmin aynı prensiplerle tasarlandığını göstermektedir. Yapıların giriş düzenlerinin değişmesinin etkisiyle görülen değişiklikler dışında, kat yerleşimleri, pencere düzenleri ve yarım kat üzerine yükseltilme prensipleri örtüşmektedir. Bu da, tip projelerin iklime göre değil, yapının büyüklüğüne ve

konumlandığı arazinin özelliklerine göre üretildiği kanısını oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedilen tiplerin tümünün, birbirinden ayrıldığı nokta, iklim özelliklerinden ziyade boyutlar olmuştur. Bu yapıların tümünün köşe parselde yer alışı da, köşede yer alıp çift cepheye sahip olan yapılar için düzenlenmiş, ikinci bir tip projenin varlığını gösterir. Giriş özelliklerinin aynı prensipleri izlemesi sebebiyle bu yapılar dahi, baskın tipin köşe parsele uygun bir çeşitlemesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan, köşe girişli banka yapılarının 1951 tarihli Tip Proje Yarışması içinde de yoğun şekilde yer alması akıllara, bu yapı tipinin yarışma projelerinden uyarlanan bir tip olup olmadığı sorusunu getirmektedir. Tip proje yarışmasındaki tasarımların kendi içlerinde de ilginç bir şekilde benzeşen vurgulanmış köşe girişleri ve ritmik düzenlenmiş pencere boşlukları bu yapılarda da görülmektedir. Ancak yapıların yarışma projeleri ile benzeştiği noktalar olan, ritmik cephe düzenleri, uzun saçaklar ve vurgulanmış girişler dönem mimarisine hâkim şekilsel özelliklerdir. Dolayısıyla yapıların bu noktada benzeşmelerinden yola çıkarak yarışma projeleriyle kıyaslamak pek doğru olmayacaktır. Yarışma projelerinin hiç birinde çift kat boyunca uzanan kolon detayının görülmemesi ve yine hiçbirinde köşe girişinin çift taraflı düzenlenmemiş oluşu da bu fikri destekler niteliktedir.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hâlâ varlığını koruyan bu şube yapılarının, erken dönem Cumhuriyet mimarlığı içinde yerinin tartışılmasının en büyük sebeplerinden bir tanesi, bu yapıların kentlerin eski merkezlerine yapılan ilk yapı grupları arasında yer almalarıdır. Genellikle, hükümet konağı, belediye binası, PTT, karakol gibi kamu yapılarının mimari tercihlerinin üzerinden Cumhuriyet Dönemi mimarlığı okuması sıklıkla yapılmaktadır. Ziraat Bankası'nın buradaki konumu yapı grubu içindeki diğer elemanlara kıyasla farklılaşmaktadır. Çünkü Ziraat Bankası her ne kadar devleti temsil eden bir kurum olsa da, devletin çoğu kurum ve kuruluşunun aksine köylü ve çiftçi ile bire bir diyalog haline girmek ister. Dolayısıyla, diğer yapıların ezici büyüklüğü ve anıtsal kütlelerinin aksine, bu yapıların daha küçük ölçekli ve kullanıcıyla diyaloğunun daha insani olması beklenmektedir. Gerçekten de yapıların tümü kent içinde küçük ölçekli, mütevazı ancak bu ölçekte sağlanması zor derecede anıtsal görünümlüdürler. Söz konusu kurumun devletin kırsal alanı teşkilatlandırma işlevi ve yapıların kırsal alanda oluşu göz önünde bulundurulduğunda, bu yapıların da devlet modernizminden ayrılması beklenemez ve ayrılmamıştır da. Tip proje yarışmasının iki kere düzenlenmesine sebep olan kurum kimliğinin yapısal temsili bu yapıların tümünde,

simetrik cephelerde, iki kat boyunca uzanan kolonlarda ve vurgulanmış girişlerde kendini göstermektedir.

Şekil 4.73 : Ziraat Bankası Bayburt şube yapısı, 1955.

Şekil 4.74 : Ziraat Bankası şube yapıları, a. Tokat, b. Tokat yan cephe, c. Ödemiş, d. Ödemiş yan cephe (Url-36).

Yapıların Anadolu'nun tümüne yayılmış olması da Ziraat Bankası yapılarını, birbirinin eşi olması sebebiyle özellikle tip proje ile yapılmış yapılarını, önemli kılmaktadır. Yapıların dağılımı incelendiğinde, ağırlıklı olarak Ege, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde yer aldıkları görülmektedir. Yapıların büyük bir kısmı, hali hazırda zaten şubenin var olduğu yerlere yapılmıştır (Atasagun, 1938, ss. 129-130). Bir önceki bölümde Ziraat Bankası'nın yerleşim dokusu içinde konumlanışından bahsedilirken, yerleşim planlarında bu yerlerin belirli olduğu tespit edilmiştir. Ziraat

Bankası, hem bu arazileri hem de yapıları kolay kolay elden çıkarmayıp kullanmaya devam etmiştir. Diğer bankalarla ve özellikle Cumhuriyet ile birlikte kurulan İş Bankası ile kıyaslandığında, Ziraat Bankası yapılarının değişmediği ancak diğer banka yapılarının değişen ihtiyaçlarla birlikte yok olduğu gerçeği, Ziraat Bankası yapılarının önemini arttırmaktadır. Ziraat Bankası ve İş Bankası, yerleşim merkezlerinde bir arada bulunan bankalar olarak, Ziraat Bankası yapılarının daha erken tarihli oluşu ve çoğunun günümüze ulaşması, iki kurum arasındaki anlayış farkını da ortaya koyar. Cumhuriyet sonrası planlanan kentlerin, kentsel ölçekte benzer programlara ve biçimlenişlere sahip olmasının yanına, tip proje ile uygulanmış Ziraat Bankası yapıları da eklendiğinde, bu yapılar birer kentsel simge halini alır. Yapının şehir dokusundaki etkisinin yanında, içinde barındırdığı lojman ile birçok birey için "ev" konumundadır ve değişen yerleşimlere rağmen değişmeyen bir yapıdır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapmış bir Ziraat Bankası şube müdürünün, birbirinin şekilsel olarak eşi olan yapılarda ikamet etmiş olması da çok olasıdır.

1980 sonrası ülkenin izlediği ekonomik ve sosyal politikaların değişmesi, yapı üretim faaliyetlerini de değiştirmiştir. Artan göçler ile şehirlerin kontrolsüz büyümeye başlaması, yapıların da denetlenebilir ve tasarlanabilir oluşunu etkilemiştir. Kontrolsüz büyüyen kentlerde oluşan yeni mahalleler banka şubelerini de bu alanlara yönlendirmiştir. Yapı üretim hızının artması yalnızca izlenen politikalarla değil, gelişen teknoloji ve artan mimar sayısıyla da kuşkusuz ilişkilidir. On yıl öncesinin sayılı aktörlü mimarlık dünyası yerini çok aktörlü ve aktörlerin önemini yitirdiği bir duruma bakmıştır. Bu gelişmeler çoğu yapının tasarımcısının belirsiz kalmasına ve mimarsız mimarlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hızla yapı üretiminin yapıldığı bu dönemde Ziraat Bankası yapıları da sayısını arttırmış ve 1980 sonrası yapılan yapıların tespit edilip incelenmesi zor bir hal almıştır. 1980 sonrasının bu hızlı gelişme ve belirsizlik durumu Ziraat Bankası özelinde dahi başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olacak denli kapsamlı olduğu için bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

4.4 Ziraat Bankası Mimarları

Ziraat Bankası için tasarlanmış yapılara bakıldığında, mimarını bildiğimiz yapılar iki ayrı dönemde karşımıza çıkar. Kurumun yapı elde etme yöntemleriyle örtüşen bu dönemler, 1. ve 2. Sipariş dönemi olarak adlandırılan tarih aralıklarıyla örtüşmektedir. Bu tezde birinci sipariş dönemi olarak adlandırılan 1926-1935 yılları arasında kalan

dönemde, ekonomik ve sosyal sebeplerle önceliğin büyük kentlere verilmesi nedeniyle bu dönemde yapılan banka yapıları da büyük kentlerde yer alan büyük şube yapılarıdır. Yeni kurulan ülkenin, kurumlarının ve şehirlerinin toplu bir inşa sürecinden geçtiği bu dönemde, Ziraat Bankası da kendini kentlerde var edecek olan yapılarını yaptırmıştır. Bu yapılar, hem büyük kent şubeleri olması hem de yerleşimlerin ilk Ziraat Bankası şubeleri olmalarıyla kurumun kendini temsil edişi yönünden önem taşımaktadır. Prestijli olması istenen bu yapıların mimarları da dönemin tanınan mimarları olmuştur. Kuşkusuz bankanın en prestijli ve gösterişli yapısı Ankara'daki genel müdürlük binasıdır. Mongeri'nin Ankara'daki ilk tasarımlarından biri olan yapı; girişe simetrik cephesi, geniş saçakları, bütün cepheyi dolduran sivri kemerleri ve cephe süslemeleriyle 1. Ulusal Mimarlık üslubunun çoğu özelliğini kendine toplamıştır (Şekil 4.75). Yapımına 1926 yılında başlanan yapının inşaatı üç yıl sürmüştür. Benzer yıllarda ve aynı bölgede, Osmanlı Bankası (1926) ve İş Bankası (1929) genel müdürlükleri de Mongeri tarafından tasarlanmıştır (Saban, 2016, s. 119). Üç yapı da üslup özellikleri, bulundukları konum ve içerdikleri program bakımından benzer özelliklere sahip olup plan çözümleri de birbirine yakındır (Şekil 4.76). Bu yakınlıkta, aynı mimarın elinden çıkmaları etkili olabileceği gibi, banka yapılarının genelinde uygulanan giriş ardındaki müşteri holü ve etrafında sıralanan fonksiyon şemasının etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Şekil 4.75 : Ziraat Bankası Genel Müdürlük Binası (Weinberg, Salt Araştırma).

Şekil 4.76 : Mongeri imzalı banka yapıları. a. İş Bankası, b. Osmanlı Bankası (Url-37).

Hem banka yapıları özelinde hem de Ankara'nın inşa sürecinde birçok tasarımı olan mimarın, Ziraat Bankası için de tek tasarımı genel müdürlük binası değildir. Genel müdürlük dışında Adana, Aydın, Eskişehir, Kütahya ve Manisa şube yapılarının tasarımcısı da Mongeri'dir (Saban, 2019). Tamamı 1926-1931 yılları arasında inşa edilen yapıların tümü yarım kat bodrum üzerinde, biri bankacılık işlerinin görüldüğü giriş kat diğeri lojmanların yer aldığı birinci kat olmak üzere iki kattan oluşmaktadır. Şubelerin yapılış tarihleriyle de ilişkili olarak üslup özellikleri farklılıklar göstermektedir. Adana ve Eskişehir şube yapılarının cepheleri bol süslemeli ve dönemin üslup özelliklerine bağlıyken, Kütahya ve Aydın şubeleri bezemeden arındırılmış ancak geniş saçakları, simetrik cepheleri ve pencere düzenleri ile hala 1. Ulusal mimari üslubunun etkisindedir. Şube yapılarının hiçbiri genel müdürlük yapısının sahip olduğu ölçek ve süslemeye erişemese de, bulundukları kentler içinde dikkat çekici yapılardır. Mongeri'nin banka için tasarladığı bir diğer yapı grubu ise Ankara'da yer alan, Ziraat Bankası çalışanları için tasarlanmış lojman yapılarıdır (Şekil 4.77). Yapılar Mongeri'nin banka şubeleriyle kıyaslanamayacak şekilde sadeleşse de, geniş saçakları, köşelerin hacimsel olarak vurgulanması ve simetrik cepheleriyle dönemin estetiğinden uzaklaşmamıştır (Çinici, 2011, s. 29). Mongeri'nin yapıları değerlendirilirken onun, 1. Ulusal Mimari olarak adlandırılan ve geçmişe referanslarla bezeli üslubun hem yapılı mimarlık alanında hem de eğitim alanında en önemli temsilcilerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Ziraat Bankası için yapı tasarladığı dönemde aynı zamanda Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesidir ve mimarlık stüdyolarında Vedat Tek ile birlikte önde gelen bir diğer isimdir (Bozdoğan, 2002, s. 43). Mongeri'nin öğrencisi olan Sedad Hakkı Eldem de bu dönemde genel müdürlük binası şantiyesinde çalışmıştır (Hasol, 1986, ss. 31-39). Daha sonra Arif Hikmet Holtay ile birlikte G.S.A.'de asistanlık yapacak olan Sedad Hakkı Eldem,

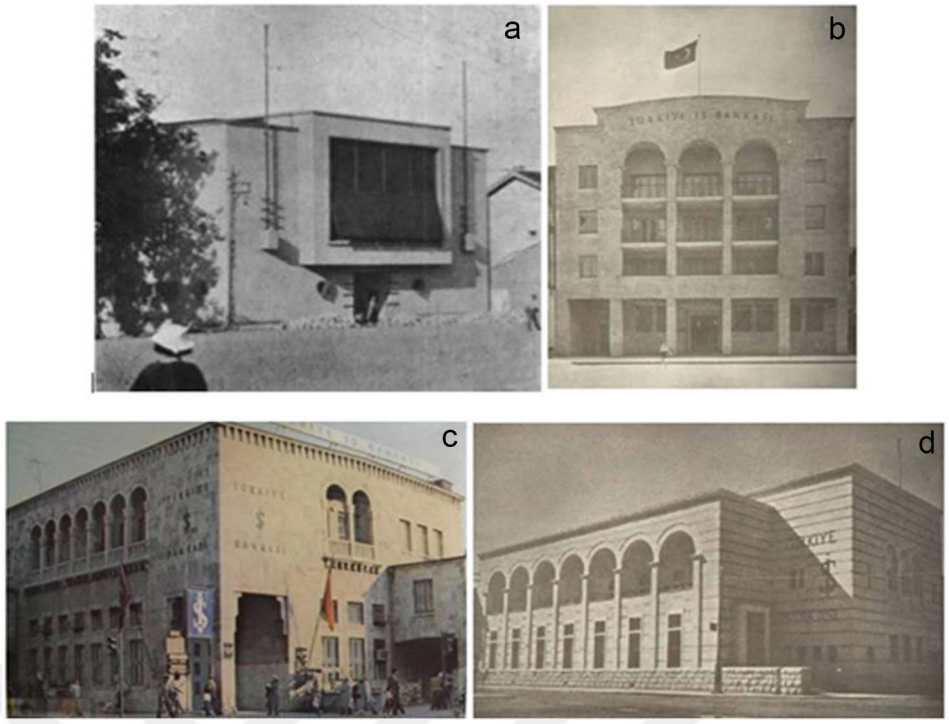
Ziraat Bankası ile tekrar karşılaşmasa da ilerleyen yıllarda iş arkadaşları ve öğrencileri Banka'nın tasarımlarında büyük rol oynamıştır.

Şekil 4.77 : Ziraat Bankası lojman binaları, a. Yan görünüş, b.Arka görünüş, c. Ön görünüş, Mongeri, Adakale Sokak, Ankara (Çinici, 2016).

1920'li yıllar bittiğinde, ülkedeki mimarlık anlayışı da yeni bir görünüm kazanmaktaydı. 1. Ulusal Mimari olarak adlandırılan canlandırmacı ve süslemeli üsluba yöneltilen eleştiriler ile yeni/modern olan olarak benimsenmeye başlanan uluslararası üslup arasında değişen dengeler Mongeri'nin eğitimci olarak hayatını ve Akademi'nin eğitim kadrosunu da değiştirmiştir. Canlandırmacı ve süslemeli yapılarla başlayan Ankara'nın inşa süreci de artık sade ve geometrik yapılarla devam edecektir. Akademi'de ise Mongeri ve Vedat Tek'in istifasının ardından, Ernst Egli bölüm başkanı olarak atanır ve aynı yıl Akademi'nin kadrosuna, o güne dek Almanya'da çalışmakta olan Arif Hikmet Holtay eklenir (Bozdoğan, 2002, s. 175). "Kübik", "uluslararası" ya da "modern" mimarlık üslubunun, mimarlık eğitimine ve üretimine hâkim olmaya başladığı bu yıllarda, Avrupa'da eğitim almış ve moderni yerinde öğrenmiş mimarlar da ön plana çıkmıştır. Arif Hikmet Holtay, Almanya'nın Stuttgart kentinde 1927'de mimarlık eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Holzmeister'ın ofisinde çalışıp 1930 yılında Güzel Sanatlar Akademisi kadrosuna katılmıştır (Küreğibüyük, 2011, s. 81). Bu tarihten itibaren ülkede çeşitli üretim faaliyetlerinde de bulunan Arif Hikmet Holtay, 1936 yılında Ziraat Bankası Bursa şube yapısının tasarımını da üstlenmiştir (Holtay, 1936). Bursa yapısı şekilsel olarak Ziraat Bankası'nın önceki yapılarından bir hayli farklıdır. Tamamen süsten ve renkten

arınmış olan bu yapı, sert geometrisi ile gerçekten de "kübik"tir. Banka'nın 1920'li yıllarda büyük kentlerde yaptırdığı şubelerin ardından gelen bu keskin değişim doğrudan mimar seçimiyle alakalıdır. Dönemin değişen mimarlık anlayışı ve buna bağlı olarak değişen "popüler" mimarları yapıların değişimini de beraberinde getirmektedir. Holtay'ın Ziraat Bankası için tasarladığı tek yapı Bursa şubesi olsa da 1949 yılını takip eden üç yılda beşi şube yapısı olmak üzere İş Bankası için ürettiği altı tasarımı vardır (Küreğibüyük, 2011, ss. 181-188). Samsun (1949), Mersin (1949), Bursa (1951), Konya (1951) ve Malatya (1952) illerinde yer alan İş Bankası şubeleri, Ziraat Bankası Bursa şubesinin görünümünden oldukça uzakta durmaktadırlar (Şekil 4.78). 1930 yılında modern mimarinin temsilcisi olarak ülkeye gelen Arif Hikmet Holtay, 1940'lı yılların sonunda klasik ve anıtsal formlarla harmanlanmış ve millileştirilmiş bir mimarlık yapmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın etkileriyle birlikte değişen ülke politikası, mimarinin görünüşünü de yine değiştirmiştir. Bozdoğan'ın "hem kapitalizmden hem de sosyalizmden farklı (ve ikisinden de üstün) olduğu vurgulanan" cümlesiyle değerlendirdiği yeni siyasi söylem, mimarlıkta da daha anıtsal ve yerel formların kullanımını gündeme getirmiştir (Bozdoğan, 2002, s. 260). Akademi'de Egli'nin yerini Taut'un alması ve Sedad Hakkı Eldem'in yürüttüğü milli mimari seminerlerinin giderek öneminin artması, Holtay'ın mimarlığında da değişikliğe neden olmuştur. Holtay'ın tasarladığı İş Bankası yapılarından özellikle Konya, Bursa ve Mersin yapılarında kullanılan aynı kemer motifi ve benzer cephe düzenleri göz önünde bulundurulduğunda, Ziraat Bankası Bursa şube yapısının tasarlandığı dönemden itibaren mimarın üslubunun dramatik bir değişim geçirdiği rahatlıkla söylenebilir.

Şekil 4.78 : Arif Hikmet Holtay tasarımı banka yapıları, a. Bursa Ziraat Bankası (1936), b. Bursa İş Bankası (1951), c. Konya İş Bankası (1951), d. Mersin İş Bankası (1949) (Küreğibüyük, 2011).

Banka'nın 1. Sipariş Dönemi olarak adlandırılan tarihlerde yaptırdığı yapılardan mimarı tespit edilebilen yapılar sonucu ulaşılan isimler Mongeri ve Holtay ile sınırlıdır. 1920-1930 arasında yaptırılan İzmir, Samsun, Konya gibi şube yapılarının mimarlarının kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı gibi 1930 -1940 yılları arasında Banka'nın şube binalarına dair yoğun bir inşa faaliyeti de söz konusu değildir. 1940 yılından sonra yapılan yapıların ise 1960 yılına gelene dek mimarları bilinmemektedir.

Ziraat Bankası'nı, kim olduğu tespit edilebilen –çoğunlukla ismi tanınmış olanlar- mimarlar ile sipariş usulü çalışmaya başlamadan önce, 1951 yılında düzenlediği yarışmalarla elde ettiği projelerin müellifleri arasında ve yarışma jürisi arasında, geçmişte banka ile çalışmış ya da gelecekte çalışacak isimler yer almaktadır. 1951 yılında açılan ve sonucundan memnun kalınmayıp tekrar edilen "Ziraat Bankası Şube ve Ajans Tip Proje Yarışması" jürisi; Yunus Erk, Adnan Kocaarslan, Kemali Söylemezoğlu, Arif Hikmet Holtay, Orhan Alsaç, Rahmi Bediz ve Orhan Arda'dan oluşmaktadır (Ziraat Bankası Şube ve Ajans Binaları Müsabakası, 1951, s. 136). Bu isimler arasında yalnızca Arif Hikmet Holtay Ziraat Bankası için bir yapı tasarlamıştır. Orhan Alsaç ve Adnan Kocaarslan farklı zamanlarda Türkiye İş Bankası ile birlikte çalışmış olsalar da Holtay hariç Ziraat Bankası ile çalışmış olan yoktur (Alsaç, 2003;

Mamalı,2020). Yarışmanın katılımcıları arasında, 1951 yılında çoğunlukla mimarlık hayatlarının erken döneminde olan ve ilerleyen yıllarda mimarlık alanında çokça ismini duyuracak olan isimler yer almaktadır. Bu isimlerin tümünden bahsetmek bu bölüm kapsamı dâhilinde mümkün görünmemekle birlikte, cumhuriyetin ikinci kuşak mimarları olarak tanımlanan ve çoğu Eldem ve Holtay stüdyolarında mimarlık eğitimi görmüşlerdir. Yarışma katılımcısı olup ödül grubunda yer alan mimarlardan Maruf Önal, Muhlis Türkmen ve Muhteşem Giray ilerleyen yıllarda Ziraat Bankası da dâhil olmak üzere çeşitli banka yapılarının tasarımcısı olmuşlardır.

Çalışma kapsamında ikinci sipariş dönemi olarak adlandırılan 1960-1980 tarihleri arasında, mimarı tespit edilebilen yapıların arttığı görülmektedir. Bu dönemde banka için tasarım yapan mimarların çoğunluğunun Güzel Sanatlar Akademisi mezunu olup yalnızca tasarımcı değil eğitimci kimlikleriyle de ön plana çıktıkları görülür. Okul içinde tasarım atölyesi olarak çalışan odalar ve aynı çatı altında hem eğitim hem de üretimin gerçekleşmesi, öğrencilerin de bu projelerde yer almalarına olanak sağlamış ve hoca-öğrenci-meslektaş tanımları arasındaki sınırları inceltmiştir (Aysel, 2018, s. 48). Ziraat Bankası mimarları arasında görülen hoca, öğrenci, meslektaş ilişkisinin bu üretim ortamından kaynaklandığı söylenebilir. Mongeri ve Arif Hikmet Holtay ile başlayan Ziraat Bankası ve Akademili hocaların iş birliği bu yıllarda devam etmiştir.

Aynı dönemde eğitim alan Maruf Önal, Muhlis Türkmen ve Muhteşem Giray bankanın aynı kuşak tasarımcıları arasındadır. 1951 yarışma katılımının ardından Maruf Önal, 1964 yılında Bakırköy'de yer alan Ziraat Bankası şubesini tasarlamıştır (Önal, 1972, s. 28). Güzel Sanatlar Akademisi'nden 1943 yılında mezun olan Önal, 1946 yılına dek Eldem'in asistanlığını yapmış ardından kendi ofisinde mimarlığa devam etmiş ve 1958 yılından itibaren de Yıldız Teknik Okulu'nda eğitimci olarak çalışmaya devam etmiştir (Cengizkan, 2017). 1951 yılında Ziraat Bankası tip proje yarışmasına Suha Taner ve Affan Kırımlı ile birlikte katılan mimar, Türk Ticaret Bankası'nın 1955 yılında İzmir şubesi için açtığı yarışmaya da aynı ekiple katılmıştır (T. Ticaret Bankası Emeklilik Sandığının Adana Ş. Binası Proje Müsabakası, 1955, s. 125). Önal'ın uygulanmış tek banka tasarımı ise Ziraat Bankası için olandır (Tok, 2019, ss. 150-156). Önal'ın zengin mimari uygulamalarının yanında, eğitimci kimliği ve mimarlar odasındaki rolü mimarın kimliğini oluşturan önemli unsurlardandır. Muhlis Türkmen tasarımı Yalova şube yapısı ise 1970 yılında tamamlanmıştır (Türkmen, 1977, s. 102). 1946 yılına Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olan Türkmen, daha sonra Holtay'ın atölyesine asistanlık yapmaya başlamış ve daha sonra aynı kurumda eğitimci

olarak çalışmaya devam etmiştir (Muhlis Türkmen'in Kısa Biyografisi,1968, s. 102). Muhlis Türkmen, Ziraat Bankası tarafından açılan tip proje yarışmasının ikincisinde Muhteşem Giray ve Ekrem Bahtoğlu ile birlikte ödül grubunda yer almış, Mithat Paşa Anıt Mezarı yarışmasında ise aynı ekibe Turhan Ökeren'in eklenmesiyle birinci ödülle birlikte iki mansiyonun da sahibi olmuştur. Mimarın Ziraat Bankası için tek tasarımı Yalova şubesi olsa da tek banka tasarımı bununla kısıtlı değildir. İş Bankası'nın Yenicami, Pangaltı ve Galatasaray şubeleri ile Türk Ticaret Bankası Adana şubesinin de tasarımcısıdır (Muhlis Türkmen'in Kısa Biyografisi, 1968, s. 102; Mamalı, 2019, s. 103). Türkmen'in 1951 yılından itibaren katıldığı yarışmaların da banka şubeleri ve ek işlevleri ağırlıklı olduğu görülmektedir (Kafesçioğlu, 2017). Muhteşem Giray ise Muhlis Türkmen ile katıldığı Ziraat Bankası yarışmalarına katılmış, bunlardan birincilik ödülü alan Mithat Paşa anıt mezarı uygulanmıştır. Akademi'nin 1947 mezunları arasında olan Giray daha sonra aynı okulda eğitimci olarak çalışmaya devam etmiş, 1982 yılında ise Rektörlük görevine başlamıştır. Bu yarışmaların yanında, Ziraat Bankası Karaköy şubesi ek binası için açılan davetli yarışmada birinci seçilen Nezih Eldem tasarımının uygulamasında da ismi yer almaktadır (Giray ve Eldem, 1975, s. 100). Nezih Eldem her ne kadar Akademi'nin 1944 mezunlarından olsa da, mezuniyetinin ardından eğitimci olarak başlayıp devam ettiği eski Yüksek Mühendis Mektebi yeni İstanbul Teknik Üniversitesi ile özdeşleşmiş bir isimdir (Hasol, 2019, s. 46). Aynı kuşak içine yer alan bu mimarlar hem Ziraat Bankası hem de diğer bankalar için yaptıkları çeşitli banka tasarımlarıyla bu alanda önemli üretimler yapmışlardır. Benzer dönemlerde Akademi'de öğrenci olan ve 1965 yılında Ziraat Bankası için Harbiye Başak Sigorta yapısını tasarlayan Asım Mutlu, Utarit İzgi ve Esat Suher de eğitimci-mimar kimliğine sahiptirler.

Mongeri'nin Ziraat Bankası genel müdürlük yapısını tasarlamasının ardından Arif Hikmet Holtay'ın Bursa şubesi tasarımıyla görevlendirilmesiyle başlayan Akademili mimarların Ziraat Bankası için şube tasarlama geleneği 80'li yıllara kadar devam etmiştir. Banka tasarımını üstlenen mimarların hayat öyküsüne kısaca göz atıldığında, Mongeri'nin genel müdürlük şantiyesinde staj yapan Sedad Hakkı Eldem, Sedad Hakkı ile birlikte asistan olarak işe başlayan Holtay ile Eldem ve Holtay'ın stüdyolarında öğrenim görmüş ve daha sonra Akademi'de hocalık yapmış mimarların arasında dolaylı ya da doğrudan tanışıklık ilişkileri olduğu görülür. Bahsi geçen mimarların yalnızca Ziraat Bankası değil, İş Bankası için de kayda değer sayıda yapı tasarlamış olmaları, banka tasarımı konusunda yetkin bir grup oluşturduklarını

göstermektedir. Bahsi geçen ilişki göz önünde bulundurulursa, Ziraat Bankası Mongeri ve Holtay ile çalıştıktan sonra bu isimlerin referansıyla daha genç kuşaklara iş vermiş ya da Akademili eğitimci mimar olma durumu referans oluşturmuş olabilir (Mamalı, 2019). Maruf Önal, Muhlis Türkmen, Muhteşem Giray, Asım Mutlu, Utarit İzgi ve Esat Suher'den oluşan yeni kuşak ile Guilio Mongeri ve Arif Hikmet Holtay arasında mimari üslup ve anlayış açısından büyük farklar vardır. Mongeri ve Holtay'ın tasarımları üstlendikleri dönemde ülkenin siyasi ve ekonomik politikalarıyla doğrudan ilintili olan ve sosyal ortamdaki tartışmalar doğrultusunda şekillenip keskin çizgilerle birbirinden ayrılan üslupçu mimarlık genç kuşakta daha doğal yöntemlerle gelişen bir mimari anlayışa bırakmıştır. Bu üslup meselesi ve anıtsal şube yapılarından mütevazı şubelere geçilmesi, banka şubelerinin mimari görünümünde de farklılıklar yaratmıştır. Ziraat Bankası için şube yapısı tasarlamış mimarlar arasında yukarıda bahsedilen Akademili, eğitimci-mimar tanımlamasına uymayan mimarlar da yer almaktadır. Tespit edilebilen mimarlar arasında bu tanıma uymayanlar, Şevki Vanlı, Haluk Baysal-Melih Birsel ve Doruk Pamir'dir. Bu isimler arasında ise Şevki Vanlı, sekiz farklı Ziraat Bankası şube tasarımıyla öne çıkar. Ziraat Bankası tip şubelerinin ardından aynı kişi/kişilerin elinden çıkan en fazla sayıda şube tasarlayan Şevki Vanlı'dır. Vanlı'nın; Akşehir, Bozcaada, Bünyan, Karapınar, Buldan, Sultanhisar, Uludağ ve Aydın için tasarladığı yapılardan Aydın hariç bütün şube yapıları uygulanmıştır. Şevki Vanlı, Floransa'da doktora düzeyine dek gördüğü mimarlık eğitimiyle, Ziraat Bankası için çalışan diğer mimarlardan ayrılmaktadır. Eğitimini yurtdışında tamamlaması ve daha sonra ülke içinde üretimine başlaması, şimdiye dek görülen birbiriyle ilişkili mimarların Ziraat Bankası şubelerini tasarlama geleneğinin dışında kalmıştır. Ziraat Bankası dışında Merkez Bankası ve Halk Bankası tasarımları da vardır. Şevki Vanlı'nın Ziraat Bankası şubeleri, sade ve foksiyonel olmakla birilkte özellikle lojman katlarındaki geniş balkonları ve bant pencereleriyle diğer yapılardan ayrılmaktadır. Haluk Baysal ve Melih Birsel ikilisi ise beraber Galatasaray Lisesi'ni bitirmenin ardından ikisi de Akademi'ye girmiştir, Birsel daha sonra Cenevre Üniversitesi'ne geçerek burada mimarlık eğitimini tamamlamıştır (Hasol, 2003). Mimari üretim alanında sürekli birlikte çalışan ikili, Akademi ile bağlantılı olsalar da eğitimci-mimar tanımına uymamaktadırlar. Haluk Baysal-Melih Birsel ikilisinin mimari alandaki üretimleri bu çalışmanın çok ötesinde başlı başına bir çalışma konusudur. Ziraat Bankası için şube tasarlayan son isim ise şimdiye kadar bahsedilen isimlerden daha genç bir mimar olan Doruk Pamir'dir. 1960 yılında ODTÜ'de

mimarlık eğitimini tamamlayan mimarın tek banka tasarımı 1969 yılında Ziraat Bankası için tasarladığı Burdur Ziraat Bankası şubesidir. Mimarın başta İstanbul sakinleri olmak üzere en çok bilinen yapısı 2000 yılında tamamlanan Süzer Plaza'dır. Doruk Pamir, gerek eğitim hayatı gerek üretim hayatıyla Ziraat Bankası için tasarım yapan mimarlardan, içinde yer aldığı kuşağın da getirisiyle farklı bir yerde durmaktadır.

Ziraat Bankası için tasarım üreten mimarların yanında, Ziraat Bankası yapılarının tip proje ile ya da değil uygulanmış onlarca yapısının ise mimarı tespit edilememektedir. Bu yapılardan tip proje ile uygulananlar aynı projenin çeşitli varyasyonları olsa dahi bu çeşitlemeyi ve yere göre düzeltmeyi yapacak, banka bünyesinde yer alan bir ya da birkaç mimarın olması gerekmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda yalnızca, tip proje yarışmasına da Bülent Serbes ile ekip olarak katılan, Orhan Çakmakçıoğlu'nun ismine "Ziraat Bankası müşavir mimarı" olarak erişilebilmiştir (Çakmakçıoğlu, 1980, s. 67). 1951-1959 yılları arasında Ziraat Bankası müşavir mimarlığını yapan Çakmakçıoğlu'nun diğer işlerine bakıldığında, yalnızca Ziraat Bankası için çalışmadığı görülür. Ziraat Bankası ile kurulan temaslar sonucu, bankanın inşaat şubesinin 20. yüzyıl içindeki organizasyon biçimine ve faaliyetlerine dair bir bilgi ortaya çıkmamıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Ziraat Bankası'nın mimari faaliyetleri şube yapıları özelinde, Ziraat Bankası'nın kuruluşundan itibaren sahip olduğu ve ülkenin tarihsel süreçte yaşadığı değişimlerle birlikte şekillenen kurum karakteri gözetilerek, kurum mimarisi incelenmiştir. Çalışmanın odağına şube yapılarının alınmasının nedeni, ülke geneline yayılmış olan yapılar arasındaki dil birliğinin, tezin çıkış noktasını oluşturmasıdır. Şube yapılarının çalışmanın odağında olmasının bir diğer nedeni ise kurumun tarımsal üretimle, dolayısıyla ülkenin ekonomik ve politik söylemlerinin oluştuğu temel alanla olan ilişkisinin, yapıların şekillenmesinde ve yayılmasında oynadığı roldür. Banka'nın bir devlet kuruluşu olması bu söylemlerin etkisini arttırmaktadır. Bu durumda, tasarımın, konumuz özelinde mimari üretimin, kimin ürünü olduğu sorusu bir katman daha kazanmaktadır. Mimari ürünün üzerinde kimin söz hakkı vardır sorusunun, akıllara öncelikle ve genellikle gelen cevabı mimar ve işveren olsa da, sorunun cevabı bu kadar net ve kesin çizgilerle ayrılmış değildir. Ziraat Bankası mimarlığını etkileyen unsurların ne olduğu ve kurumun temsilinde ne derece etkili oldukları çalışmanın soruları arasındadır.

Ziraat Bankası, önce kırsalda teşkilatlanıp ardından merkezileşmesiyle hem bankacılık tarihi içinde hem de devlet kurumları arasında özel bir yere sahiptir. Devlet doğası gereği merkezi otoritenin temsilcisiyken, Ziraat Bankası bir devlet kurumu olarak, önce çevrede teşkilatlanıp ardından merkezileşmiştir. Ülkenin temel ekonomik faaliyeti, Ziraat Bankası'nın Memleket Sandıkları olarak ortaya çıkış tarihinde olduğu gibi, cumhuriyetin ilanının ardından da tarımsal üretim üzerine kuruludur. Bu durum, bütün devlet stratejilerinin, ekonomik ve siyasi politikaların tarımsal üretim ve kırsal alan etrafında gelişmesine neden olmuştur. Banka ise tarımsal üretimi ve köylüyü desteklemek üzere ortaya çıkmış ve devlet bankası olduğunda da bu karakteri devam ettirmiştir. Bu ilişkinin sonucu olarak, Ziraat Bankası, devletin çeşitli politikalarının uygulanışında aracı olan temel kurum konumundadır. Halkın büyük bir kısmını kırsal nüfusun oluşturması ve kırsal nüfusun geçimini tarımsal üretimden sağlaması, Banka'yı yalnızca devlet değil halk için de önemli kılmaktadır. Halk ile devlet

arasındaki ekonomik diyalog Ziraat Bankası ve Tarım Kooperatifleri dolayısıyla banka şubeleri ve kooperatif birimleri aracılığıyla kurulmaktadır.

Banka'nın kırsal alanla ilişkisi ve devletin kırsal alana dair politikaları sonucu Ziraat Bankası şubeleri bütün ülkeye yayılmıştır. Her ne kadar 20'li yıllarda önce merkez yapılarını yaptırsa da bu tarihlerde de merkez dışı ilçeler ve kasabalarda Ziraat Bankası şubeleri yer almaktadır. Tarihin ilerlemesiyle bu yerleşimlerde de Ziraat Bankası yapıları hızlı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu da yalnızca merkeze konumlanmış çeşitli devlet kurumları ve yapılarının aksine kapsamlı bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in inşa faaliyetleri kapsamında şehirsel yerleşimlerin oluşturulması, banka şubeleriyle birlikte olmuştur yani Ziraat Bankası şubeleri yerleşimlerin değişmez unsurlarından biridir. Geniş bir zaman aralığında yapım faaliyetlerine devam etmiş ve etmekte olan Ziraat Bankası, kullandığı yapıları mümkün olduğunca elden çıkarmamış ve büyük oranda aynı işlevle kullanımına devam etmiştir. Bu nedenle yapılar belli bir döneme ve kuruma ait, özel bir mimarlık mirasıdır.

Ziraat Bankası yapıları elde ediliş biçimlerine göre birbirinden ayrılmaktadır. Yapı elde etme biçimleri, ülkenin mimarlık ortamı içinde dönemler arası farklılık gösterse de üç temel yöntem kullanılmıştır ve hala kullanılmaktadır: Sipariş, mimari proje yarışmaları ve tip proje yöntemi. Bu yöntemlerin süreçlerinin farklı oluşu, ortaya çıkan mimari ürünü de etkilemektedir. Ziraat Bankası özelinde de yapıların, farklı süreçlerle elde edilişi sonuç üzerinde önemli farklılıklara sebep olmuştur. Erken dönem büyük kent yapılarının tümü ve 1965 sonrası yapıları sipariş usulü bir mimara yaptırılan bankanın 1945-1965 yılları arasında kalan ve yoğun yapım faaliyetinin görüldüğü aralıkta ise çoğunlukla tip proje yöntemini uyguladığı, hem tip projelerin hem de diğer yapıların mimarının belli olmadığı görülmektedir. Ziraat Bankası yapılarının karakteri, değişimleri ve kararlılıklarıyla yalnız bir etkiye atfedilemez. İşveren ve Mimar ilişkisinin çok ötesinde, kurumun sahip olduğu kimliği oluşturma süreci bu mimarlığın oluşmasındaki temel noktadır. Kimliğin biçimlenişi ise Memleket Sandıkları'na dayanan ve değişen rejim içinde yeniden şekillenen teferruatlı bir yolcuğun sonucudur. Osmanlı Devleti'nde oluşmaya başlayan kurum Cumhuriyet ile birlikte yeni bir aşamaya geçmiştir ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin devletçi politikalarıyla doğrudan şekillenmiştir. Devletin en önemli ekonomik araçlarından oluşu yayılmasına katkıda bulunmuştur ve yapılan resmi düzenlemelerle her çiftçinin kooperatifler ya da Ziraat Bankası ile yolunun kesişmesi sağlanmıştır. Okuma yazma düzeyinin az oluşu,

reklamcılık faaliyetlerinin kırsal alana ulaşmaması gibi nedenler göz önünde bulundurulduğunda, Ziraat Bankası'nın hem reklamı, hem tabelası hem de kendisi, şube yapıları olmuştur. Oldukça ayırt edilebilir Ziraat Bankası tip yapıları oluşturduğu kimliğin yanında bu kimliğin temsil ediliş biçiminin her yerde aynı oluşuyla erişilebilirliğini arttırmıştır.

Banka'nın bilindik ve güçlü bir kimliği vardır, kurum mimarisi de bu kimliği en iyi ifade edecek, temsil gücü yüksek yapıları tercih etmiştir. Yapıların büyüklüğü ve gösterişi içinde bulunduğu yerleşime göre değişse de hedeflenen temsil biçimi bütün yapılarında bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle 1940 yılından sonra yapılan yapılarda bu kimliğin oturduğu ve netleştiği görülmektedir. Yarışma projelerinin eleştiriliş biçimi ve kurumun nihayetinde bu projelerin hiç birini kullanmayıp kendi icat ettiği mimarlığı ülke genelinde uygulaması bunun en büyük kanıtıdır. Bankanın açtığı tip proje yarışmasında istediği sonuçları alamamasının ardından yarışmayı tekrarlama kararı, bu yarışmanın bir formaliteden ibaret olmadığını göstermektedir. Ziraat Bankası gerçekten de kendini en iyi temsil edeceğini düşündüğü şube tipini aramış ancak sonuçta yine kendi içinde üretilen tipi kullanmayı tercih etmiştir.

Kurum içinde tasarlanan tip yapıların en belirgin özelliği hiç kuşkusuz giriş alanlarıdır. Uzatılan saçakların iki kat boyunca uzanan kolonlarla desteklenmesi, yarattığı ritim duygusunun yanında, iki kat boyunca uzanan sütun algısından kaynaklanan büyüklük hissi, yapının küçük boyutunun aksine oldukça anıtsal bir girişe sahip olmasına neden olmaktadır. Birden fazla kat boyunca uzanan kolonlarla oluşturulan giriş alanları 30'lu ve 40'lı yılların mimarisinde sıklıkla karşımıza çıkar. Holzmeister'ın Ankara'da yer alan çoğu kamu yapısının giriş aksında katlar boyunca uzanan kolonlu cephe barizdir. Merkez Bankası ve TBMM binalarında en belirgin örneklerini veren bu mimarinin bir diğer temsilcisi ise yine Ankara'da bulunana Devlet Demir Yolları Genel Müdürlük binasıdır. Sütun elemanı belli bir dönemin büyük kamu yapılarında sıklıkla karşılaşılan bir öge olsa da banka şubesi ölçeğinde özeldir. Seyfi Arkan'ın Suadiye'de tasarladığı bir villa yapısı, banka şubesine yakın ölçeği ve bu ölçekte kullanılan çift kat boyunca uzanan sütunlarıyla, Banka'nın şube yapılarına en çok yaklaşan yapıdır. Çift kat boyunca uzanan kolon elemanına uzatılmış saçaklar, ritmik pencereler ve kolonadlı giriş mekânı da eklenerek Ziraat Bankası mimarlığını tamamlar. Küçük ölçeklerine rağmen temsil gücü yüksek olan bu yapıların sahip olduğu ağır başlı ve anıtsal mimarlık şube yapılarında bir araya gelen unsurların oluşturduğu kompozisyon ile

Ziraat Bankası'na özeldir. Ziraat Bankası'nın mimari karakterini en belirgin şekilde ortaya koyan tip yapılar, kurumun mimari üretim sürecinden aldığı verime dair de önemli bir bilgi ortaya koymaktadır. Bu yapı tipinin kurum tarafından benimsenip geniş çapta uygulanması, mimari üretimin çok aktörlü sürecinin Ziraat Bankası için en uygun sonucu vermediğini ve tip proje ile kurum içinde üretilen yapı tipinin, kurumun kimliğini yansıtan en iyi yapı tipi olduğu görülmektedir. Ziraat Bankası'nın mimarlar tarafından tasarlanmış yapılarında, kurumun istediği istikrarlı mimari sağlanamamış ve tasarımcının mimari etkisi baskın olmuştur.

Ziraat Bankası'nın teze konu olan çok sayıda yapısının büyük bir kısmı halen kullanılmakta olsa da, özellikle 2010 yılının ardından, 40'lı ve 50'li yıllarda yapılmış yapılar yitirilmeye başlanmıştır. Ülkenin mimarlık tarihi içinde önemli bir yere sahip olan bu yapıların tümünün belgelenmesi bu çalışma kapsamında olanaksız olsa da, çoğu belgelenmemiş ve üzerine çalışma yapılmamış bu yapı grubunun, varlığını hala sessizce korumakta olanları üzerine kapsamlı bir belgeleme çalışması yapılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

Akay, Z. (2018). *A Scrupulous and Silent Rationalist: The Architect Ayhan Tayman.* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aksu, A. (2013). Mimari Tasarım/Proje Yarışmaları Mimari Söylem Üretebilir Mi?, *Mimarlar Odası Dosya 31*, Ankara.

Akgüç, A. (1992). *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık.* Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Alsaç, Ü. (2003). Mimarlığın Görünmeyen Yüzünde Önemli Bir Mimar: Orhan Alsaç. *Mimarlık Dergisi,* 312.

Antalya Saklıkent Dağ Oteli Projesi. (1980). *Arkitekt (378)* , 63-67.

Aral, Z.K., (1963). 1863 Yılı ve Etrafında Devletin Banka ve Kredicilik Siyaseti*, Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi.* T.C. Ziraat Bankası Yayınları, İstanbul.

Arlı, A. (2005).Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(3),283-352.

Atasagun, Y.S. (1939). *Türkiyede Zirai Kredi 1:Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939.* İstanbul: Kenan Basımevi.

Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye'nin Düzeni (Cilt-1).* İstanbul: Yaylacık Matbaası.

Aysel, N. R. (2018). Bir Yeniden Yapım Öyküsü: Başak Sigorta Binası. *Mimarist (62),* 2018-02, 48-55.

Baskıcı, M. (t.y.) Osmanlı Tarımında Makineleşme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (58). 30 – 53.

Batur, A. (1998). 1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Baysal, H. (1966). İnşaat Yatırımları, *Arkitekt (321),* 1966, 3-4.

Belediye Haberleri (1939). Belediyeler Dergisi (49), 39-46.

Bilgin, N. Ve Tanıyıcı, Ş. (2008). Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi. *KMU İİBF Dergisi (15)*, 136-159.

Bingöl, Ö. *Mimarlıkta Tip Kavramı ve Tipoloji.* (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür.* Metis Yayıncılık, İstanbul.

Coşar, N. (2009). Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi, *Türkiye Ekonomisi 1908-2008.* Ekin Yayınevi, Bursa.

Coşar, N. (2010). Türkiye'de Bankacılık: 1924-1980*, BDDK 10. Kuruluş Yıldönümü Konferans Kitapçığı.* BDDK Aroks Doküman Merkezi, Ankara.

Cengizkan, N. M. (2017). Hoca-Mimar Olarak Maruf Önal, *Mimarlık Dergisi (396)*.

Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası. (1973). İstanbul: T.C. Ziraat Bankası Yayınları.

Çabuk, S. (2012) Kayseri'nin Cumhuriyet Dönemindeki İlk Kent Düzenlemesi: Çaylak Planı. *METU JFA (2),* 63-87.

Çakmakçıoğlu, O. (1980). Antalya-Saklıkent Dağ Oteli Projesi, *Arkitekt (378),* 1980-02, 63-67.

Çetin, S. (2012) Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *METU JFA 2012 (2),* 89-126.

Çinici, D. (2015). Başkent Ankara'nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü, Ankara Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 13-41.

Dülgerler, O.N. ve Karadayı Yenice, T. (2008) Türklerde Anıt Mimarisinin Bir Örneği; Konya Atatürk Anıtı, *Selçuk Üniversitesi Müh-Mim Fakültesi Dergisi, 23 (1),* 67-77.

Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet merkez Bankası (2008). TCMB, Ankara.

Femir, H. ve Akozan, F. (1950) Mudanya İmar Planı, *Arkitekt.*

Forum: Mimar Gözüyle İşverenler. (1996). Mimarlık (268), 35-43.

Forum: "Tip Proje" Kavramı / Döner Sermaye Yoluyla Proje Üretimi /Türkiye'de Okul Yapılarının Elde Edilme Süreci / Müellifin Yapım Süreci İle İlişkisi / Standartların Mimari Kaliteye Etkileri / ve Diğerleri. (2004). *Mimarlık (317).*

Giray, M. Ve Eldem, N. (1975). T.C. Ziraat Bankası Karaköy Şubesi Yenileme, Değiştirme ve Ek Bina İnşaatı, *Arkitekt 1975-03* (359), 100-103.

Haberler, (1945). *Arkitekt,* 1945.

Hasol, A (1986). Sedad Hakkı Eldem'le Bir Söyleşi, *Yapı* (69), 31-39.

Hasol, D. (2003). Haluk Baysal-Melih Birsel ve 1960'lı yıllar, *Yapı Dergisi* (255). http://www.doganhasol.net/haluk-baysal-melih-birsel-ve-1960li-yillar-2.html adresinden alınmışıtır.

Hasol, D. (2019). Nezih Eldem Mimarlık İçin Yaşadı. *Mimarlık Dergisi* (408), 46-47.

Haydaroğlu, İ. (t.y.) *Mithat Paşanın Şehadetine Dair Bir Araştırma.*

Holtay, A. H. (1936). Ziraat Bankası Şubesi – Bursa, *Arkitekt* (72), 325-327.

İnan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi.* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kafesçioğlu, F. (2014). Muhlis Türkmen Anısına, *Mimarlık Dergisi* (380).

Karabey, H. (2000). Kurum Kimliği, Grafik+Mimarlık+Endüstri Tasarımı, *Arredamento Mimarlık* (131), 74-87.

Karabey, H. ve Köknar, S.A. (2004). Yarışmaları Tartışırken, *Mimarlık (*320).

Keskin, E., İnan, E.A., Mumcu, M., Erdönmez, P., vd. (2008). *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2007*. Graphis Matbaa, İstanbul.

Kezer,Z. (2015). *Building Modern Turkey.* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

Kıray, M. (1998). *Örgütleşemeyen Kent: İzmir.* Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Kocabaşoğlu, U., Sak, G., Sönmez, S., Erkal, F., Gökmen, Ö., Şeker, N., Uluğtekin, M. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi.* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kömürcüoğlu, A. (1948). Konya İmar Planlarının Son İzah Raporu Hülasası, *Arkitekt* (181-182), 14-17.

Köse, Ç. ve Barkul, Ö. (2012). İlköğretim Yapılarında Tip Proje Uygulama Sorunları Üzerine Bir İnceleme, *Megaron* 7(2), 94-102.

Küreğibüyük, Z.İ. (2011). *Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı Bağlamında Arif Hikmet Holtay.* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Mamalı, T. A. (2019). *Türkiye İş Bankası Mimarlığı ve Çelik Alatur'un Çalışmaları.* (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Marufoğlu, S. (2019). *19.Yüzyılda Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Tarımda Islahat* Teşebbüsleri (Musul, Bağdat ve Basra Eyaletleri Örneği). Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiri Kitapçığı, İzmir.

Meltem, İ.A. (2010). *1930 – 2010 Yılları Arasında Bir Proje Elde Etme Yöntemi Olarak Türkiye'de Mimari Tasarım Yarışmalarının İrdelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Mithat Paşa Anıt Mezar Tasarım Yarışması. (1951). *Arkitekt.*

Muhlis Türkmen'in Kısa Biyografisi. (1968). *Arkitekt* 1968-03 (331), 102-115.

Nelson, E. C. (2019). *Osmanlı Taşrasında Tarımsal Kalkınma ve Zirai Kurumlar: Batı Anadolu Örneği.* Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiri Kitapçığı, İzmir.

Neziroğlu, İ, Yılmaz, T. ve Erdem Efe, G. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri.* TBMM Yayınları, Ankara.

Okan, A. (1976). Kamu Binaları Üretiminde Tip Proje Uygulaması ve Bir Maliyet Değerlendirmesi, *Mimarlık*, 42-43.

Önal, M. (1971). T. C. Ziraat Bankası Bakırköy Şubesi Binası. *Mimarlık Dergisi* 1972-02 (100), 28-31.

Öngören, P.D, Sönmez, M ve Özkul, K. (2019). *Şeker Endüstrisinin Kentsel Gelişime Etkisi,* 4. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitapçığı, Ankara.

Özbilen, A. (1967). Kamu Sektöründe Mimari Projelendirme Sorunu Üzerine, *Mimarlık*, 23.

Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire 1700-1922*. Cambridge University Press, New York.

Saban, D. (2019). Giulio Mongeri'nin Anadolu'daki İzleri: Ziraat Bankası Şube Yapıları, *Mimarlık* (405), 73-77.

Sayar, Z. (1956). Şu Mesken davamız, *Arkitekt* (283), 3-4.

Sey, Y. (1998). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mimarlık ve Yapı Üretimi, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık,* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Sümer Bank Proje Müsabakası (1935). *Arkitekt* (51), 68-84.

T.C. Ziraat Bankası Şube ve Ajans Tip Plânları Proje Müsabakası Jüri Raporu. (1951). *Arkitekt* (233-234-235-236), 123-136.

T. Ticaret Bankası Emeklilik Sandığının Adana Ş. Binası Proje Müsabakası. (1955). *Arkitekt* 1955-03 (281), 128-131.

Tarım kredi Kooperatifleri Kanunu. (1935). *T. C. Resmi Gazete,* 2834, 7 Teşrinisani 1935.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun. (1935). *T. C. Resmi Gazete.* 2836. 7 Teşrinisani 1935.

Tekeli, İ. (2016) *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tekeli,İ. (2009). *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü.*

Tok, T. (2019). *Maruf Önal and The Production of Mid-Twentieth Century Modern Architecture in İstanbul.* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Topçubaşı, L. (1950) Mudurnu Kesin İmar Planına Ait İzah Notu, *Arkitekt.*

Toprak, Z. (1988) *Sümerbank.* Alaş Ofset, İstanbul.

Toprak, Z. (2010). *Osmanlıdan Cumhuriyete Bankacılık Sektörü,* BDDK 10. Kuruluş Yıldönümü Konferans Kitapçığı. BDDK Aroks Doküman Merkezi, Ankara.

Tunabaysal, R. (2020). *Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey.* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Edirne.

Türkmen, M. (1977). T. C. Ziraat Bankası Yalova Şube Binası, *Arkitekt* 1977-03 (367), 102-103.

Ünalın, Ç. (2012). *Selçuk Milar:Mimar, Tasarımcı, Galerici, Editör, Yayıncı*, https://www.e-skop.com/ adresinden alınmıştır.

Varlık, B. (t.y.). *1930·1940 Yılları Arasında Türkiye'de Tarımsal Kooperatifler Üzerine Bir Deneme*.

Vedat Nedim. (1934). Devlet İncir Kooperatifine Doğru, *Kadro* (34), 14-18.

Wagner, A. I. A. (1956). Türkiye'de Mesken Meselesi, *Arkitekt.*

Yıldız, E. (2001). *Türkiye'de Müze Yapılarında Uygulanmış Tip Projelerin Koleksiyonlar ve Coğrafi Farklılıklar Açısından İncelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz,M. (t.y.) Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi (33).*

Yücel, T . (2014). Türkiye'de şehirleşme hareketleri. *Türk Coğrafya Dergisi* (21) , 31-44. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21264/228280 adresinden alınmıştır.

Yüceşahin, M., Bayar, R., Özgür, M. (2004).Türkiye'de Şehirleşmenin Mekansal Dağılışı ve Değişimi. *Coğrafî Bilimler Dergisi* (2). 23-29.

Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi. (1963). İstanbul: T.C. Ziraat Bankası Yayınları.

Ziraat Bankası Şube ve Ajans Binaları Müsabakası. (1951). *Arkitekt* (239-240), 233-248.

Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu. (1929). *T.C. Resmi Gazete,* 1470, 5 Haziran 1929.

Url -1 <*https://islamansiklopedisi.org.tr/yas-antlasmasi*>, erişim tarihi 23.05.2020.

Url -2 < *https://sozluk.gov.tr/>,* erişim tarihi 23.05.2020.

Url-3 <*https://www.rabobank.com/en/images/rabo-raiffeisen-en-def.pdf>,* erişim tarihi 14.04.2020.

Url-4 <*http://dergi.mo.org.tr/detail.php?id=2>,* erişim tarihi 18.02.2020.

Url-5 <*https://www.emlakbank.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri/hakkimizda/tarihce>,* erişim tarihi 22.05.2020.

Url-6< *merkez http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=1493*>, erişim tarihi 20.05.2020

Url-7< *https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/ataturk.htm>,* erişim tarihi 17.11.2019.

Url-8 <*https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_%C4%>,* erişim tarihi 04.10.2019

Url -9 <*https://tr.wikipedia.org/wiki/1914_Osmanl%C4%B1_%C4%>,* erişim tarihi 04.10.2019

Url-10 <*https://sozluk.gov.tr/>,* erişim tarihi 22.05.2020

Url-11< *http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/kurumsal/kooperatiflerimiz>,* erişim tarihi 07.04.2020

Url-12< *http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/kurumsal/kooperatiflerimiz>,* erişim tarihi 07.04.2020.

Url-13<*https://alkislarlayasiyorum.com/icerik/91208/nostaljik-reklam-afisleri*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-14<*https://www.e-skop.com/skopbulten/selcuk-milar-mimar-tasarimci-galerici-editor-yayinci/679*>, erişim tarihi, 08.07.2020

Url-15 <*https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/ataturk.htm*>, erişim tarihi 17.11.2019.

Url-16 <*https://sozluk.gov.tr/*>, erişim tarihi 08.05.2020.

Url-17 <*https://www.google.com/maps/>,* erişim tarihi 08.07.2020

Url-18 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-19 <https://www.gezi-yorum.net/ankara-ziraat-bankasi-muzesi/>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-20 <https://www.arkitera.com/haber/giulio-mongeri-eseri-ziraat-bankasi-genel-mudurluk-binasindaki-restorasyon-calismalari-tamamlandi/>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-21 <http://www.pakben.com/portfolio-items/ziraat-bankasi-izmir-merkez-subesi-restorasyon-projesi-konakizmir/>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-22 <https://mapio.net/pic/p-121655907/>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-23 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-24 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-25 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-26 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-27 <https://twitter.com/seda_ozen/status/1015570269992349696>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-28 <https://tr.pinterest.com/pin/10696117843277473/>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-29 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-30 <https://twitter.com/ziraatbankasi/status/948815651820351490>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-31 <*https://sozluk.gov.tr/*>, erişim tarihi 8.05.2020.

Url-32 <*https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/type/80365#difficulte*>, erişim tarihi 2.06.2020.

Url-33 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-34 <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=77376>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-35 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

Url-36 <*https://www.google.com/maps/*>, erişim tarihi 08.07.2020

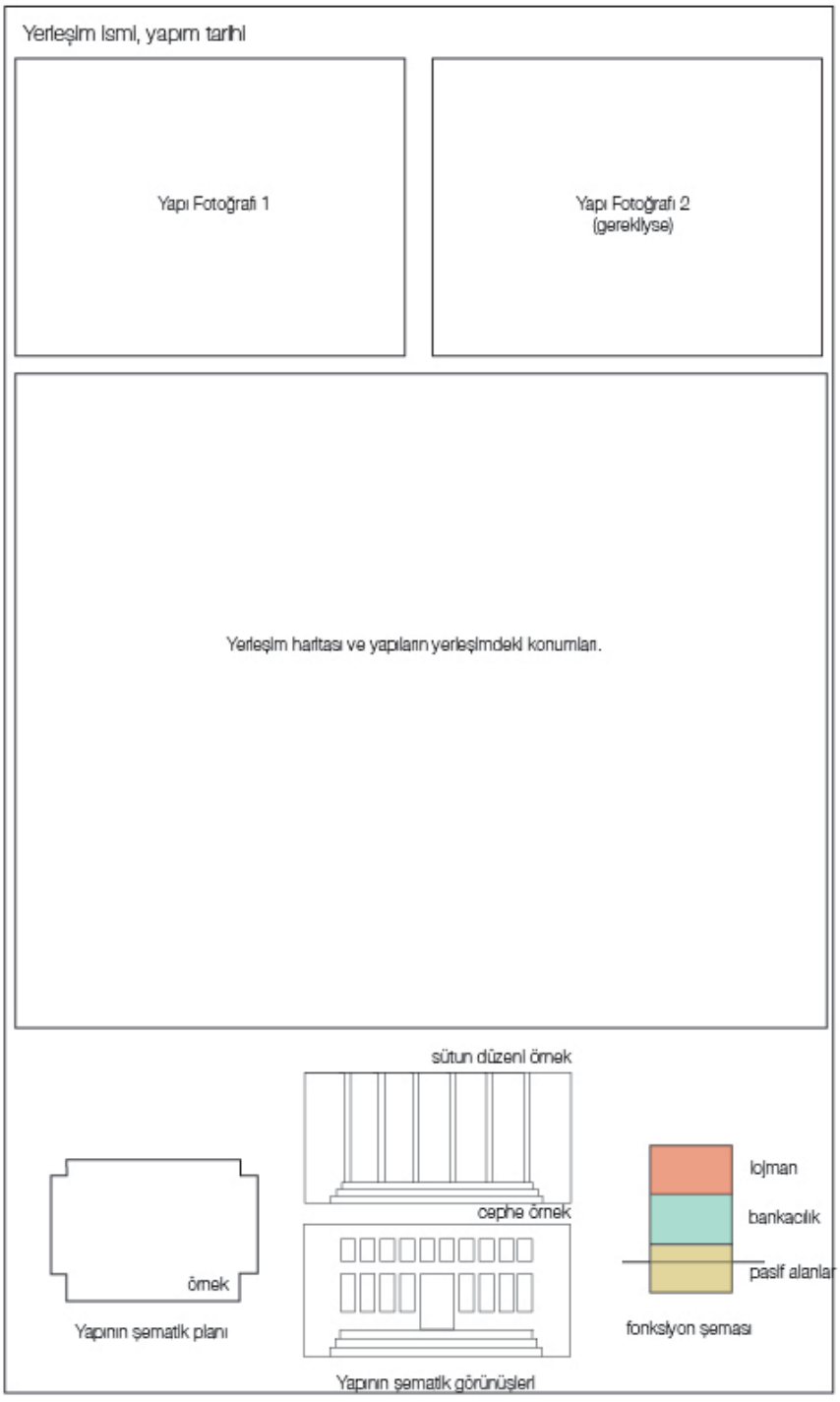
Url-37 <http://mimargozundenankara.weebly.com/yaz305lar/ulusta-cumhuriyeti-koklamak<, erişim tarihi 08.07.2020

EKLER

EK A: Ziraat Bankası'nın tip proje ile uygulanmış yapı kataloğu.

Ziraat Bankası'nın tip proje ile yapıldığı tespit edilen şubelerinin fotoğraf, konum, şekilsel özellikler ve fonksiyon şemasını içeren katalog düzeni ve sırasıyla yapılar.

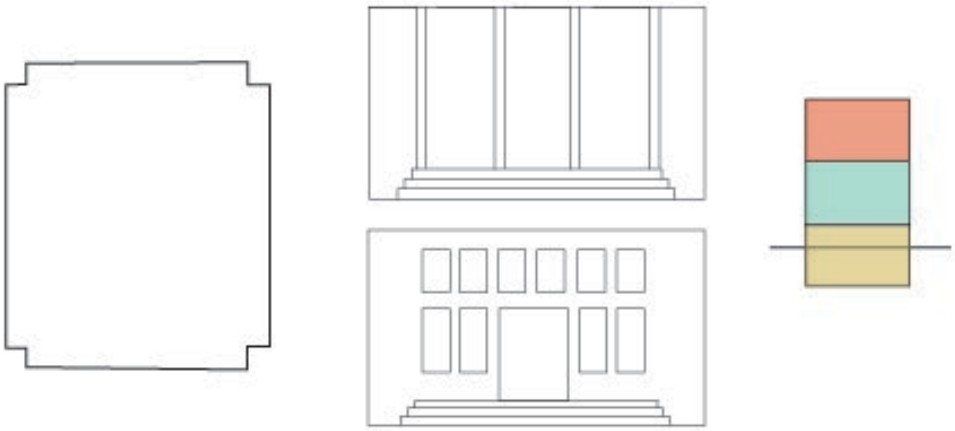
Örnek sayfa düzeni ve açıklamalar:

Avanos, 1954

1 Belediye
2 Hükümet Konağı
3 PTT
4 Ziraat Bankası
5 Tarım Müdürlüğü
6 Emniyet Müdürlüğü
a İnönü Cd.
b Vatan Cd.
c Atatürk Cd.

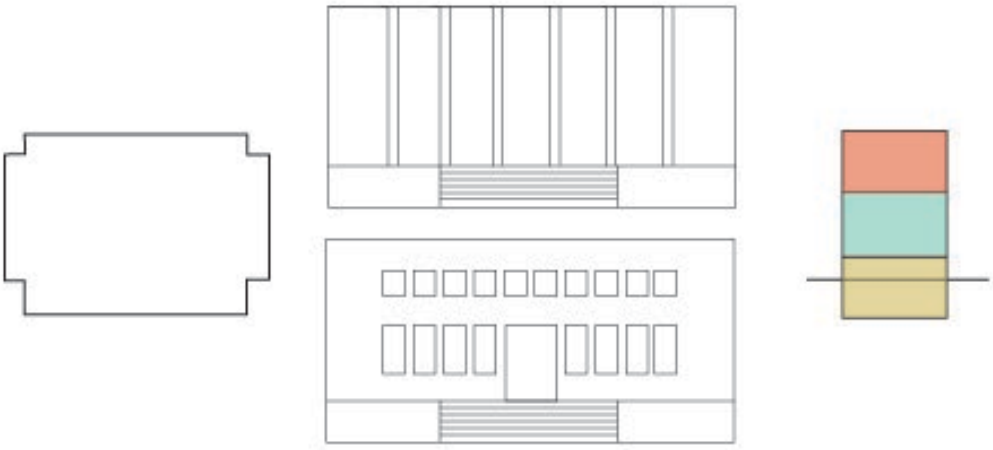

Ünye, 1956

1 Kaymakamlık
2 Cumhuriyet Meydanı
3 Ziraat Bankası
4 Belediye
5 Öğretmen Evi
6 İş Bankası
7 Meydan
8 Park

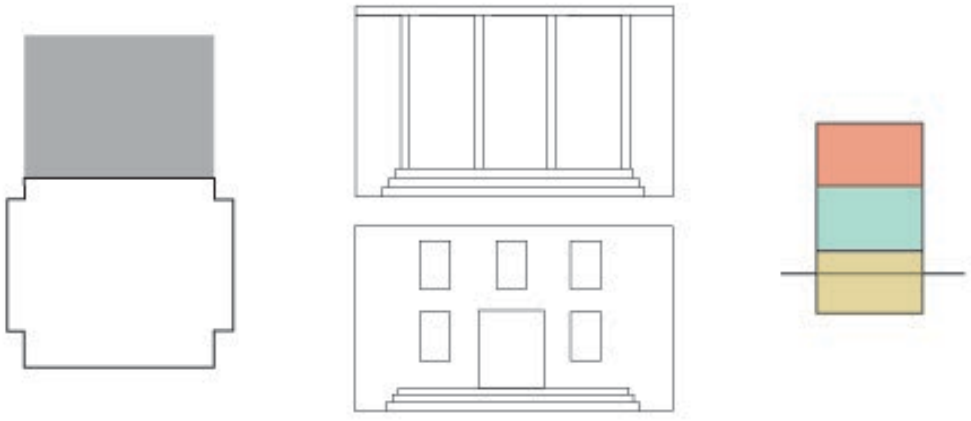

Vezirköprü, 1952

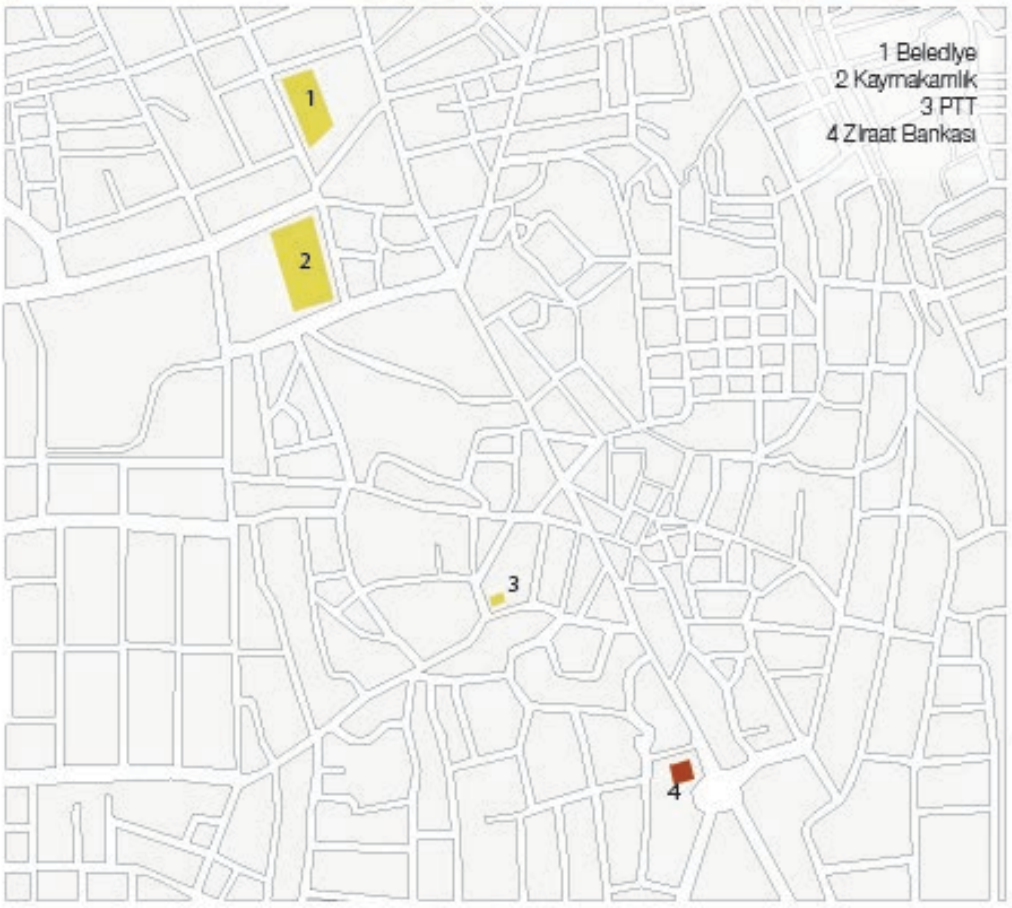

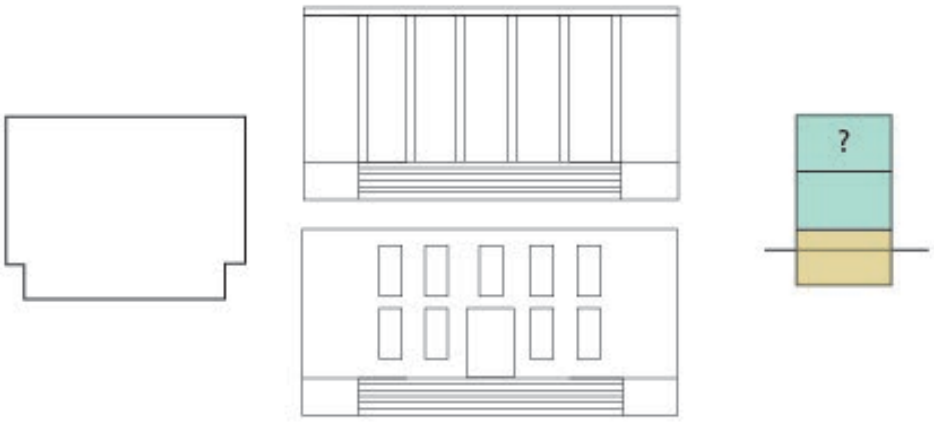

Merzifon, 1946

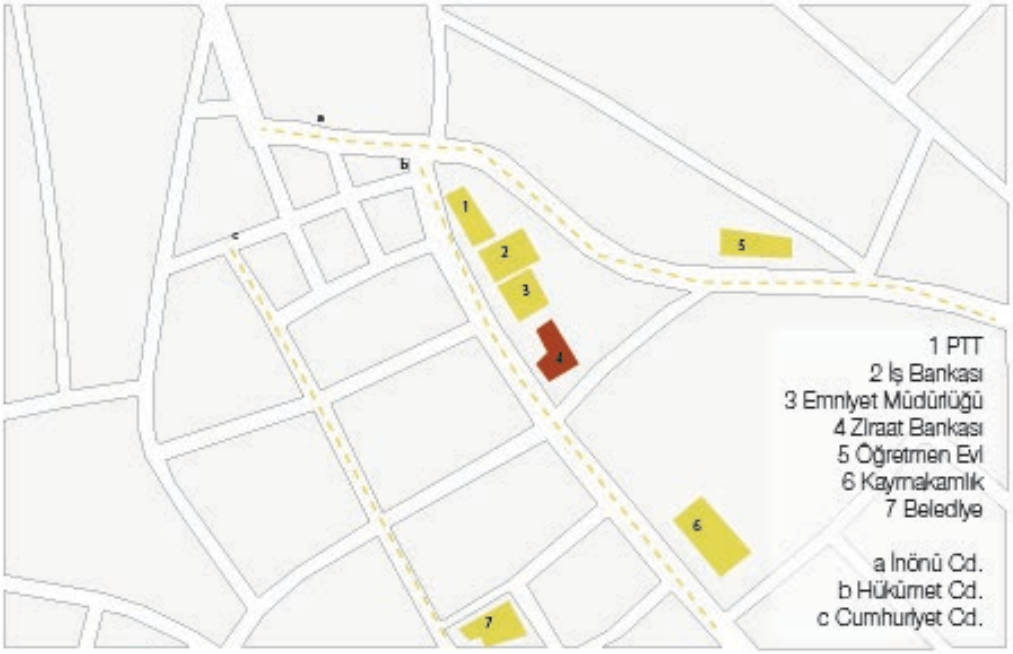

Manyas, 1954

T.C. ZİRAAT BANKASI

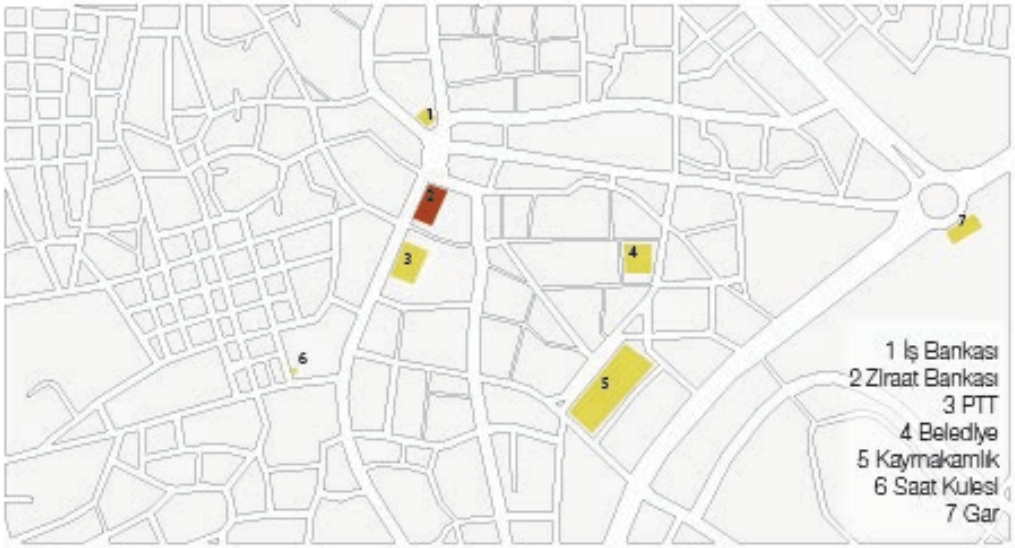

a
b
c
1
2
3
4
5
6
7
1 PTT
2 İş Bankası
3 Emniyet Müdürlüğü
4 Ziraat Bankası
5 Öğretmen Evi
6 Kaymakamlık
7 Belediye
a İnönü Cd.
b Hükümet Cd.
c Cumhuriyet Cd.

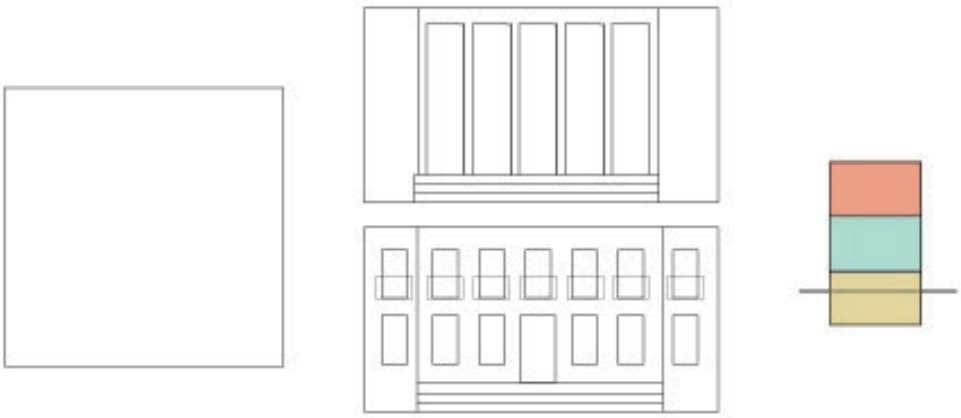

Balıkesir, 1954

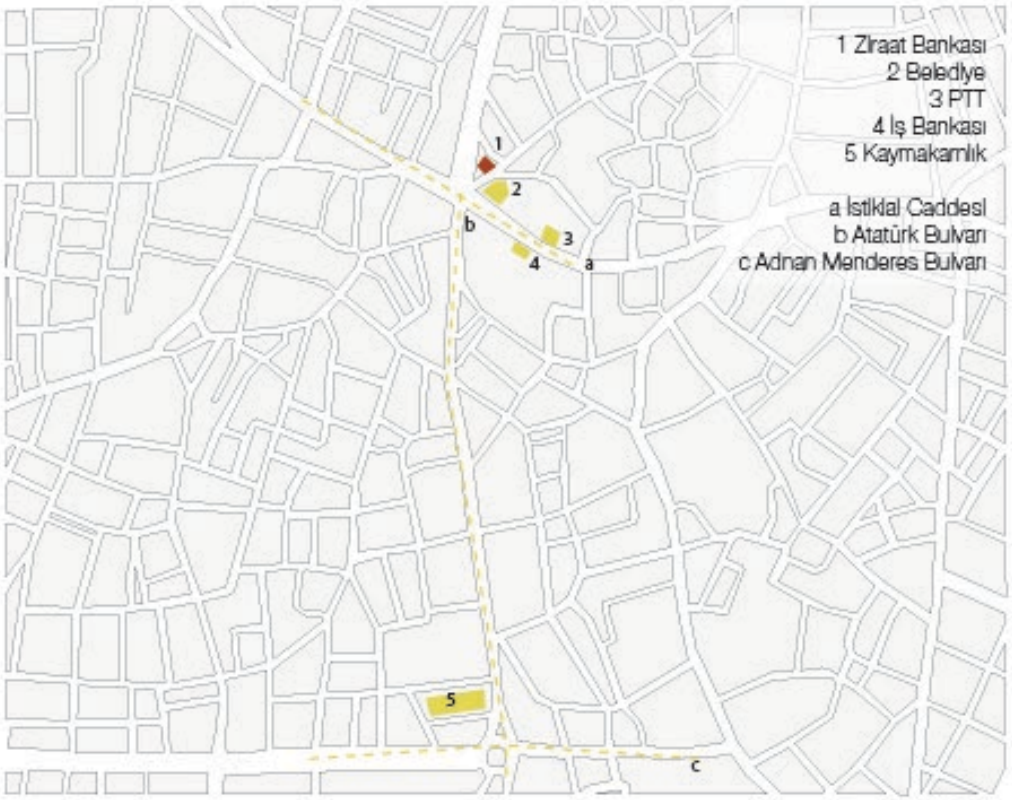

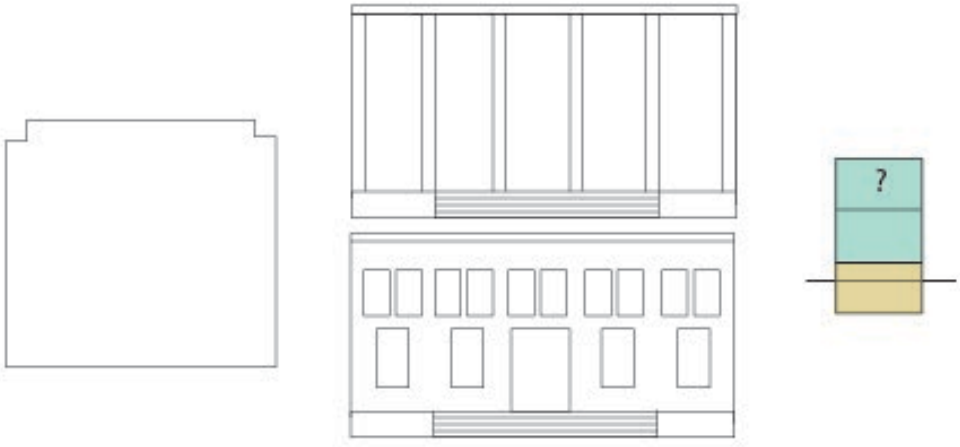

İnegöl, 1957

1 Ziraat Bankası
2 Belediye
3 PTT
4 İş Bankası
5 Kaymakamlık
a İstiklal Caddesi
b Atatürk Bulvarı
c Adnan Menderes Bulvarı
1
2
3
4
5
a
b
c

?

Dörtyol, 1949

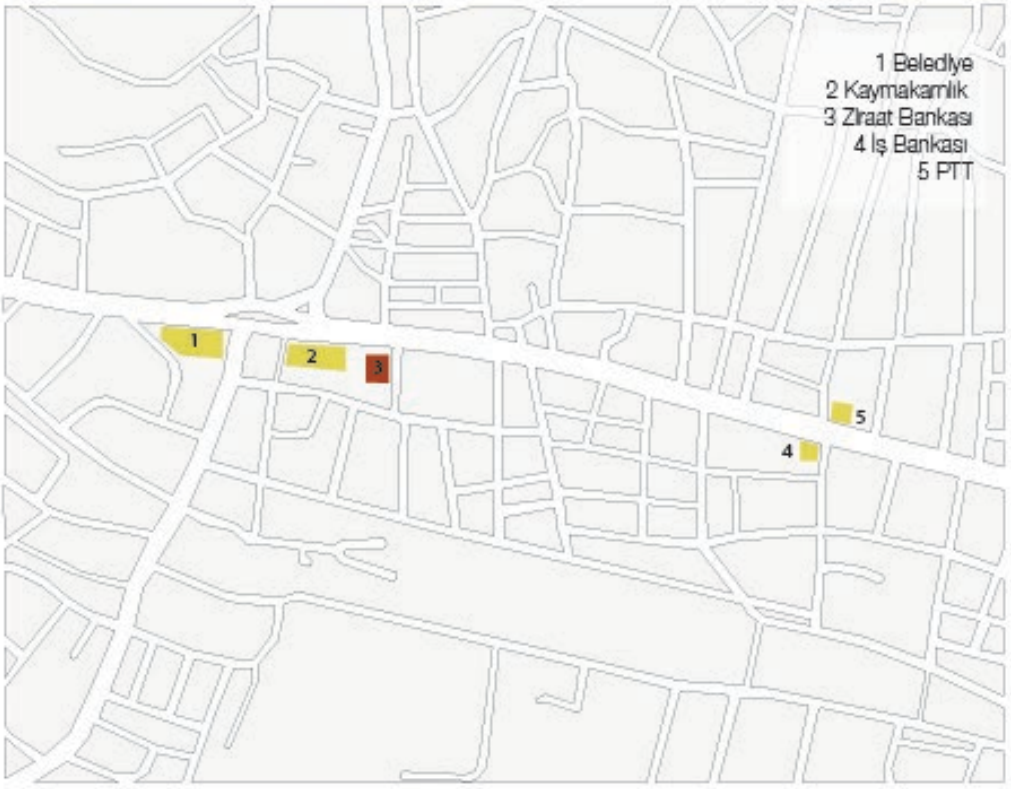

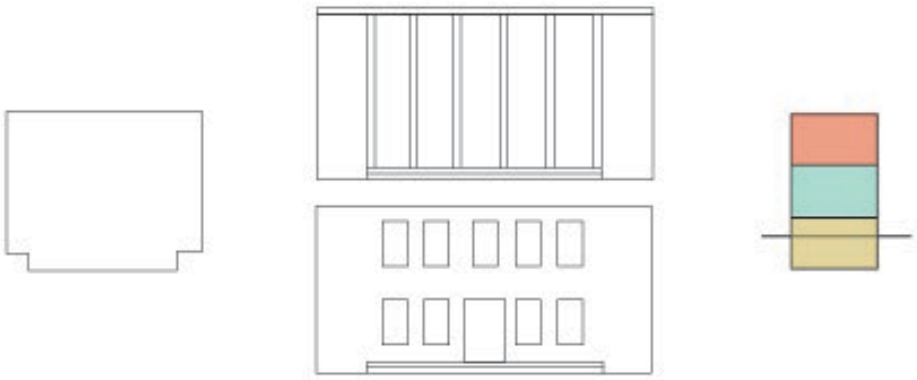

Bozüyük, 1954

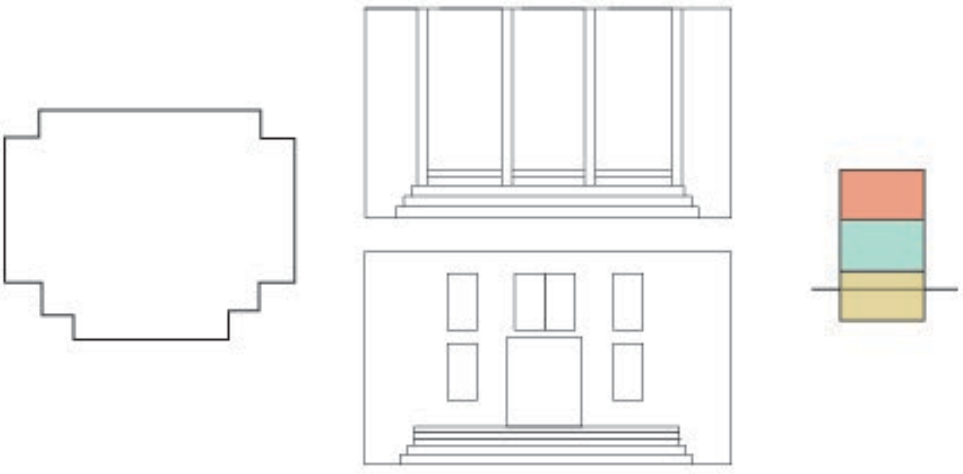

Alaşehir, 1951

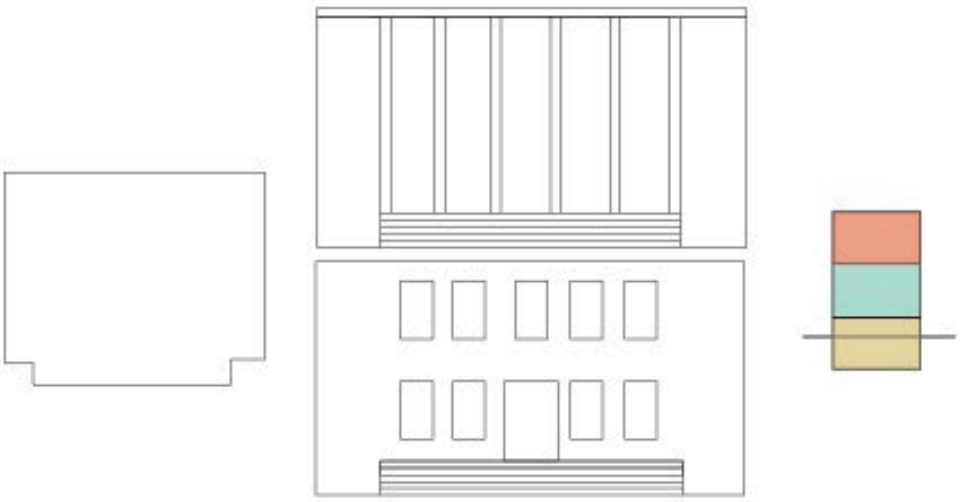

Yozgat, 1956

Ziraat Bankası

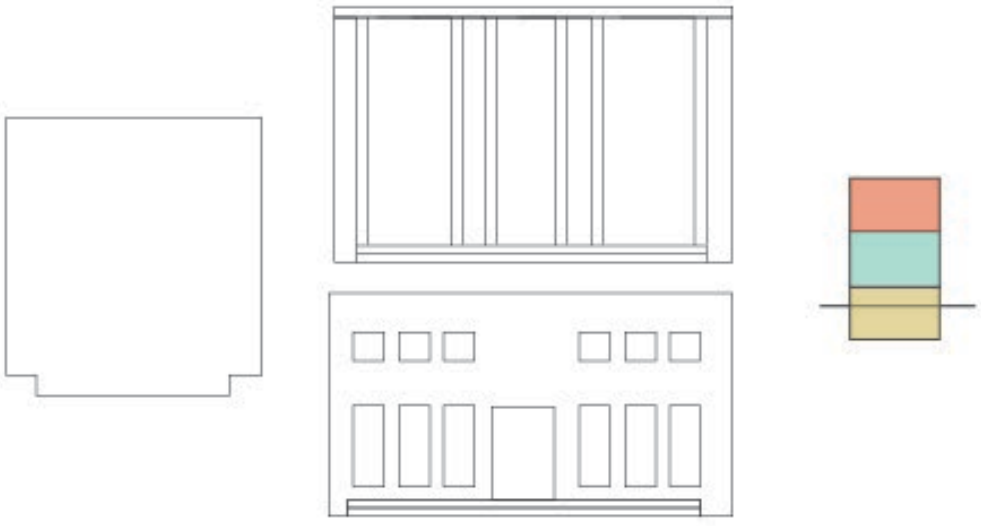

1
2
3
4
5
6
7
1 Hükümet konağı
2 Belediye
3 Cumhuriyet Parkı
4 Saat Kulesi
5 PTT
6 Ziraat Bankası
7 Belediye

Bilecik, 1957

Gümüşhacıköy, 1946

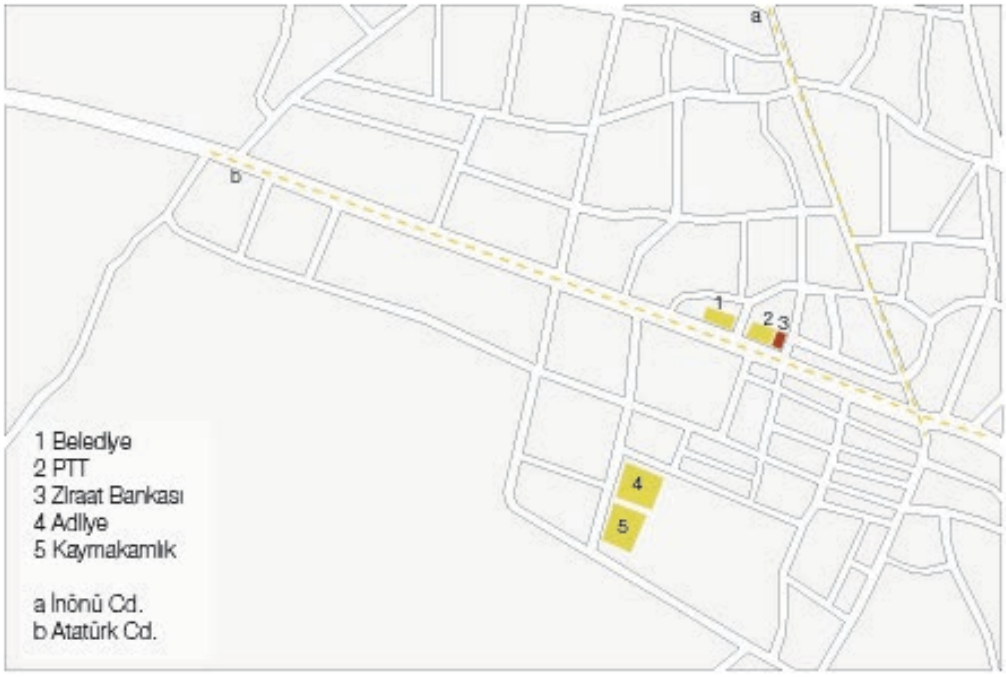

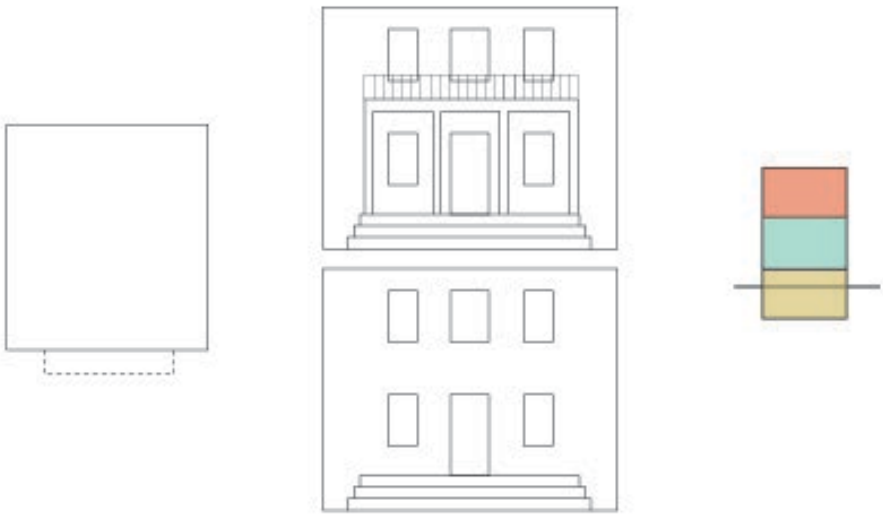

Kargı, 1950

a
b
1
2
3
4
5
1 Belediye
2 PTT
3 Ziraat Bankası
4 Adliye
5 Kaymakamlık
a İnönü Cd.
b Atatürk Cd.

Görele, 1958

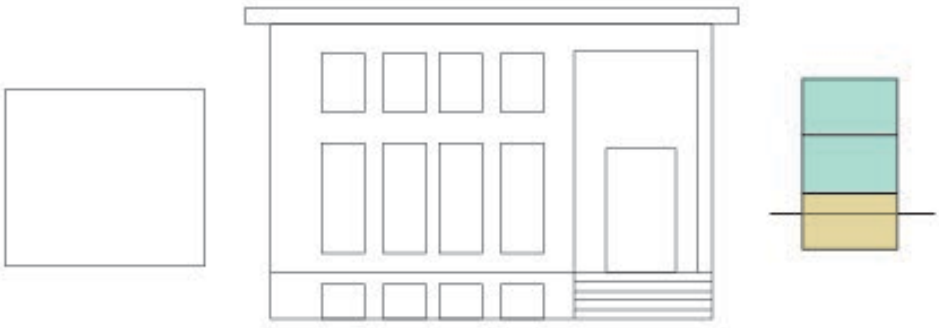

Bayburt, 1955

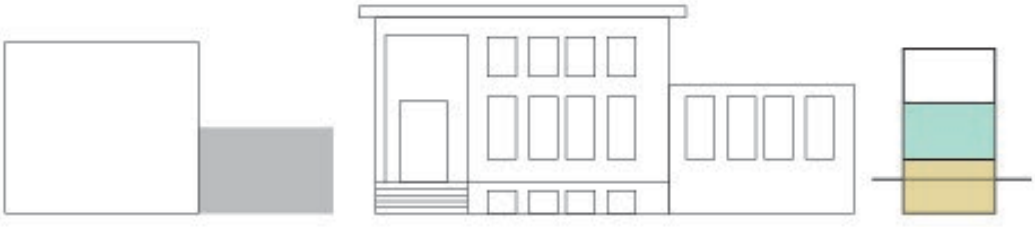

Tokat

a
b
c
d
1
2
3
4
5
1 PTT
2 İş Bankası
3 Belediye
4 Ziraat Bankası
5 Valilik
a Gazlosmanpaşa Blv.
b Mithat Paşa Cd.
c Gazi Paşa Cd.
d Cumhuriyet Cd.

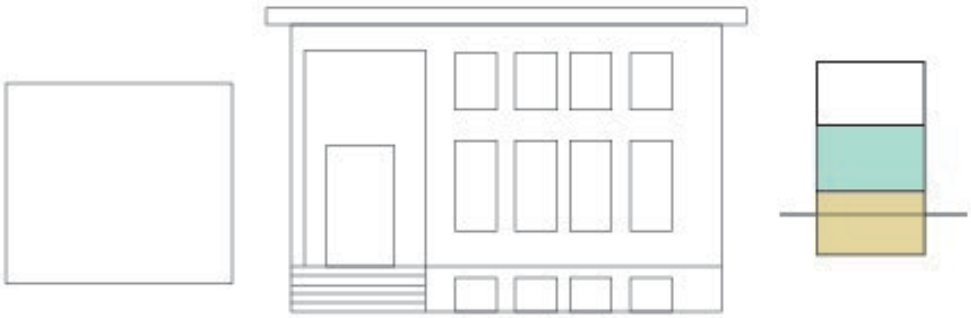

Ödemiş

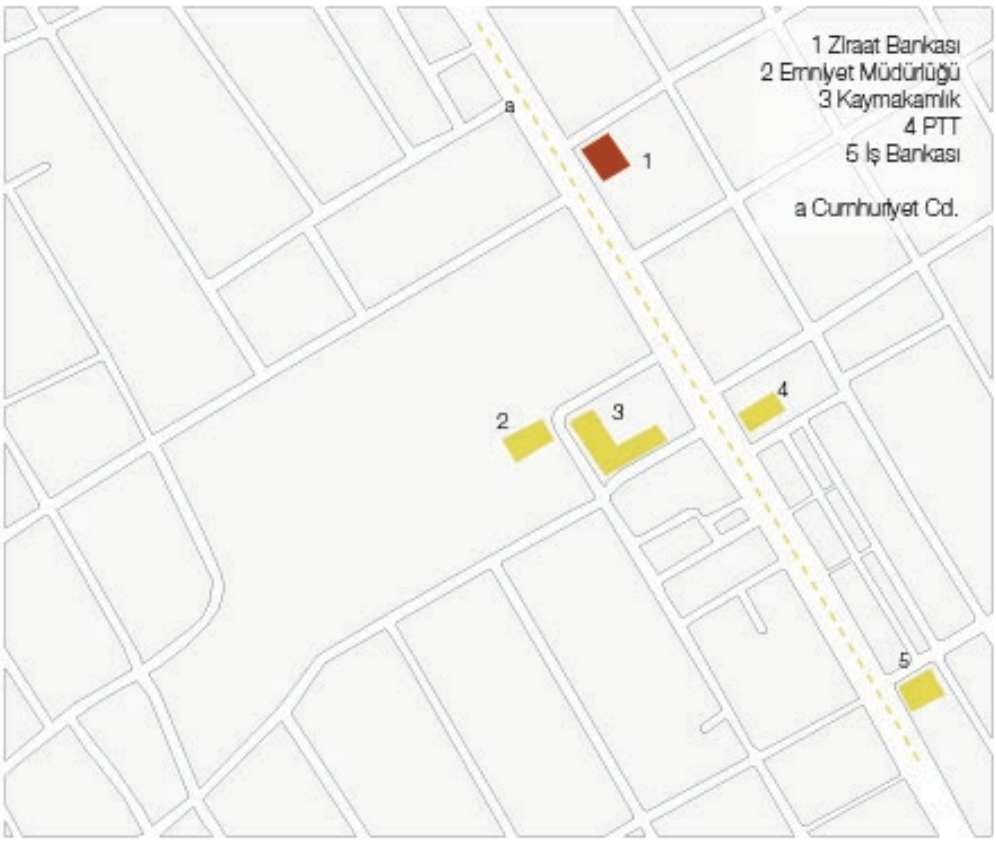

1 Ziraat Bankası
2 İş Bankası
3 PTT
4 Meydan
5 Hükümet Konağı
6 Öğretmenevi
7 Belediye
a Mithat Paşa Cd.
1
2
3
4
5
6
7
a

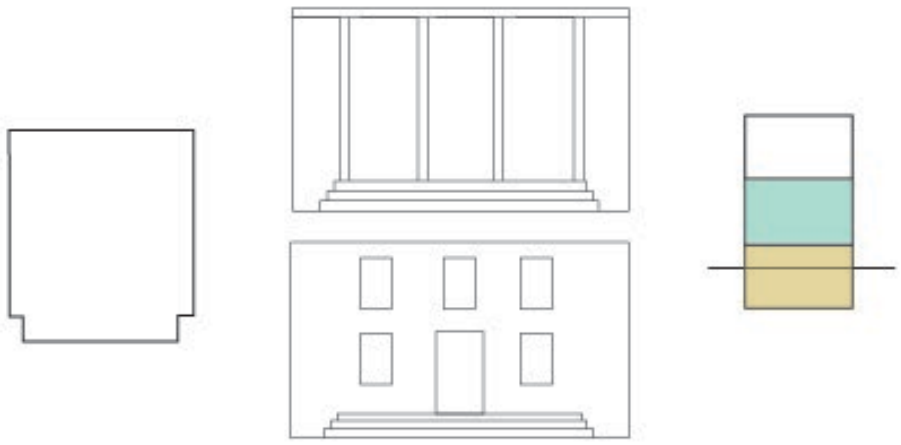

Tatvan

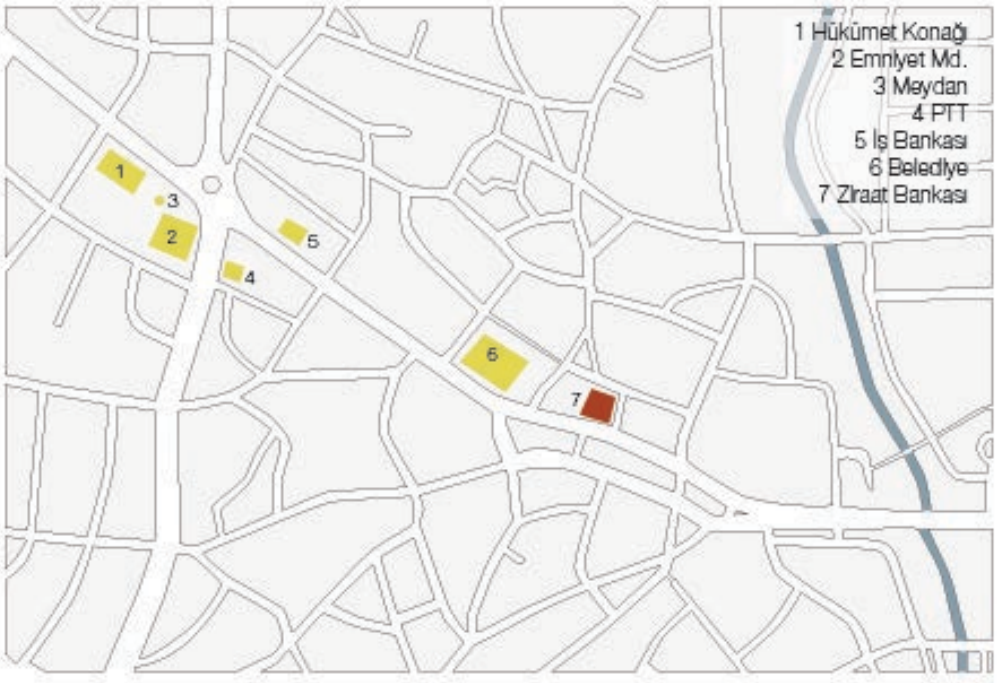

1 Ziraat Bankası
2 Emniyet Müdürlüğü
3 Kaymakamlık
4 PTT
5 İş Bankası
a Cumhuriyet Cd.
a
1
2
3
4
5

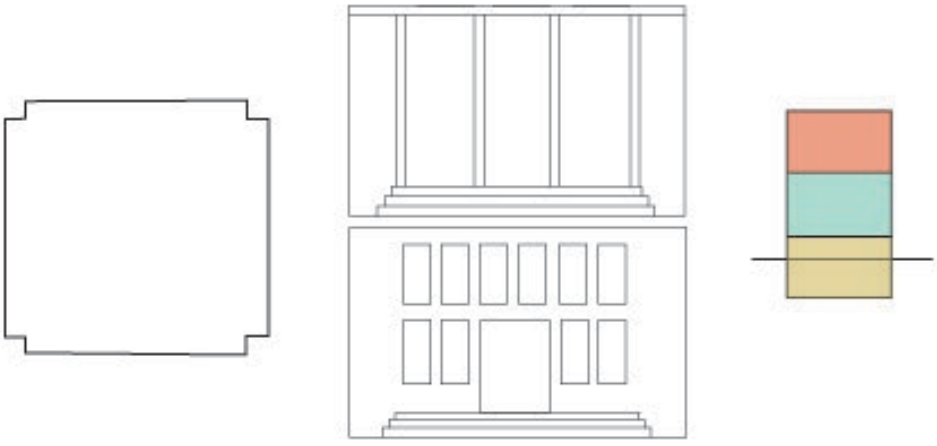

Babaeski

Ziraat Bankası

1 Hükümet Konağı
2 Emniyet Md.
3 Meydan
4 PTT
5 İş Bankası
6 Belediye
7 Ziraat Bankası
1
2
3
4
5
6
7

Çumra, 1950

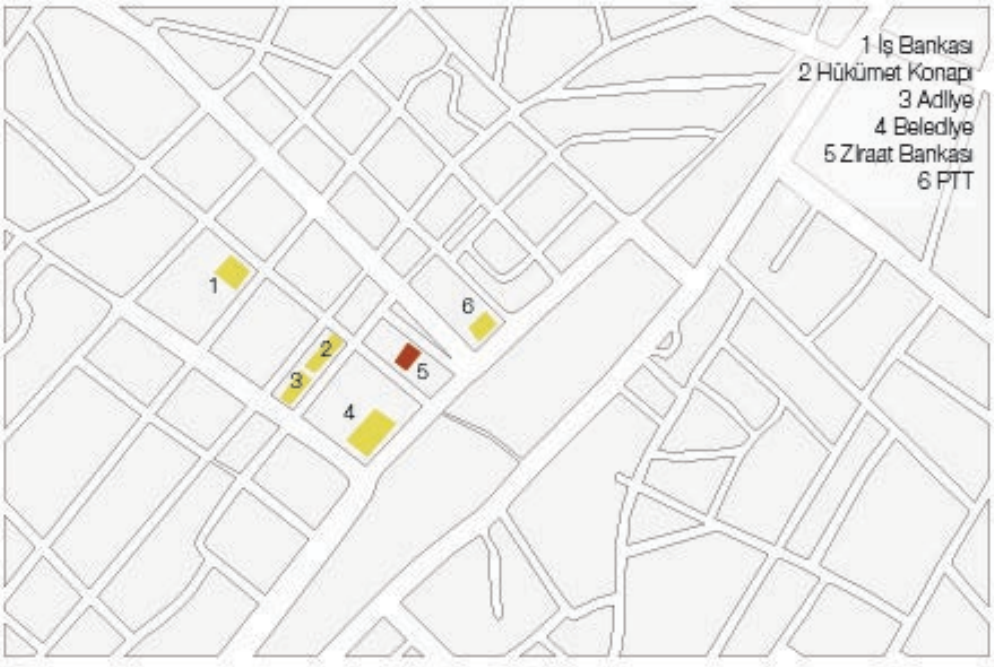

Ziraat Bankası
Ziraat Bankası

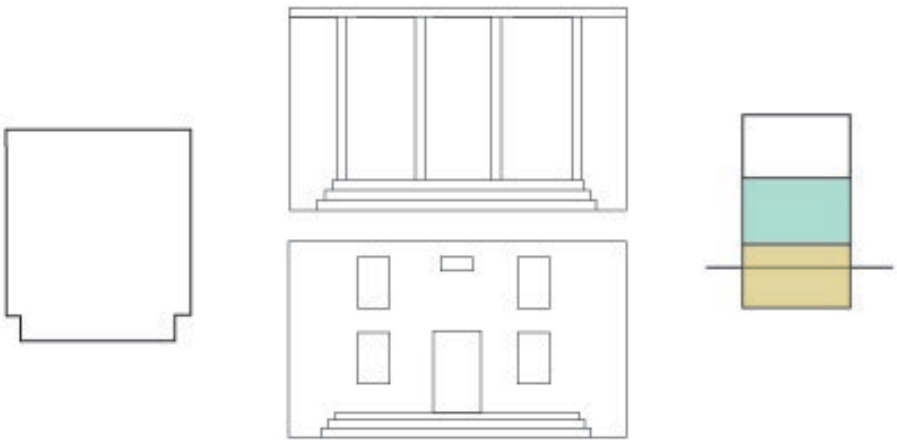

1 Hükümet Konağı
2 Emniyet Md.
3 Meydan
4 PTT
5 İş Bankası
6 Belediye
7 Ziraat Bankası
a
b
1
2
3
4
5
6

Eşme, 1950

1 İş Bankası
2 Hükümet Konağı
3 Adliye
4 Belediye
5 Ziraat Bankası
6 PTT
1
2
3
4
5
6

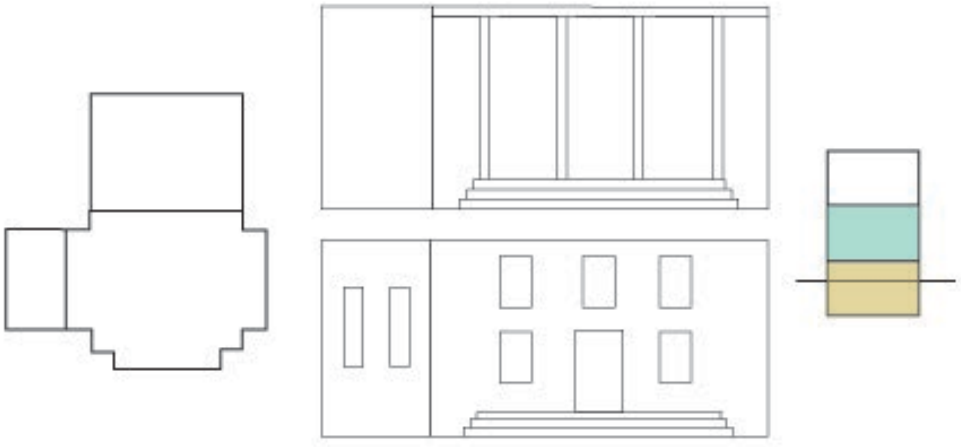

Çan

Ziraat Bankası

1 Adliye
2 İş Bankası
3 Ziraat Bankası
4 PTT
5 Belediye
a Bülent Ecevit Cd.
b Atatürk Cd.
a
b
1
2
3
4
5

Gördes, 1951

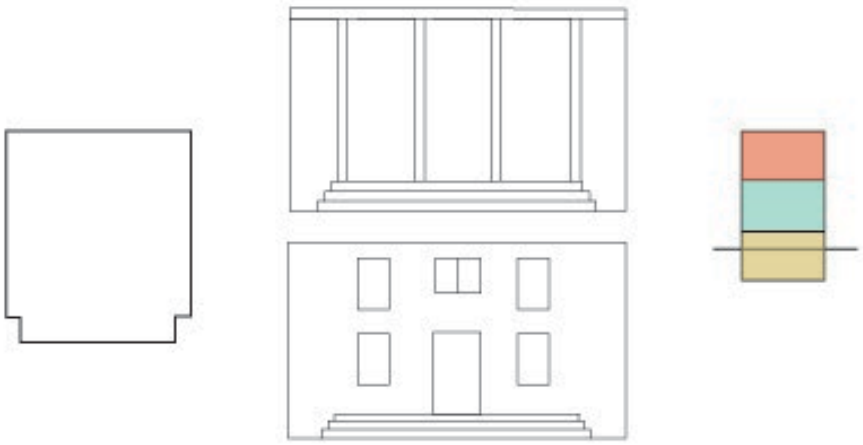

a
b
c
1
2
3
4
5
1 PTT
2 Kaymakamlik
3 Belediye
4 Ziraat Bankası
5 İş Bankası
a Cumhuriyet Cd.
b Atatürk Cd.
c İstiklal Cd.

Gerze, 1952

Ziraat Bankası

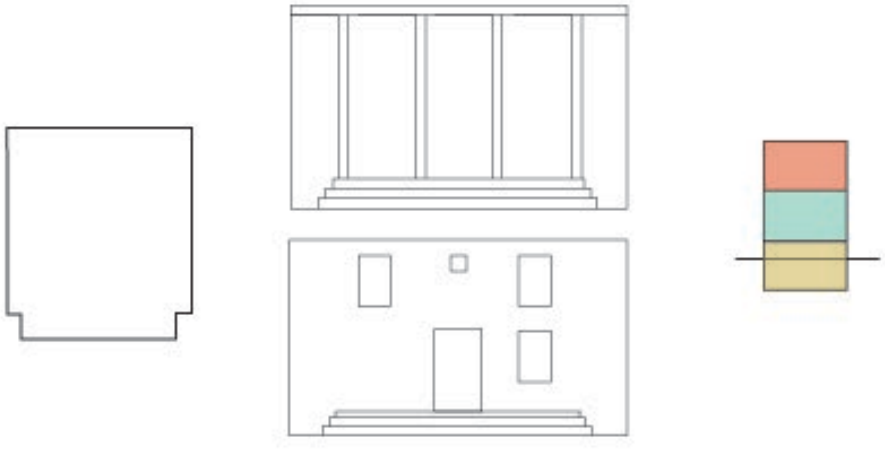

1 İş Bankası
2 Hükümet Konağı
3 Öğretmen Evi
4 Ziraat Bankası
5 Belediye
6 PTT
a Atatürk Cd.
1
2
3
4
5
6
a

Daday, 1952

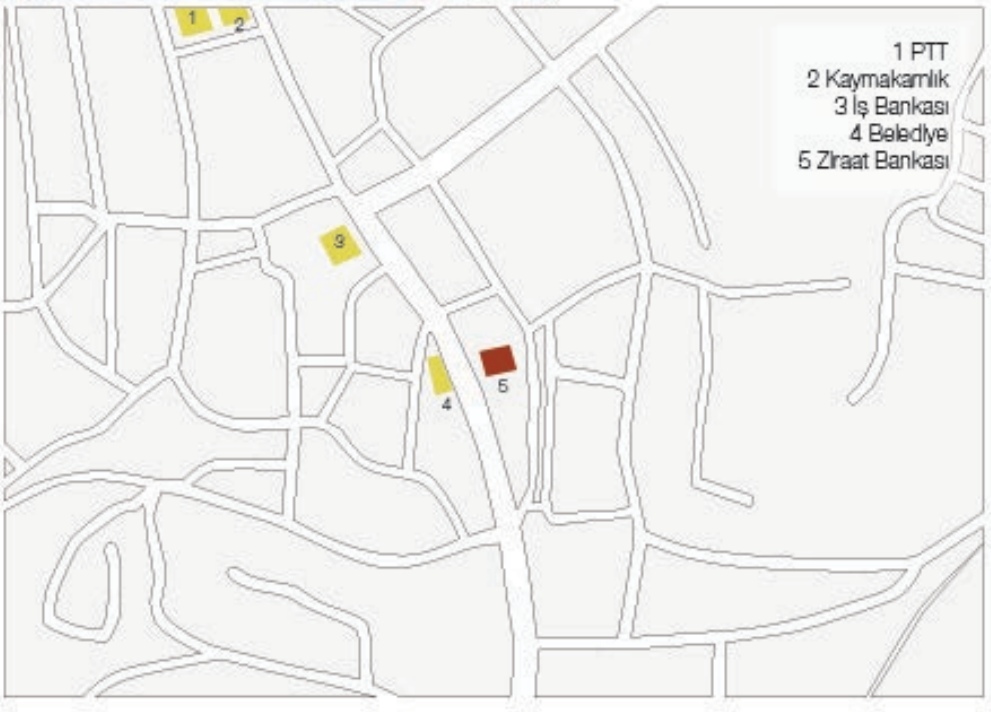

Ziraat Bankası

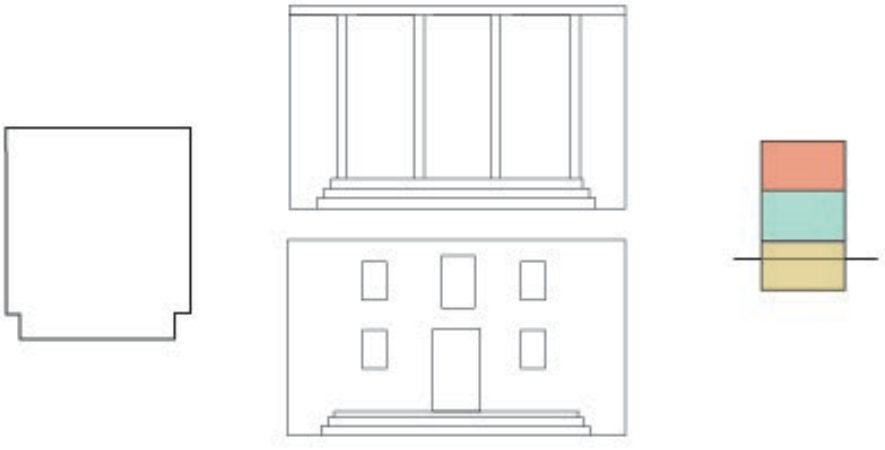

1 İş Bankası
2 Hükümet Konağı
3 Öğretmen Evi
4 Ziraat Bankası
5 Belediye
6 PTT
a Atatürk Cd.
a
1
2
3
4
5

Kurşunlu

Ziraat Bankası

1 PTT
2 Kaymakamlık
3 İş Bankası
4 Belediye
5 Ziraat Bankası
1
2
3
4
5

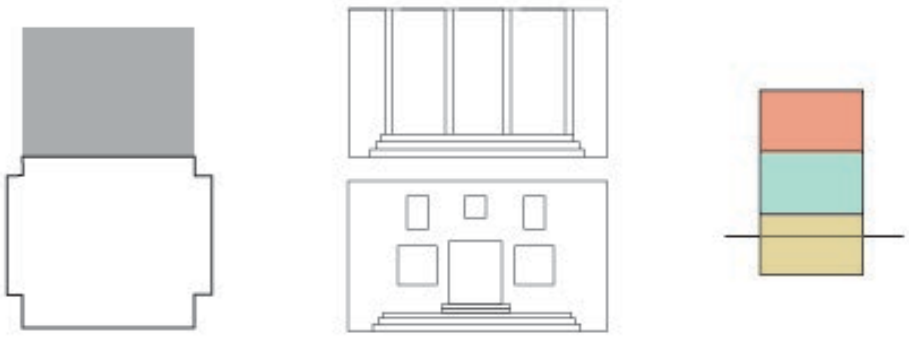

Düzce, 1966

Ziraat Bankası

1 Atatürk Anıtı
2 Park
3 Ziraat Bankası
4 Valilik
5 Milli Eğitim Müdürlüğü
6 PTT
7 İş Bankası
8 Belediye
a İstanbul Caddesi
a
1
2
3
4
5
6
7
8

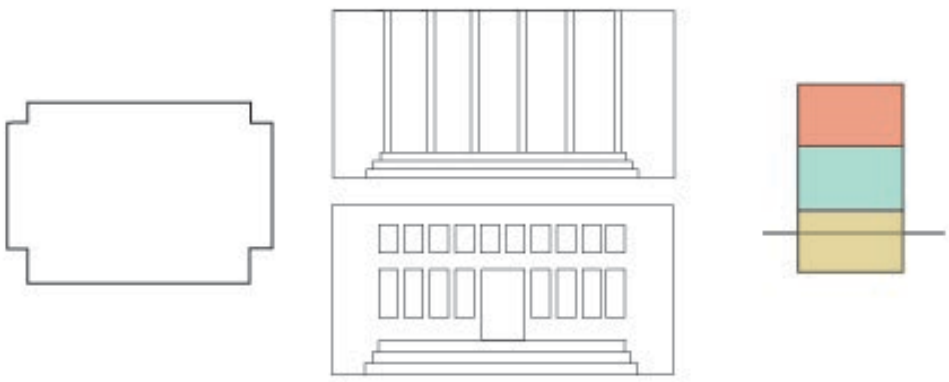

Mudanya, 1960

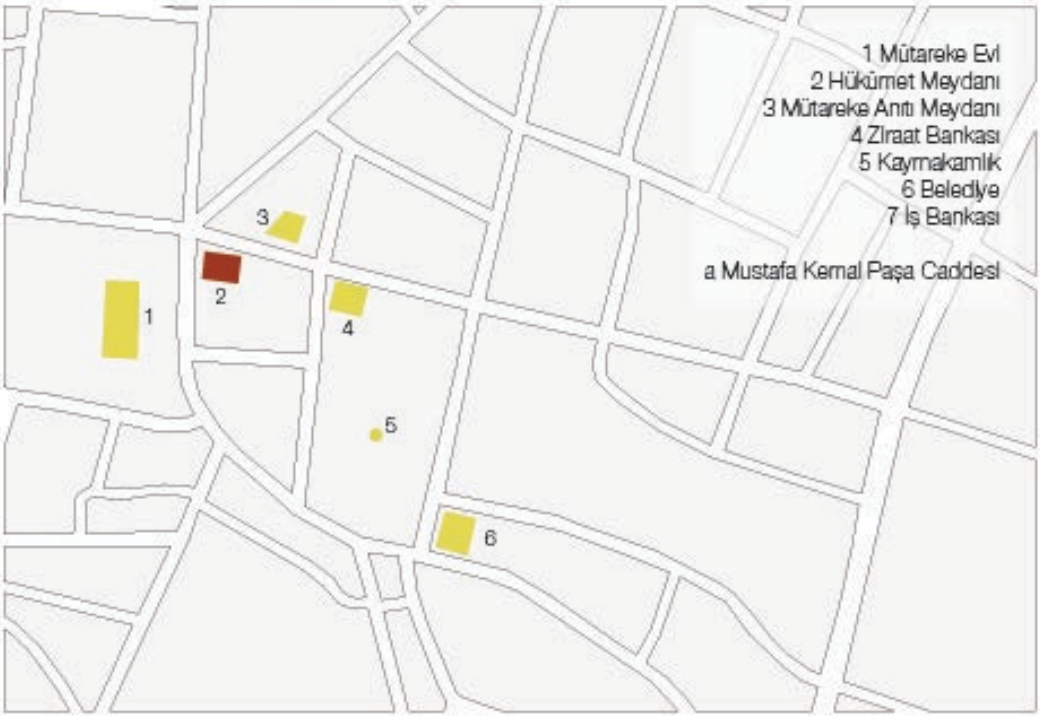

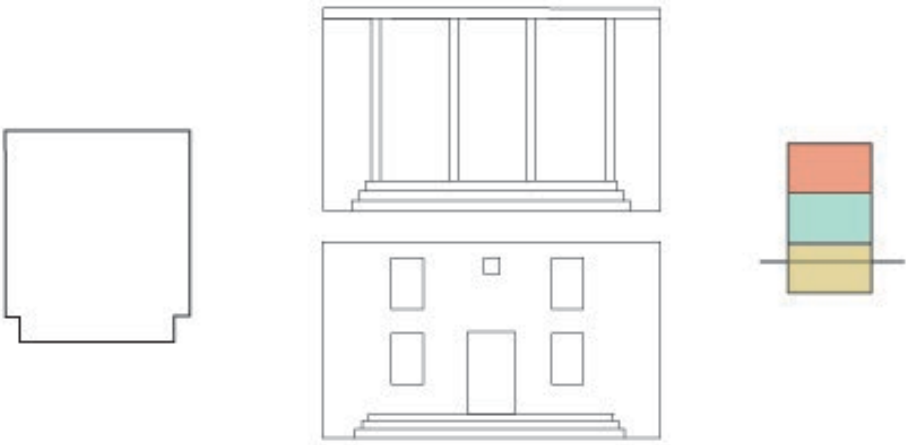

Tefenni, 1953

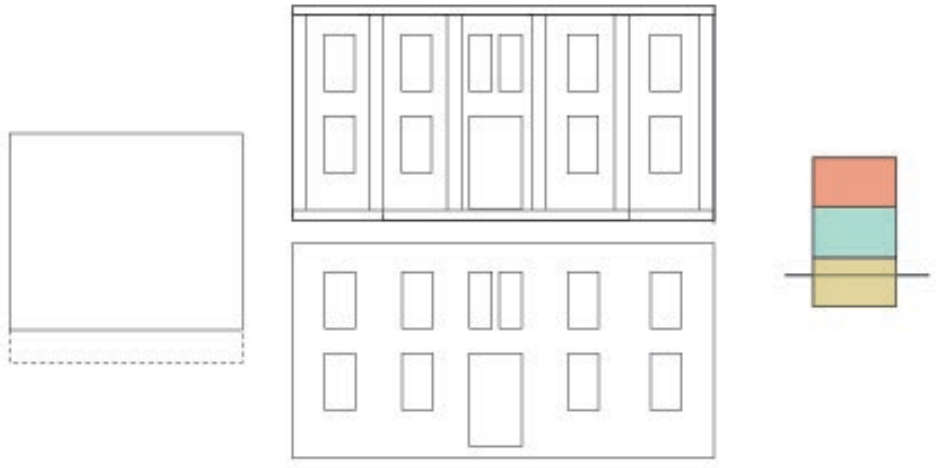

Soma

Ziraat Bankası

1 PTT
2 Kaymakamlık
3 Adliye
4 Ziraat Bankası
5 Belediye
6 İş Bankası
a Atatürk Cd.
b Adalet Cd.
c İstiklal Cd.
a
b
c
1
2
3
4
5
6

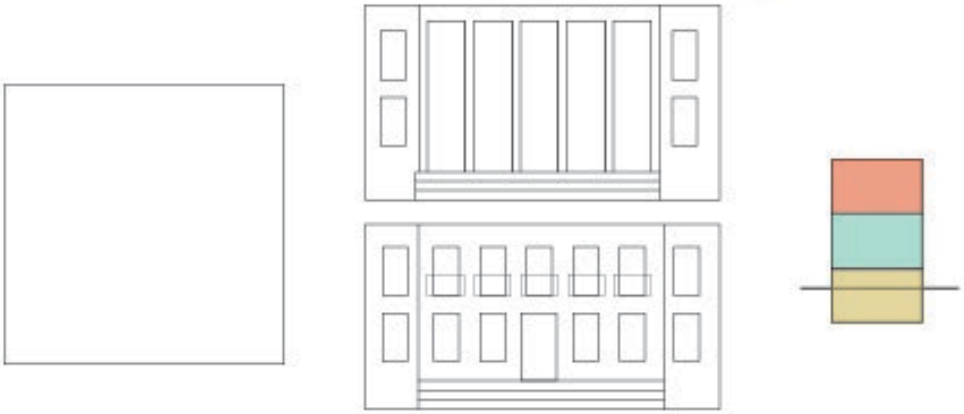

Sinop, 1952

Ziraat Bankası

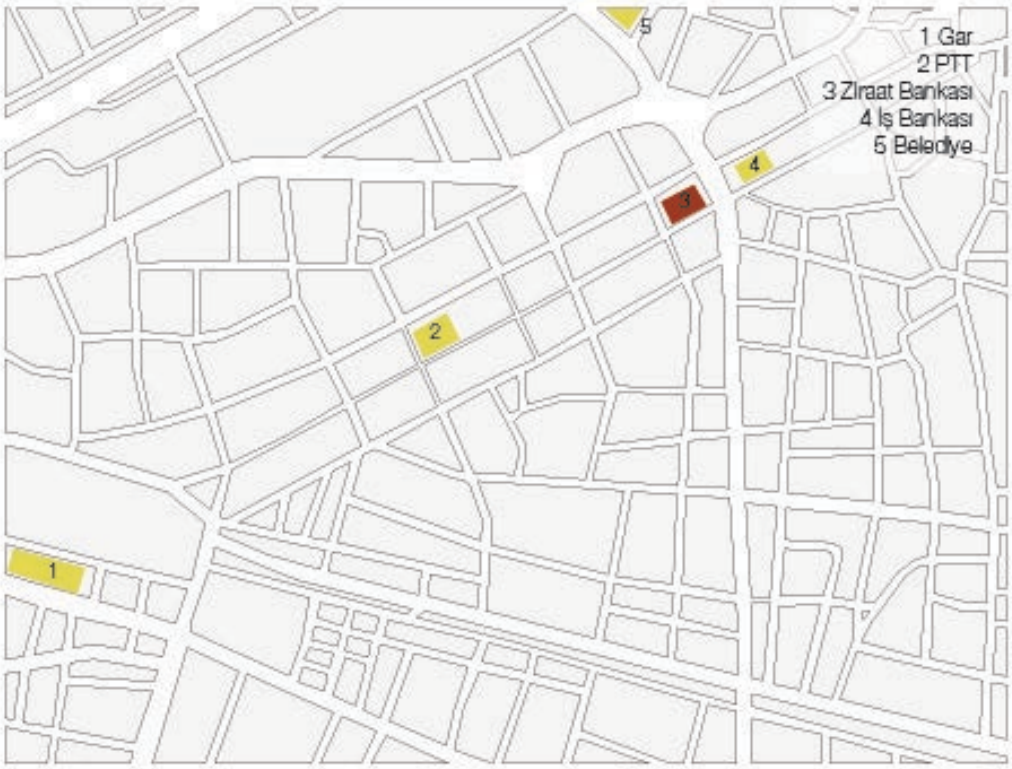

1 İş Bankası
2 Adliye
3 Valilik
4 Belediye
5 Ziraat Bankası
6 PTT
1
2
3
4
5
6

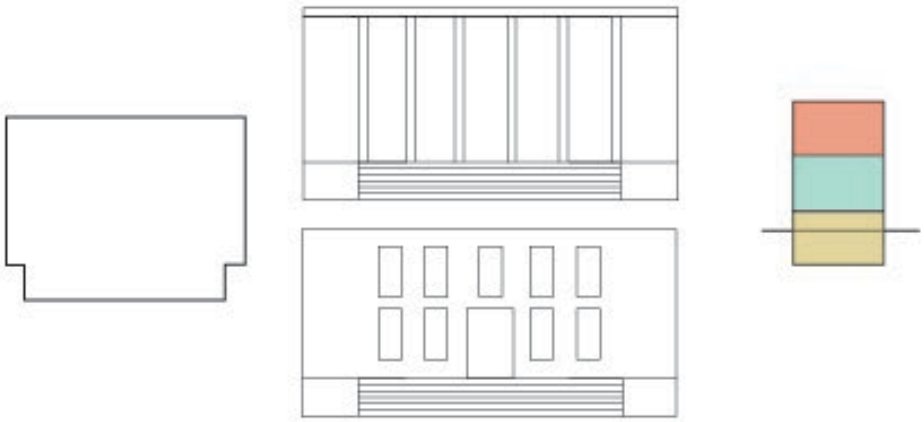

Salihli

Pınarbaşı, 1951

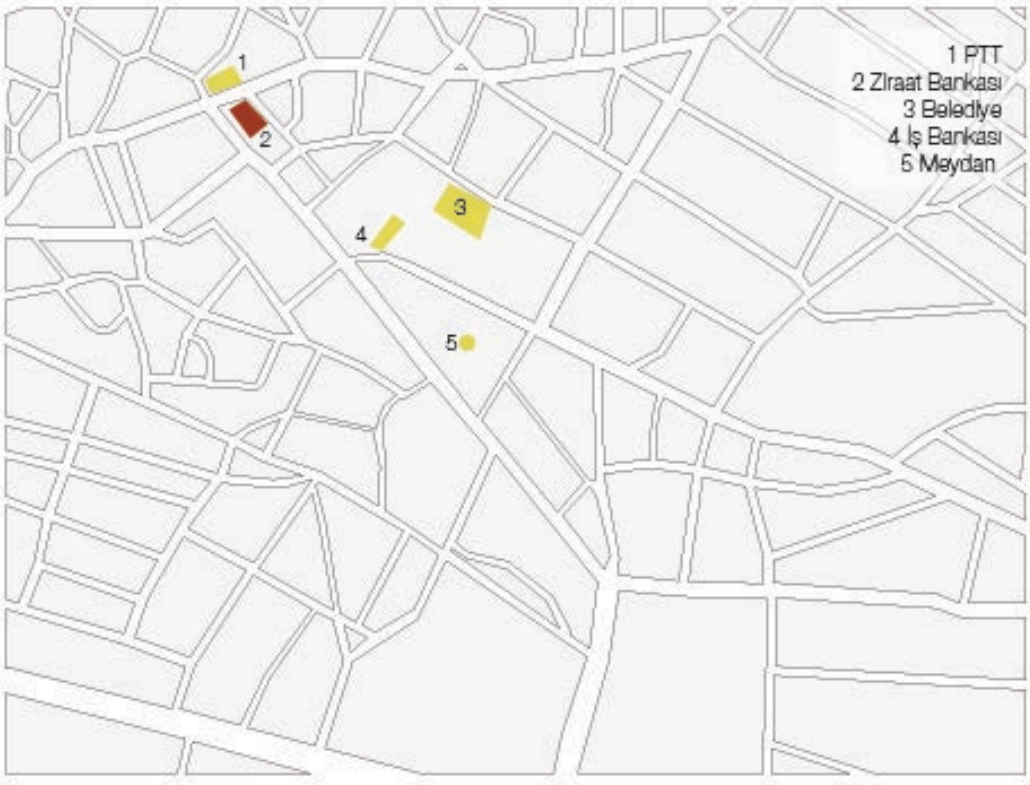

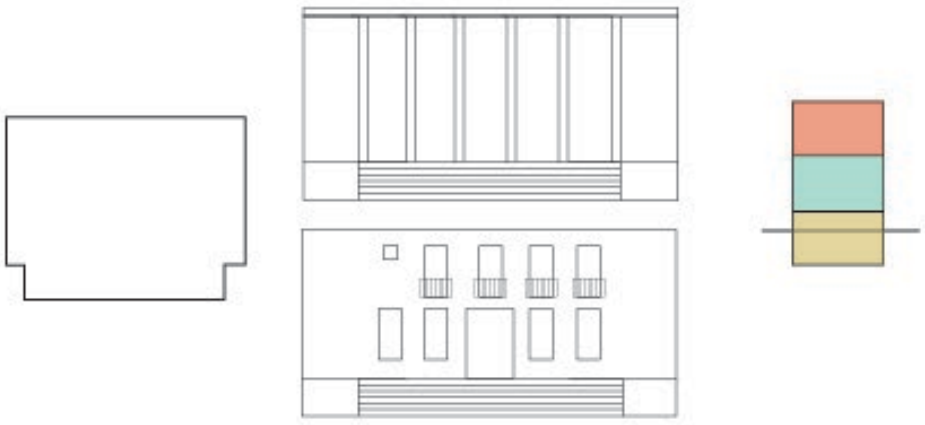

Lüleburgaz

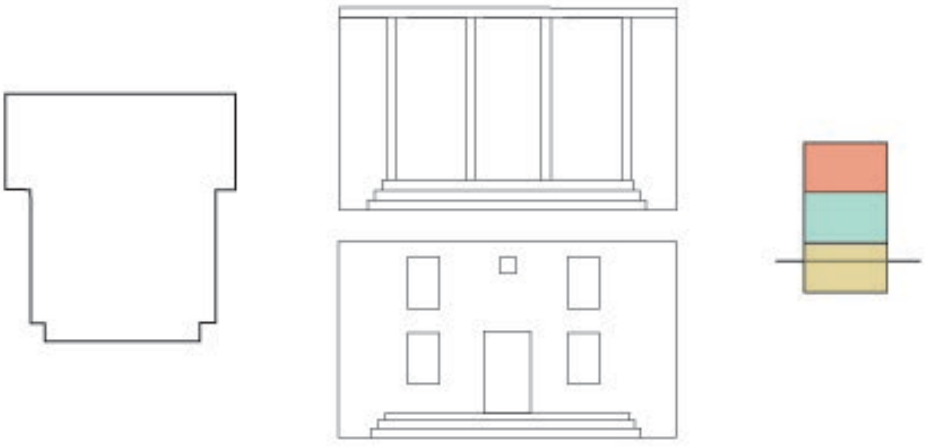

Lapseki

Ziraat Bankası

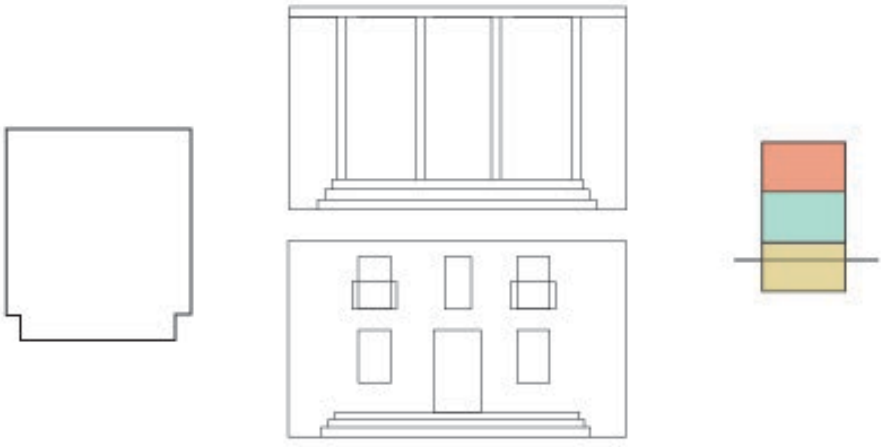

1 Ziraat Bankası
2 Öğretmenevi
3 Belediye
4 PTT
5 İş Bankası
a Atatürk Cd.
1
2
3
4
5
a

Ladik, 1951

T.C. ZİRAAT BANKASI

1 Ziraat Bankası
2 Belediye
3 Saat Kulesi
4 Öğretmenevi
5 İş Bankası
6 Emniyet Md.
7 Cumhuriyet Meydanı
8 PTT
9 Kaymakamlık
1
2
3
4
5
6
7
8
9

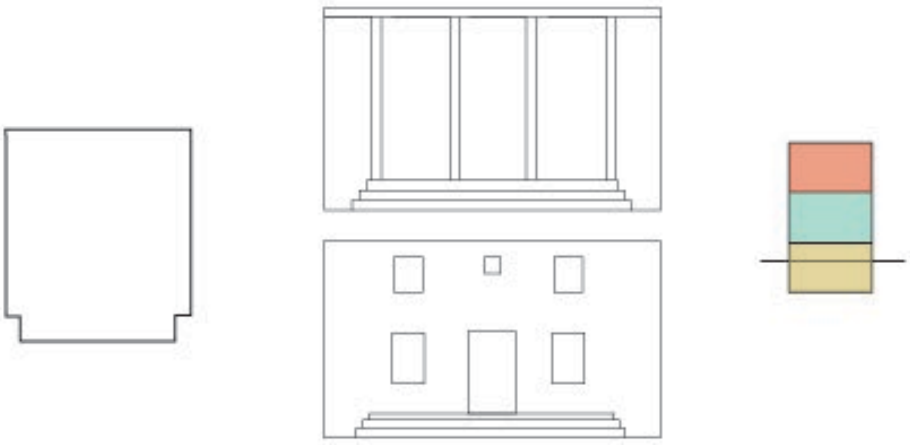

Kula

Ziraat Bankası

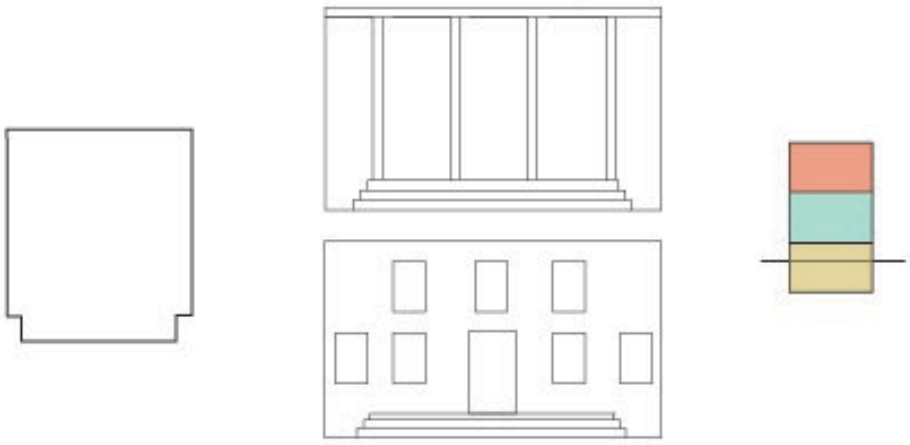

1 Ziraat Bankası
2 PTT
3 Kaymakamlık
4 İş Bankası
5 Belediye
6 Emniyet Md.
7 Park
1
2
3
4
5
6
7

Mudurnu, 1955

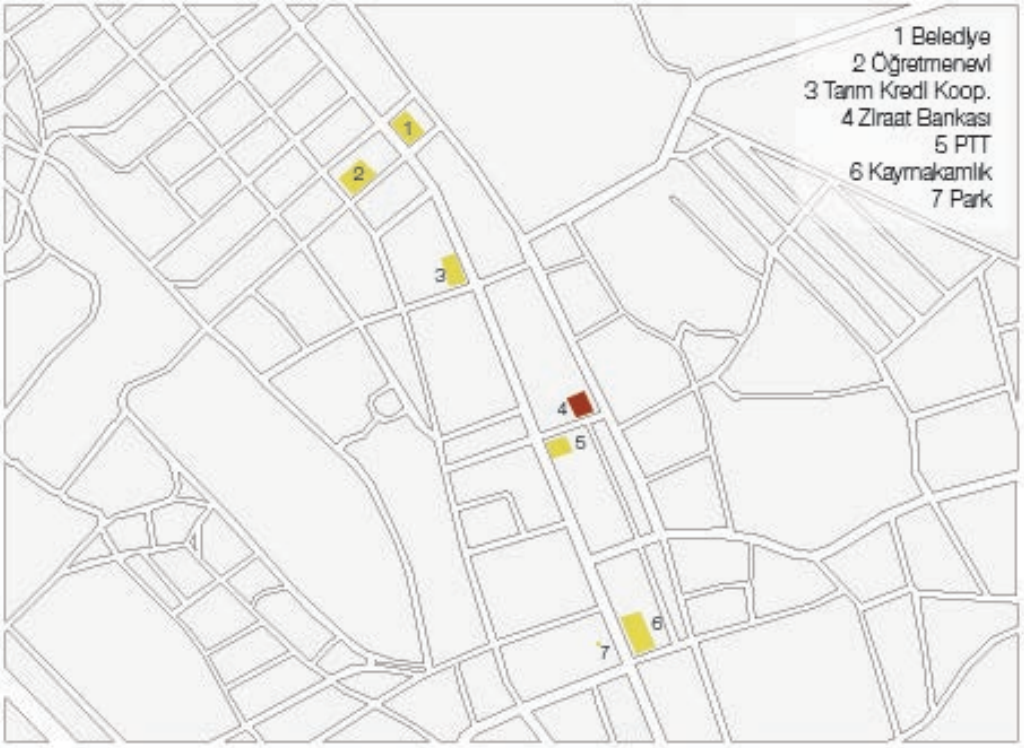

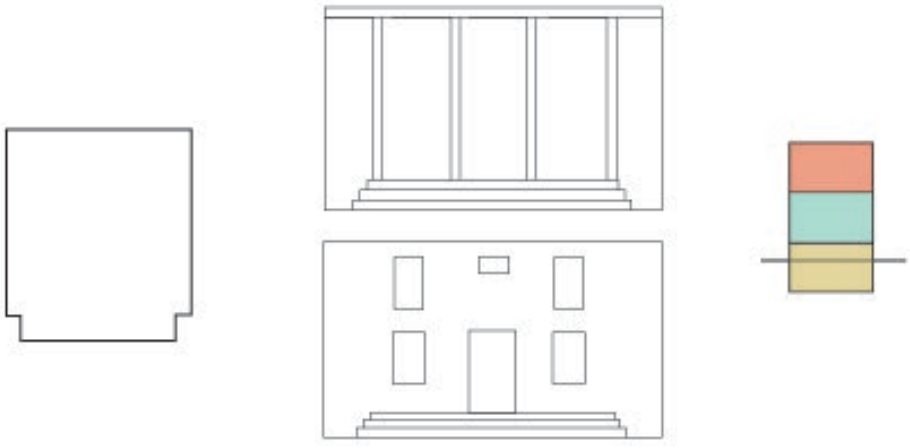

Mahmudiye, 1955

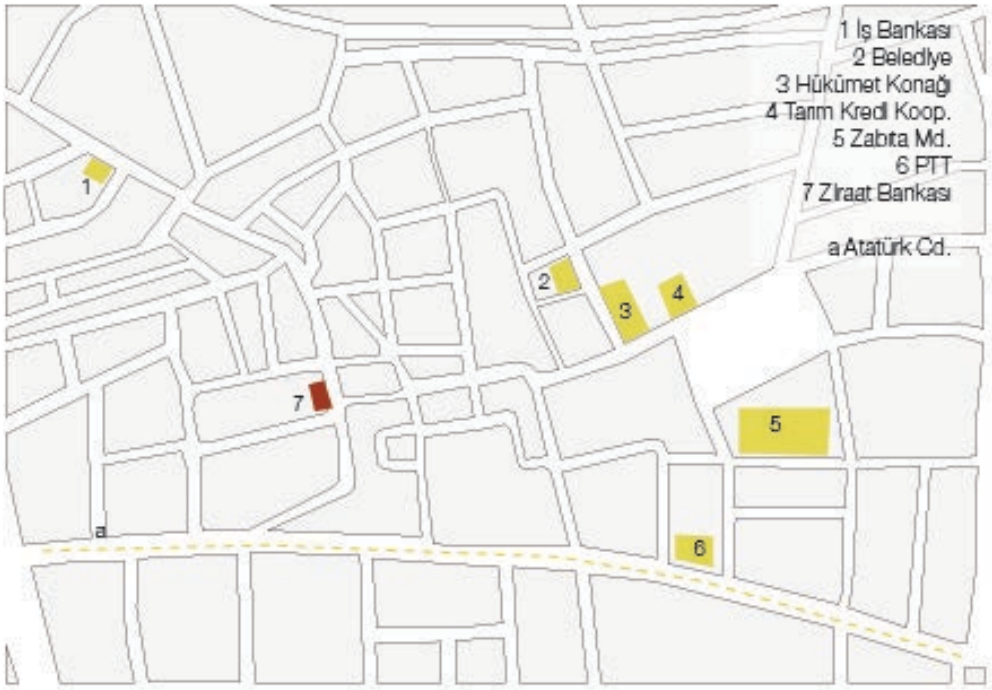

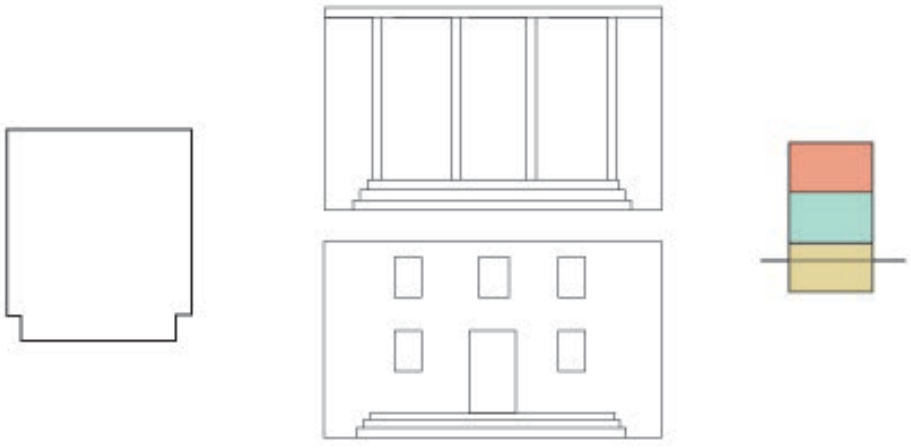

Çine, 1957

Ziraat Bankası

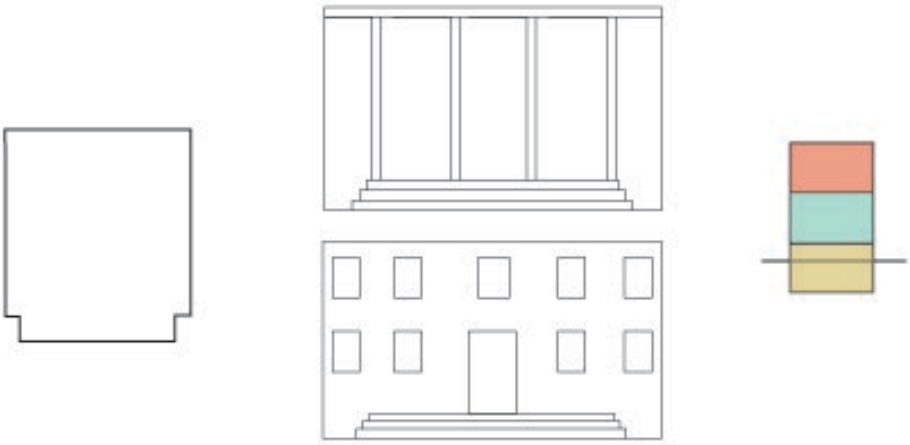

1 İş Bankası
2 Belediye
3 Hükümet Konağı
4 Tarım Kredi Koop.
5 Zabıta Md.
6 PTT
7 Ziraat Bankası
a Atatürk Cd.
1
2
3
4
5
6
7
a

Ulukışla, 1958

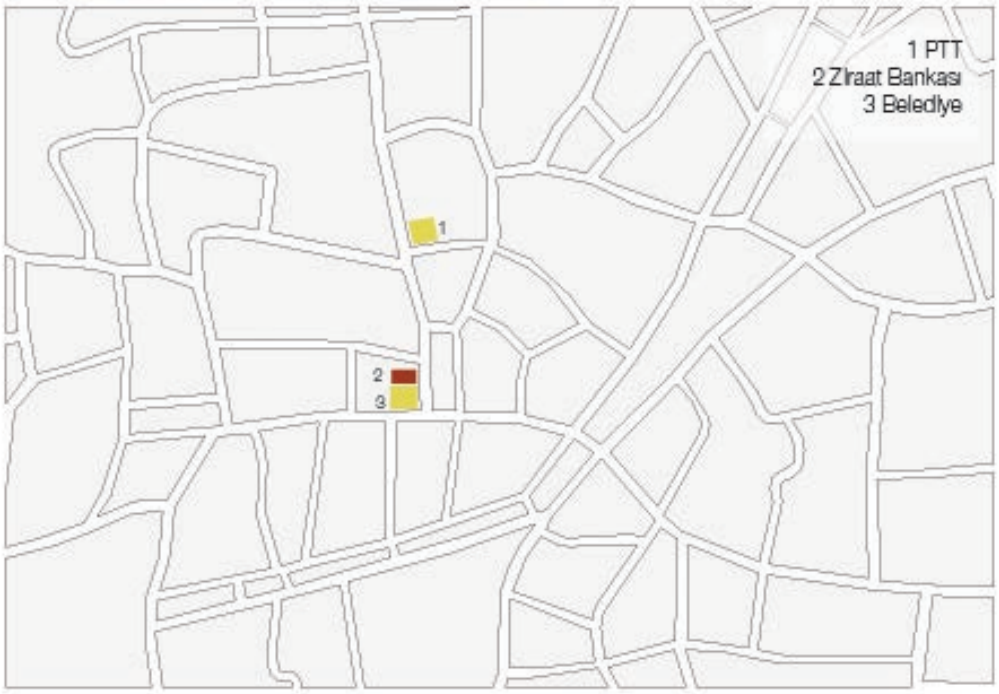

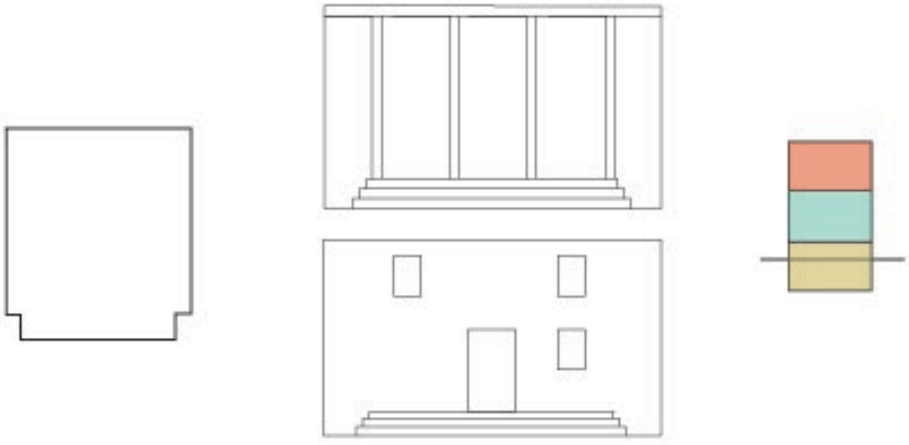

Yenice, 1960

Karamürsel, 1960

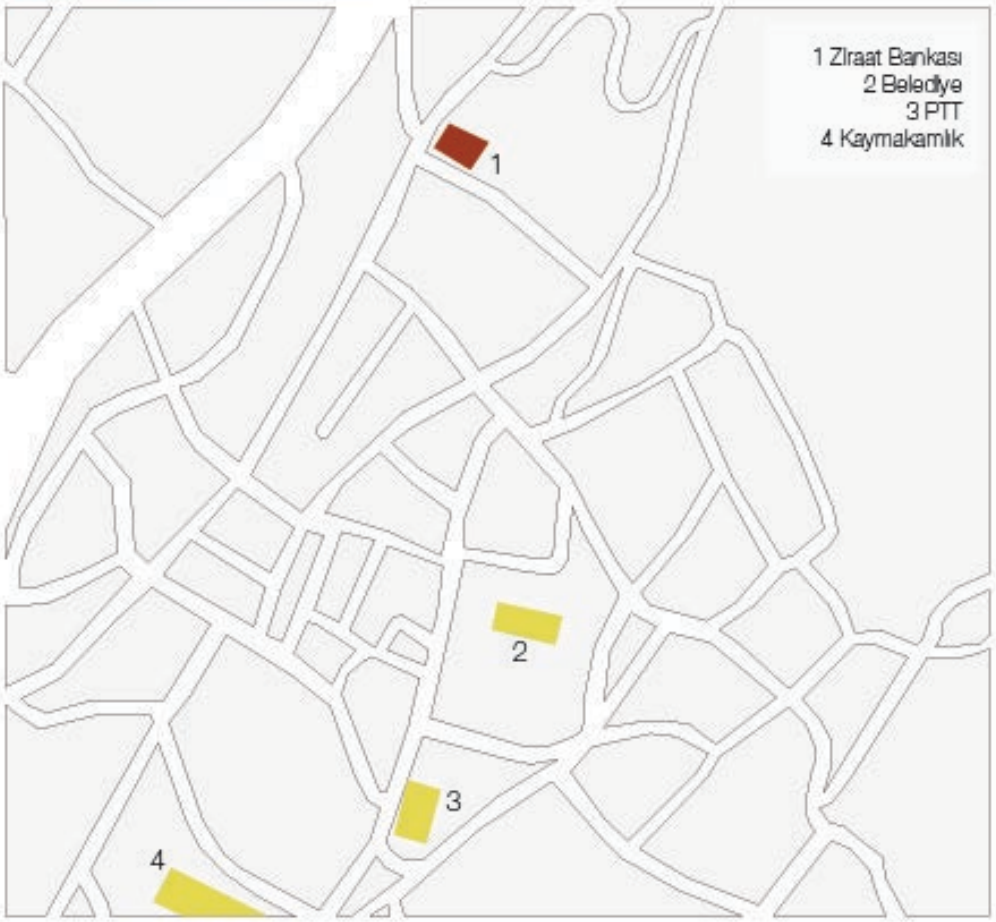

Divriği, 1962

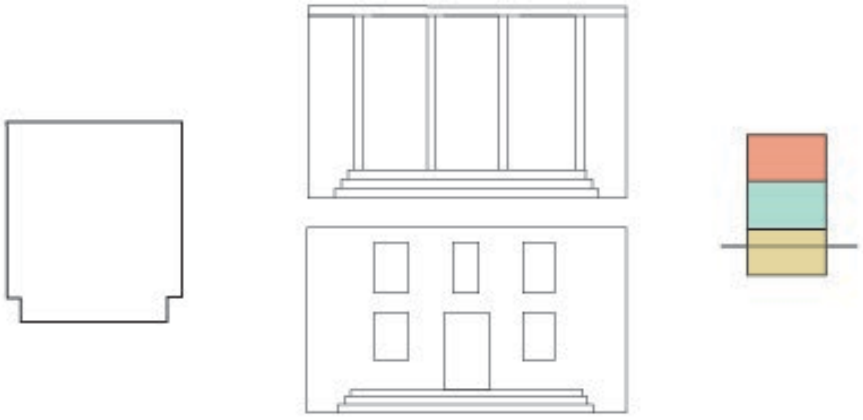

Söğüt

Ziraat Bankası

1
2
3
4
5
1 PTT
2 Kaymakamlık
3 Ziraat Bankası
4 İş Bankası
5 Belediye

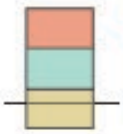

Yenişehir

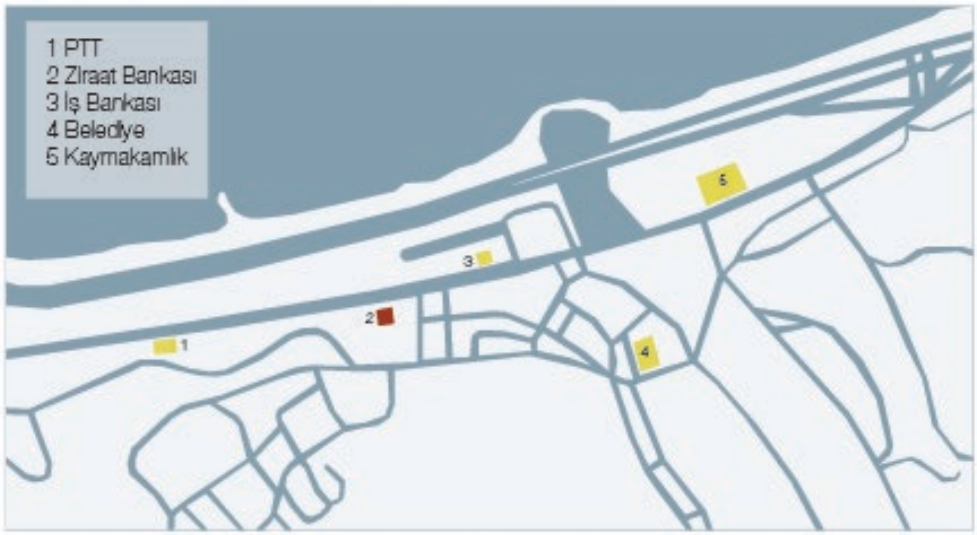

1 Kaymakamlık
2 Belediye
3 İş Bankası
4 PTT
5 Ziraat Bankası
1
2
3
4
5

Pazar, 1955

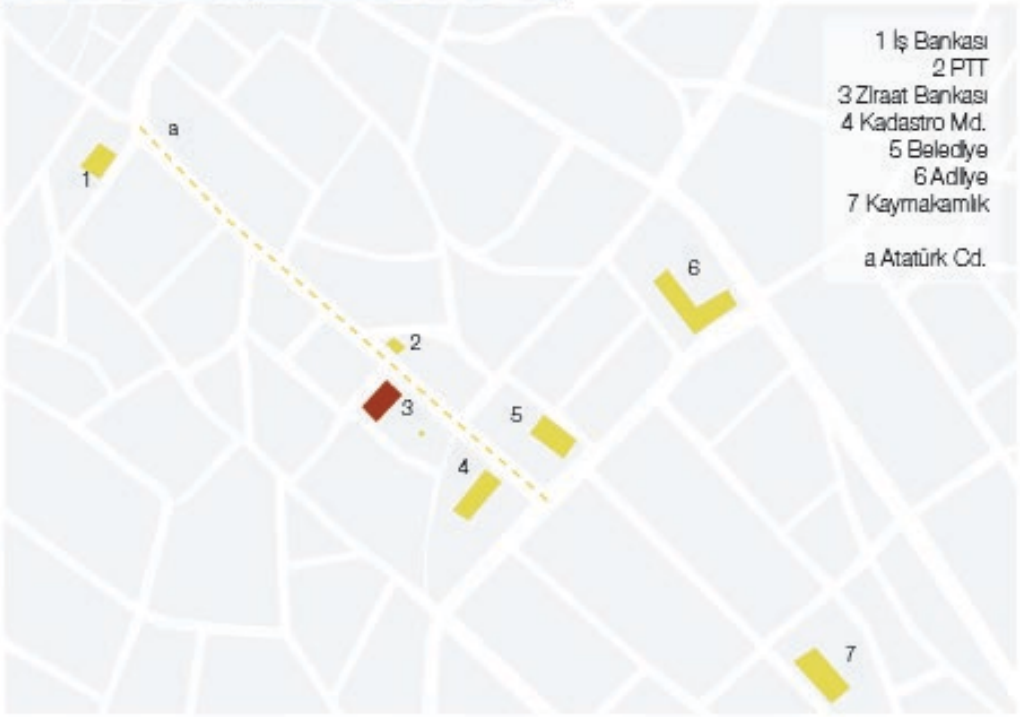

Ziraat Bankası

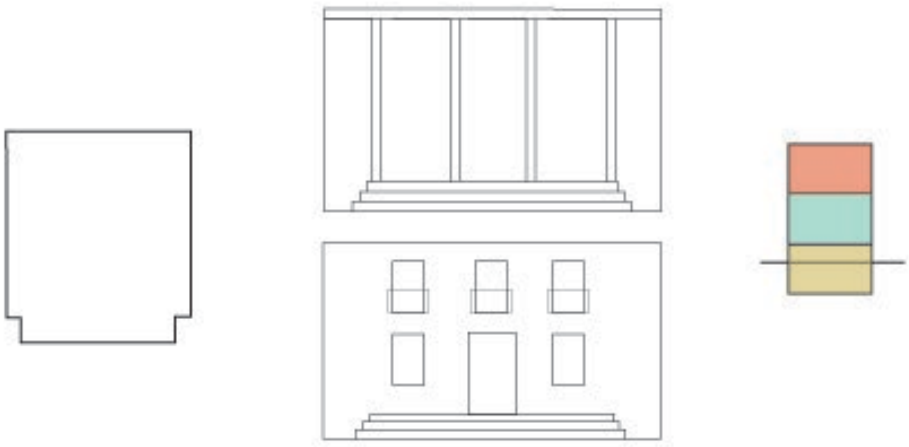

1 PTT
2 Ziraat Bankası
3 İş Bankası
4 Belediye
5 Kaymakamlık
1
2
3
4
5

Gönen, 1954

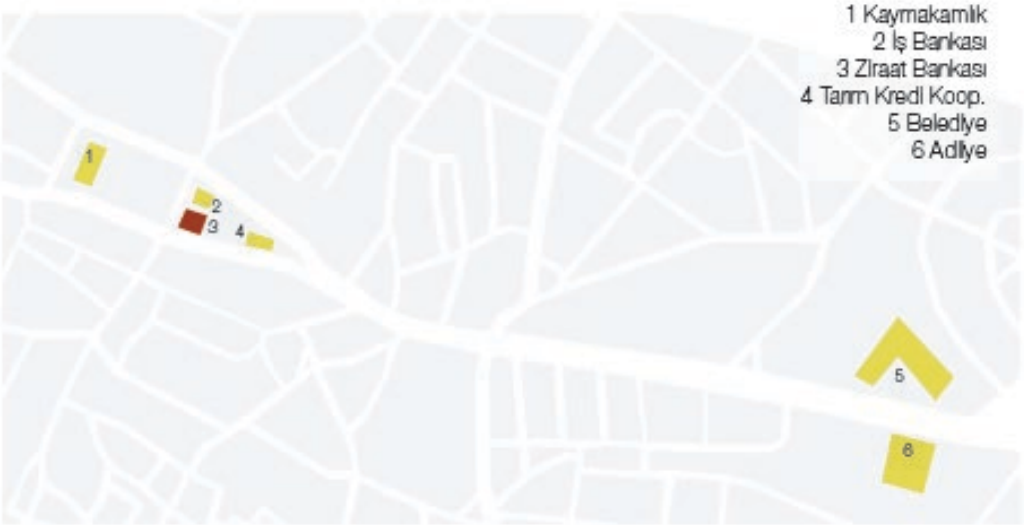

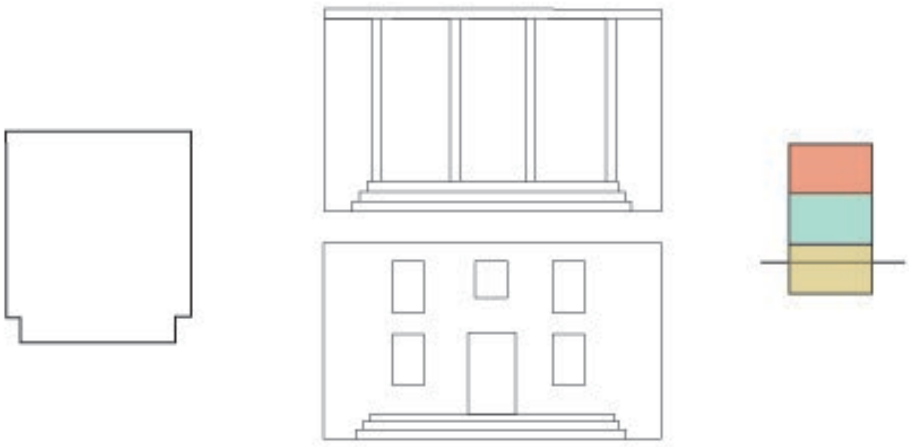

1 İş Bankası
2 PTT
3 Ziraat Bankası
4 Kadastro Md.
5 Belediye
6 Adliye
7 Kaymakamlık
a Atatürk Cd.
a
1
2
3
4
5
6
7

Silivri, 1953

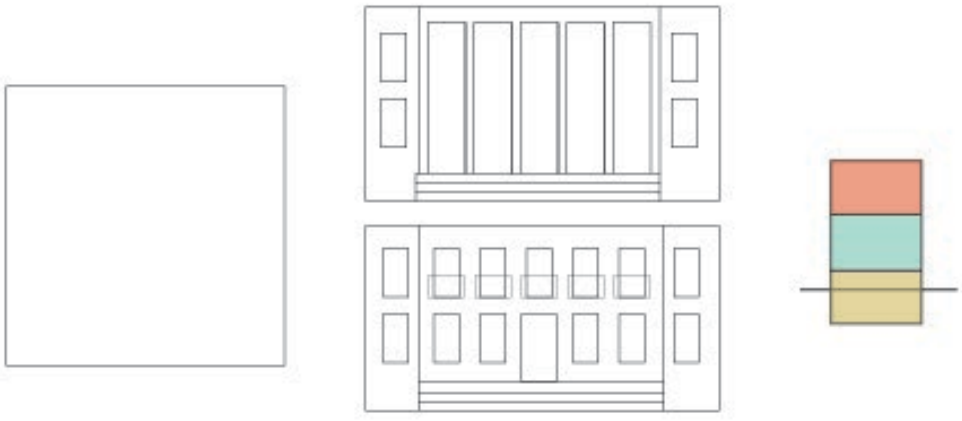

Edirne, 1952

T.C. ZİRAAT BANKASI

1 Valilik
2 Adliye
3 Merkez Bankası
4 Ziraat Bankası
5 İş Bankası
6 PTT
7 Belediye
a Hükümet Cd.
b Talat Paşa Cd.
a
b
1
2
3
4
5
6
7

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Ayşe Merve Çilingir

Doğum Tarihi ve Yeri : 02.02.1993 / Samsun, Vezirköprü

E-posta : cilingiraysemerve@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2017, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- 2017-2020, Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi.
- 2016, MimED 4. Kategori başarı ödülü.
- 2016, 'Bir palimpsest kent olarak İstanbul ve sonsuz tasarım katmanları' öğrenci proje yarışması eşdeğer birincilik ödülü. Ekip: Ayşe Merve Çilingir, Cansu Kaçar, Merve Koçak, Serdar Ayvaz.
- 2015, MimED 3. Kategori Jüri Özel Ödülü
- 2015, MimED 3. Kategori Jüri Özel Ödülü
- 2015, SOS Haydarpaşa ulusal öğrenci proje yarışması 2.lik ödülü. Ekip: Ayşe Merve Çilingir, Cansu Kaçar, Selin Sevim, Serdar Ayvaz.
- 2014, 'Bir palimpsest kent olarak İstanbul' ulusal öğrenci proje yarışması eşdeğer birincilik ödülü. Ekip: Ayşe Merve Çilingir, Cansu Kaçar, Merve Koçak, Serdar Ayvaz.
- 2014, 'Yeniden Kent' ulusal öğrenci proje yarışması mansiyon ödülü. Ekip: Ayşe Merve Çilingir, Cem Bayramçavuş, Eren Hısım, Hasan Burak Hamurişçi, Merve Koçak, Selin Sevim, Serdar Ayvaz.

YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

Çilingir, A.M. (2019) *"Gündelik" Mekânların Tarihini Yazmak: Beykoz, Paşabahçe.* TMMOB Samsun Şubesi Mekân Sempozyumu'nda sunulan bildiri.
Çilingir, A.M. (2019) *Re-Reading Vitruvius: The Concept of History*. DAKAM ARCHTHEO'19, 25 Ekim 2019, İstanbul.